

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

A kommunizmus és a nacionalizmus viszonya

A török kisebbség asszimilálása Bulgáriában

Katalónia regionális identitástudata

A baszk identitás és a futball

Magyarok Ausztráliában

2010/2

SZERKESZTŐSÉG

Bárdi Nándor
Kovács Éva
Papp Z. Attila
Szerbhorváth György

MTA ENKI 1014 Budapest, Országház u. 30. III. 9.

Tel.: (00 36 1) 224 6796 (kedd és csütörtök)

Fax: (00 36 1) 224 6793

E-mail: regio@chello.hu

Felelős kiadó: Kalonda Bt. ügyvezetője

Tördelés és sokszorosítás: Kalonda Bt.

© Kalonda Bt. 2010

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 21. évfolyam, 2010. 2. szám

KOMMUNIZMUS, NACIONALIZMUS: MÍTOSZ ÉS GYAKORLAT

MARTIN MEVIUS

A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése 3

VESZELIN DIMITROV

A homogén nemzetállam bővületében.
A török kisebbség asszimilálása Bulgáriában (1984–1985) 32

REGIONÁLIS IDENTITÁSOK SPANYOLORSZÁGBAN

PALKÓ KATALIN

Katalónia – egy régió erős identitástudattal (etnikai, regionális
vagy etnoregionális identitás?) 55

GYŐRI SZABÓ RÓBERT

A baszk identitás és a futball 78

MAGYAR DIASZPÓRA

OSVÁT KRISZTINA – DR. OSVÁT SZABOLCS

Magyarok a Dél Keresztje alatt.
Az ausztráliai magyarság jelene dióhéjban 113

RECENZÍÓ

TÁNCZOS VILMOS
Kitalált hagyomány?
(Mohay Tamás *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás* című könyvéről) 129

LŐRINCZ D. JÓZSEF
Identitáspolitika: racionalizálás, nosztalgia, nevetlenség
(Egry Gábor *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitika és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta* című könyvéről) 139

KOMMUNIZMUS, NACIONALIZMUS: MÍTOSZ ÉS GYAKORLAT

MARTIN MEVIUS

A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése*

Napjainkban két közkeletű mítosz van forgalomban a kommunizmus és a nacionalizmus viszonyát illetően. Az egyik szerint a kettő merőben ellentétes és kölcsönösen kizárja egymást. A másik úgy tartja: a kommunista Kelet-Európában a nacionalizmust elnyomták, csak hogy annál diadalmasabban támadjon fel 1989-ben a berlini fal romjai alól. Ám a valóság mást mutat. A kommunista pártok 1945 után mindenütt a nemzeti hagyomány letéteményeseiként s a nemzeti érdekek oltalmazóiként próbálták magukat feltüntetni. Közép-Kelet-Európa kommunista államai új fogalmat vezettek be: a „szocialista hazafiságét”, amely a munkás-paraszt állam iránti hűséget volt hivatott hangsúlyozni. 1989-ig a kelet-európai kommunisták mindenütt énekeltek a nemzeti himnuszt, s a vörös zászlóval együtt a nemzetet is kitűzték. A nemzeti jelképek használata nem kivételes, hanem nagyon is általános jelenségnek számított: Kubától Koreáig valamennyi kommunista párt igényt formált a nemzeti legitimitásra. Mindez tehát nem holmi esetlegesség, vagy a marxista tanok eltorzítása volt, hanem a kommunista mozgalom elméletét és praxisát már a kezdetektől átható jelenség.

* Az írás eredetileg egy tematikus folyóiratszám bevezetője volt: *Nationalities Papers*, Vol. 37, No. 4, July 2009. 377–400.

A kommunizmus és a nacionalizmus mítoszai

Az a képzet, hogy kommunizmus és nacionalizmus egymásnak szöges ellentéte, valójában a híveiktől ered. A nacionalisták hevesen tiltakoznak a gondolat ellen, hogy a kommunisták bármilyen módon nacionalisták, avagy patrióták lehetnek. Ellenfeleik a kommunistákat idegen érdekeket kiszolgáló „moszkvai ügynököknek” tartják; így a náci propaganda a kommunizmust és a Szovjetuniót ellenséges célzatú, zsidó találmányként állította be.¹ A kommunisták ezzel szemben visszaautasították a hazafiatlanság vádját, támogatták a kisebbségi jogokat és az elnyomott népek felszabadítását, miközben hevesen tagadták (sőt mindmáig cáfolják), hogy a kommunizmusnak bármilyen köze volna a nacionalizmushoz.² Az ideológiai zűrzavart tovább tetézi, hogy a kommunisták mind a mozgalmon belül, mind azon kívül politikai ellenfeleiket előszeretettel vádolták „sovinizmussal”, „burzoá nacionalizmussal” és „nacionalista elhajlással”, s ezen kijelentéseket a média mindenkor hajlamos volt tényvalóságként kezelni. „A ’nemzeti kommunizmus’ gondolata, állítja a *The Independent*, nyilvánvaló fogalmi ellentmondás.”³ A kommentátorok Slobodan Milošević, a volt jugoszláv kommunista diktátor nacionalizmusát többnyire kivételesnek tartják. A *Foreign Affairs* szerint Milošević a nacionalizmust „buzgón táplálta”, ahelyett, hogy „mint a kommunizmus tanította: segített volna azt meghaladni”.⁴ Jugoszláviában a *BBC* is olyan rendhagyó esetet látott, ahol „Milošević Szerb Kommunista Szövetsége, ellentétben a legtöbb kelet-európai országgal, inkább tovább szította, mintsem csillapította a populista nacionalizmust.”⁵ Valójában Milošević egyáltalán nem volt kivétel. Rajta kívül még számos kommunista vezető karolta fel a nacionalizmust, jöllehet őket is kivételként szokás számon tartani. A szerzők ilyenformán előszeretettel minősítik „bizarr kivételnek” Nicolae Ceaușescu különutas külpolitikáját

¹ Herf, J.: *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006. 42.

² Khoo, H.: Nationalism versus Internationalism in China. *The Defence of Marxism*, 27 April 2005.

³ Cornwell R.: Communism’s Popular Face in Azerbaijan; Rupert Cornwell in Baku Meets Ayaz Mutalibov, the Azeri Leader, Set to Lead the Party to Victory in Sunday’s Elections, *The Independent*, 29 September 1990.

⁴ Djilas: A Profile of Slobodan Milosevic. *Foreign Affairs* 72, no. 3 (1993): 83–87.

⁵ “Milosevic’s Yugoslavia”, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/static/in_depth/europe/2000/milosevic_yugoslavia/communism.stm> (letöltve: 2008. november 11-én).

és nemzeti sztálinista kultuszát is.⁶ Holott Ceaușescu „nemzeti sztálinizmus” valójában nem abnormális volt, hanem egy nagyon is bevett modell túlhajtott megvalósítása.⁷

A kommunizmus és nacionalizmus szöges ellentétéhez társult az a felfogás, hogy „a kommunista időkben a nacionalizmust visszafogták, s az csak 1989 után éledt újjá”.⁸ Ezt a nézetet nem csak újságírók osztják, tudományos körökben is igen elterjedt. A régió szakértői szerint a berlini fal leomlásával „a történelem”, úgymond, visszatért önmagához, miután a Szovjetunióknak nevezett „nemzetközi kísérlet” kudarcot vallott⁹, s a kommunista rezsimek az etnikai diszkriminációt és az eltérő érdekeket hiába próbálták elfojtani, „a nacionalizmus idővel újra felszínre tört”.¹⁰ Valójában, mint Andreas Johansson állítja: a nacionalista ellentétek „korántsem várahoztak tétlenül a felszín alá nyomva”, azokat sokan, sok felől igenis „létrehozták, formálták és erősítették, akár szándékosan, akár a szocialista politika indirekt folyamánként”.¹¹ A kommunista vezetők ahelyett, hogy jegelni próbálták volna a nacionalista konfliktusokat, gyakran még rá is játszottak a különféle nemzeti érzelmekre és előítéletekre, elég csak a ’68-as lengyelországi antiszemita tisztogató hullámra emlékeztetni, vagy a Kádár-rezsim azon sikeres kísérletére, hogy Szent István koronáját az amerikai „hadifogságból” kiváltva próbáljon némi nemzeti legitimációt szerezni magának. Ráadásul a kommunista uralom a kisebbségek körüli feszültségeket nem hogy enyhítette volna, hanem tovább súlyosbította, miként azt Magyarország és Románia esetében egy sor újabban publikált tanulmány igazolja. Olyannyira, hogy

⁶ Stanciu: Europeaness versus National-Communism: United Europe as a Gateway to Non-alignment for Ceaușescu’s Régime. *Valahian Journal of Historical Studies* no. 5–6 (2006): 63–78.

⁷ Tismaneanu, V.: *Stalinism for all Seasons: A Political History of Romanian Communism*. Berkeley: University of California Press, 2003. 23.

⁸ Johansson, A.: Nationalism versus Anti-nationalism in Post-Communist Central and Eastern Europe. In *Transition and EU-Enlargement*, 2005, <<http://gupea.ub.gu.se/dspace/handle/2077/506>> (letöltve 2008. február 20-án).

⁹ Leoussi, A. S.: Introduction to the Aldine Transaction edition. In *Ethnos and Identity: Three Studies in Ethnicity. With a New Introduction by Athena S. Leoussi*, edited by A. L. Epstein. New Brunswick: Aldine Transaction, 2006.

¹⁰ Kovrig, B.: Partitioned Nation: Hungarian Minorities in Central Europe. In *The New European Diasporas: National Minorities and Conflict in Eastern Europe*, edited by M. Mandelbaum. New York: Council on Foreign Relations Press, 2000. 43.

¹¹ Johansson, i. m.

Fülöp Mihály és Vincze Gábor a korszak végéről szólván a két ország közé vont „vasfüggönyről” beszél.¹²

Jellemző a mítoszokra, hogy a körükbe tartozó nézetek rendre nélkülözik a módszeres kifejtést. Keresve sem találni például olyan tudományos munkát, mely átfogóan vállalkozna annak igazolására, hogy a kommunizmus és a nacionalizmus ellentétei egymásnak. Azt a nézetet azonban, miszerint a nacionalizmus '45-ben eltűnt, majd '89-ben ismét felszínre tört, közelmúltbeli jelenségekről szólván tudósok is gyakran hangoztatják Közép-Kelet-Európa történetéről tartott egyetemi óráikon, vagy konferenciák folyosói beszélgetésein. Ugyanez tudományos könyvekben, tanulmányokban aránylag ritkábban tűnik fel, s akkor is jobbára csak egy-egy mellékmondatba rejtve, futó megjegyzésként, semmint kifejtett érvként, bizonyítékokkal alátámasztva. Feltűnő az is, hogy az efféle megjegyzésekhez szinte sohasem csatolnak jegyzeteket, ami azt sugallja, hogy tartalmukat széles körben igaznak vélik, hisz a történészek még famulus korukban jól megtanulják: közismert tényekhez nem kell a kommentár, habár annál hajlamosabbak minden mást „meglábjegyzetelni”, ami a Naphál egy árnyalattal nem világosabb.¹³

Az 1989 előtti irodalom: az elmélet, a Szovjetunió és a kisebbségek

A fenti mítoszok makacsul tartják magukat, annak ellenére, hogy e tárgykörnek mára könyvtárnyi irodalma van. Vessünk ez utóbbira is egy pillantást, hátha e különös jelenségre is magyarázattal szolgál. 1989 előtt a figyelem főként a marxista elméletre összpontosult, továbbá a kommunisták viszonyára a nemzeti kisebbségek és a gyarmati függetlenségi mozgalmak problémáira. Több kutató, így Ephraim Nimni, Walker Conner és C. C. Herod, figyelemreméltó munkákat közölt a marxisták naci-

¹² Földes, Gy.: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007.; Fülöp, M., and G. Vincze. *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955)*. Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, <<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod1697>>

Miklóssy, K.: *Manoeuvres of National Interest: Internationalism and Nationalism in the Emerging Kádárist Criticism of Romania 1968–1972*. Helsinki: Kikmora, 2003.

¹³ Kahn, S.: *How to Write a Winning Term Paper: No Nonsense Study Guide*. Stamford, CT: Long-meadow Press. Chap. 10.

onalizmusról alkotott álláspontjáról.¹⁴ E szerzők tisztában voltak vele, hogy a kommunista elmélet nem szükségképp nacionalizmus-ellenes, ám annak bemutatásával már adósok maradtak, hogy mindez 1918 után hogyan érvényesült a kommunista mozgalom gyakorlatában. A történészek viszont jobbára csak a napi politikai eseményeket vizsgálták, fölöttébb gyér utalásokkal az elméletre. Jó példa erre Richard Pipes a korai bolsevik nemzetiségi politikáról írott munkája.¹⁵ Robert Conquest *Nation Killers (Nemzetgyilkosok)* című könyve¹⁶ a nemzeti kisebbségek Sztálin uralma alatti elnyomatásáról ad számot. Robert King *Minorities under Communism (Kisebbségek a kommunista korszakban)* című művével¹⁷ azon kevesek egyike, akik a kommunista Kelet-Európa kisebbségi konfliktusaira is ráirányítják a figyelmet. A térségről Hugh Seton-Watson, valamint Paul Lendvai is átfogó képet igyekszik adni, igaz nem annyira a kommunista, inkább a nacionalista perspektívából.¹⁸ Paul Zinnert, Váli Ferencet és A. Bromkét ezzel szemben főként az érdekli, hogy a nemzeti törekvések mennyiben veszélyeztették a Kelet-Európa fölötti kommunista uralmat.¹⁹

A szakirodalomban a kommunisták még fel-feltűnnek a nemzeti emancipáció híveiként, ám abban a szerepben már alig, amit Seton-Watson a „hivatalos nacionalizmus” megkonstruálóiaként definiál.²⁰ A történészek fölöttébb ritkán vizsgálták a nacionalizmus mint legitimációs eszköz jelentőségét az egyes kommunista pártok és rezsimiek számára. S ha meg is tették, nagyobbrészt az is csupán a Szovjetunióra korlátozódott. A '30-as évektől számos korai tanulmány elemezte a szovjet

¹⁴ Bloom, S. F.: *The World of Nations: A Study of the National Implications in the Works of Karl Marx*. New York: Columbia University Press, 1941.

¹⁵ Carrère d'Encausse, H. *The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State, 1917–1930*. New York: Holmes & Meier, 1992.

¹⁶ Conquest, R.: ed. *The Nation Killers*. London: Macmillan, 1972.

¹⁷ King, R. R.: *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973.

¹⁸ Lendvai, P.: *Eagles in Cobwebs: Nationalism and Communism in the Balkans*. London: Macdonald, 1970.

¹⁹ Bromke, A.: Nationalism and Communism in Poland. *Foreign Affairs* 40, no. 4 (1962): 635–643.; Váli, F. A.: *Rift and Revolt in Hungary: Nationalism versus Communism*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963.; Zinner, P. E., ed.: *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe: A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February–November, 1956*. New York: Columbia University Press, 1956.

²⁰ Seton-Watson: *Nations and States: An Inquiry into the Origins of States and the Politics of Nationalism*. London: Taylor & Francis, 1977. 148.

patriotizmus feltűnését,²¹ ám a kutatók zöme csak a sztálini aberrációt látta benne a tisztán „internacionalista” marxizmushoz képest.²² Ennek kelet-európai válfajai, a nemzeti kommunizmus és a szocialista hazafiság iránt pedig jórészt csak az utóbbi időben támadt érdeklődés.

A kommunizmus teoretikusai és történészei ugyan nem maradtak adósok a nacionalizmus tanulmányozásával, ám a nacionalizmus nagy elméleti összegzői csaknem teljesen figyelmen kívül hagyták a kommunista államnacionalizmus jelenségvilágát.²³ Mint Benedict Anderson megjegyzi *Imagined Communities (Elképzelt közösségek)* című művében: „a marxizmus s a marxista mozgalmak történetének alapvető felülvizsgálata vár ránk, ha a Kína, Vietnam és Kambodzsa közötti háború történetét akarjuk megírni”.²⁴ Ám e rögtönzött maxima szerepe legfeljebb annyi, hogy a nacionalizmus fontosságát kiemelje; Anderson, a bevezetőben tett néhány futó megjegyzését leszámítva, maga sem követi maximáját.

Eric Hobsbawm a nacionalizmus marxista megítélését elemzi *Some Reflections on 'The Break-up of Britain,' (Néhány gondolat „Britannia felbomlásá”-ról)* című művében. Ebben azt állítja, hogy maga Marx „is elfogadta néhány nemzeti államgazdaság történelmi szerepét”.²⁵ Mint Hobsbawm írja: „A marxista mozgalmak és államok eleve hajlamosak nemzetivé válni, nem csak formai, hanem tartalmi értelemben is, azaz végső soron nacionalistákká.” Szerinte a legtöbb marxista „mindig is büszke volt a nemzetre, etnikumra, kultúrára vagy más közösségre, amelyhez tartozott”, s ami ennél is fontosabb: „működése feltételeként valahány marxista szocialista mozgalom készséggel elfogad valamiféle állami, társadalmi kötöttséget”. Ezek után Hobsbawm furcsa mód mégis arra a következtetésre jut: „ténykérdés”, hogy a marxisták nem nacionalisták.²⁶

²¹ Barghoorn, F. C.: *Soviet Russian Nationalism*. New York: Oxford University Press, 1956.

²² Ld. pl.: Evans, A. B.: *Soviet Marxism-Leninism: The Decline of an Ideology*. Westport, CT: Praeger, 1993.

²³ Breuilly, J.: *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press, 1982.; Gellner, E. A.: *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1993.; Hroch, M.: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

²⁴ Anderson, B.: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: New Left Books, 1996.

²⁵ Hobsbawm, E.: Some Reflections on 'The Break-up of Britain. *New Left Review* 105 (September–October 1977): 3–23.

²⁶ Uo.

A nacionalizmusról írt alapvető munkáiban Hobsbawm kevés figyelmet szentel baloldal és nacionalizmus viszonyának. Az *Invention of Tradition (A hagyomány kitalálása)* című cikkgyűjteményében a kapitalista országok sajátos nemzeti identitás-konstrukcióit elemzi. Noha a címbeli alapállítás a kommunista államokra is éppúgy igaz, könyvében ezekre egyáltalán nem tér ki. A *Nations and Nationalism (Nemzetek és nacionalizmus)* című művében Hobsbawm röviden megemlíti, hogy a '30-as évek derekán a kommunista pártok is átvettek bizonyos nemzeti jelképeket. Véggkövetkeztetésként arra jut, hogy „a forradalom és a nemzeti érzés újrահázasodásából egy fölöttébb komplex jelenség született”, melynek „vizsgálatára eddig csak kevés kísérlet történt”.²⁷

Az 1989 utáni irodalom: a kommunizmus nemzeti legitimációja

A '80-as évek végére az első olyan munkák is megjelentek, melyek a Szovjetunióon kívüli kommunista pártok nemzeti legitimációját vizsgálták. Tekintettel Nicolae Ceaușescu módfelett virulens nemzeti kommunizmusára, nem meglepő, hogy közülük kettő is Romániáról szól. Egyikük szerzője: Gilberg Trond, aki a Ceaușescu-rezsim nacionalizmusát és magyarellenes sovinizmusát vizsgálja,²⁸ míg a másikban Katherine Verdery a Román Kommunista Párt nacionalizmusát elemzi.²⁹ A kutatás egy másik, kézenfekvőnek látszó célpontja a Német Szocialista Egységpárt (NSZE) és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) volt. A nemzeti legitimitás a két német állam létrejöttével 1946-tól mindvégig komoly fejtörést jelentett az NSZE vezetőinek. Sigrid Meuschel német történész 1992-ben önálló monográfiát szentelt annak bemutatására, hogy a német kommunisták miként próbáltak valamilyen nemzeti önképet kialakítani a maguk számára.³⁰

E román és a keletnémet esettanulmányok egészen a '90-es évek közepéig elszigeteltek maradtak, amikor is a hirtelen felszaporodott

²⁷ Uő.: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 148.

²⁸ Trond, G.: *Nationalism and Communism in Romania: The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*. Boulder: Westview Press, 1990.

²⁹ Verdery, K.: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley: University of California Press, 1991.

³⁰ Meuschel, S.: *Legitimation und Parteiherrschaft. Zum Paradox von Stabilität und Revolution in der DDR*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.

irodalom végre átfogóbb képet kezdett körvonalazni a nemzeti kommunista identitás-konstrukciókról. Erik van Ree holland történészt főként a kommunista mozgalom távlatos referenciapontjai foglalkoztatták. Tanulmányozta Marx és Engels³¹ továbbá Sztálin írásainak³² nemzeti elemeit, megalkotta a „forradalmi hazafiság” fogalmát,³³ és behatóan vizsgálta a „nemzeti bolsevizmus” koncepcióját.³⁴ Az első alapos tanulmányt a szovjet patriotizmus ’30-as évekbeli kialakulásáról David Brandenberger publikálta.³⁵ Ami a Szovjetuniót illeti, 1989 után a „korenizácija”, más szóval a „meggyökeresedés”, a nem orosz ajkú őslakosokkal való feltöltés korai bolsevik politikája iránt is látványosan megélenkült az érdeklődés. Mint ismeretes, a Szovjetunió ezzel a politikával próbálta a nacionalizmust a szocializmus hatékony terjesztésére felhasználni. Ez azonban nem pusztán haszonelvű kampányt jelentett, hiszen általa a kommunisták az új írásbeliség és nemzeti kultúrák egész sorát alkották meg, ott ahol korábban ilyesmi egyáltalán nem létezett. A folyamat több jelentős munka is vizsgálta, így Terry Martin *Affirmative Action Empire (Az eltökélt tettek birodalma)*,³⁶ továbbá Terry Martin és Ronald Suny *A State of Nations (A nemzetek állama)* című monográfiája.³⁷ Emellett önálló esettanulmányok is születtek a volt szovjet tagköztársaságokról: egyebek közt Türkmenisztánról,³⁸ Üzbegisztánról,³⁹ a Kaukázus-

³¹ Ree, E.: Nationalist Elements in the Work of Marx and Engels: A Critical Survey.” *MEGA-Studien* 2000, no. 1 (2000): 25–49.

³² Uő.: Stalin and the National Question. *Revolutionary Russia* 7, no. 2 (1994): 214–38.

³³ Uő.: *The Political Thought of Joseph Stalin: A Study in Twentieth-Century Revolutionary Patriotism*. London and New York: Routledge Curzon, 2002.

³⁴ Uő.: The Concept of ‘National Bolshevism’: An Interpretative Essay. *Journal of Political Ideologies* 6, no. 3 (2001): 289–307.

³⁵ Brandenberger, D.: *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

³⁶ Martin, T.: *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923 – 1939*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001.

³⁷ Martin, T. S. and R. G. Suny, eds.: *A State of Nations: Empire and Nation Making in the Age of Lenin and Stalin*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

³⁸ Edgar, A. L.: *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004.

³⁹ Kamp, M.: *The New Women in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism*. Seattle: University of Washington Press, 2006.

ról,⁴⁰ Moldováról,⁴¹ Ukrajnáról,⁴² vagy az olyan etnikai kisebbségekről, mint a közép-országi páleheké.⁴³

A kutatók az egykori kelet-európai szovjet birodalmat vizsgálva gyakran kitérnek a kommunista kultúra, ideológia és nemzeti legitimitáció kérdéseire is. Így számos munka arra a vetélkedésre összpontosít, ami a kommunisták és ellenfeleik között folyt, hogy „a nemzet lelkét” maguknak megnyerjék. Walter Kemp *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union (Nacionalizmus és kommunizmus Kelet-Európában és a Szovjetunióban)* című könyve szerint a rendszer 1989-es bukásához végül is az vezetett, hogy a kommunisták képtelenek voltak a nacionalizmust kezelni.⁴⁴ Bradley Abrams könyvében a cseh értelmiség nemzetfelfogásának változásait követi nyomon,⁴⁵ míg Klimó Árpád a magyar nemzetfelfogásnak a kommunista párt és az egyház által képviselt, egymással felelő változatait veti egybe.⁴⁶

Számos újabb tanulmány a kelet-európai kommunista pártok ama törekvését elemzi, hogy a második világháború alatt vagy utána maguknak nemzeti legitimitációt szerezzenek. Dirk Spilker például azt mutatja be, hogy az újonnan alakult Német Szocialista Egységpárt miként próbálta kijátszani a nemzeti ütőkártyát a háború utáni Németországban.⁴⁷ Yannis Sygkelos Ph.D. dolgozatát a Bolgár Kommunista Párt „marxista

⁴⁰ Baberowski, J.: *Der Feind ist überall. Stalinismus im Kaukasus*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003.

⁴¹ King, C.: Ethnicity and Institutional Reform: The Dynamics of ‘Indigenization’ in the Moldovan ASSR. *Nationalities Papers* 26, no. 1 (1998): 57–72.

⁴² Yekelchik, S.: The Leader, the Victory, and the Nation: Public Celebrations in Soviet Ukraine under Stalin (Kiev, 1943–1953). *Jahrbucher fuer Geschichte Osteuropas* 54, no. 1 (2006): 3–19.

⁴³ Jenks, A.: From Periphery to Center: Palekh and Indigenization in the Russian Heartland. *Kritika: Explorations in Russian & Eurasian History* 3, no. 3 (2002): 427–58.

⁴⁴ Kemp, W.: *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction?* Basingstoke: Macmillan, 1999.

⁴⁵ Abrams, B.: *Struggle for the Soul of a Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2004.

⁴⁶ Klimó, A.: Die gespaltene Vergangenheit. Die Grossen christlichen Kirchen im Kampf um die nationalgeschichte Ungarns 1920–1948. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 47, no. 10 (1999): 874–891.

⁴⁷ Spilker, D.: *The East German Leadership and the Division of Germany: Patriotism and Propaganda 1945–53*. Oxford Historical Monographs. Oxford: Oxford University Press, 2006.

nacionalizmusáról” írta.⁴⁸ Saját könyvem, az *Agents of Moscow (Moszkva ügynökei)* pedig azt mutatja be, hogy a második világháború utáni Magyarországon a kommunisták milyen eszközökkel próbáltak tudatosan, sőt, nem ritkán cinikusan valamiféle szocialista hazafiságot megkonstruálni.⁴⁹

Miklóssy Katalin azt tárja fel, hogy a Kádár-rendszer Romániával szembeni, ’60-as évekbeli politikáját – legalább is részben – milyen nemzeti érdekek formálták.⁵⁰ Joanna McKay történeti áttekintést nyújt a második világháború végétől egészen 1989-ig a kelet-német kommunisták ama törekvéséről, hogy így vagy úgy holmi nemzeti legitimitásra tegyenek szert – kezdetben azzal hogy az egyesítendő Németország vezetését maguknak követelték, majd azzal, ahogy az NDK-t, úgymond, saját jogú, önálló „nemzetként” igyekeztek beállítani.⁵¹ Hasonló nagyívű történelmi folyamatképet kínál Marcin Zaremba, aki monográfiájában a lengyel kommunista párt nemzeti legitimitását (avagy inkább annak hiányát) vizsgálja.⁵²

Am nemzeti legitimitásra a kommunisták nem csak államhatalmi pozícióból próbáltak szert tenni – a nyugat-európai kommunista mozgalmakat is ugyanez a törekvés vezérelte. A kommunisták a spanyol polgárháborúban a nemzeti zászlót eleinte a hazafias lojalitás jeleként használták, miként azt Xosé Núñez Seixas könyve, a *Fuera el invasor!* kiemeli.⁵³ Ragnheidur Kristjansdottir a skót és izlandi kommunisták patriotára irányvonalat veti össze a második világháború előtti és alatti időkben.⁵⁴

Mindent egybevetve: az elemzők mára behatóan tanulmányozták a kommunista ideológia nemzeti komponensének szerepét a korábbi kom-

⁴⁸ Sygkelos, Y.: *Nationalism from the Left: The Case of the Bulgarian Communist Party during the Second World War and the Early Post-War Years (1942–1948)*. Kingston University, 2005.

⁴⁹ Mevius, M.: *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941–1953*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

⁵⁰ Miklóssy, K.: *Manoeuvres of National Interest: Internationalism and Nationalism in the Emerging Kádárist Criticism of Romania 1968–1972*. Helsinki: Kikmora, 2003.

⁵¹ McKay, J.: *The Official Concept of the Nation in the Former GDR: Theory, Pragmatism and the Search for Legitimacy*. Aldershot: Ashgate, 1998.

⁵² Zaremba, M.: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Warsaw: Wydawnictwo Trio—Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2005.

⁵³ Núñez Seixas, X.: *Fuera el invasor! Nacionalismos y movilización bélica durante la guerra civil española (1936–1939)*. Madrid: Marcial Pons, Ediciones de Historia, 2006.

⁵⁴ Kristjansdottir, R.: Communists and the National Question in Scotland and Iceland, c. 1930 to c. 1940. *Historical Journal* 45, no. 3 (2002): 601–618.

munista Európa túlnyomó részén és számos nyugat-európai kommunista pártban. E munkák között számos kiválót találni. Tanulásaikat összegezve könnyűszerrel cáfolni lehetne a nacionalizmus és kommunizmus összeférhetetlenségének tévtanát. Ez azonban még nem történt meg.

Vakfoltok a nacionalizmus és a kommunizmus megítélésében

A kérdéskör rendkívüli tér- és időbeli, továbbá tematikus szétaprózottsága lehet annak az oka, hogy a nacionalizmus és kommunizmus viszonyának újraértékelése máig várat magára. Amint láttuk, a fent vázolt kutatások zöme is csak egyes országokra és időszakokra terjed ki. Így azután a kommunisták nemzeti legitimitás-igényének általános jellege rejtve marad, miként nacionalista megnyilatkozásaik is meglepő újdonságként hatnak. Kortárs megfigyelők például a '80-as évekbeli NDK-ban figyelemreméltó újdonságnak vélték, hogy a nemzeti jelképeket a kommunista állampárt szemlátomást kisajátítani igyekezett.⁵⁵ Valójában az NSZE kezdettől, azaz 1945-től kacérkodott a német nacionalizmussal, miként előde, a KPD is legalább már 1923 óta! Idővel csak a német kommunisták s a rezsim szocialista hazafiságának tartalma változott.

A kommunista politika „nacionalista” aspektusa, éppen e fragmentáltság miatt, korántsem mindig érzékelhető a maga teljességében. 1989 után a történetírás főként azon volt, hogy minél több levéltári felfedezéssel próbálja kitölteni a kommunizmus történetének „vakfoltjait”.⁵⁶ A nemzeti legitimitás kommunista aspirációja ezzel szemben olyan sajátos vakfolt, amely nem okvetlen igényli újabb dokumentumok felfedezését – kiküszöbölésére olykor a meglévők másfajta szemlélete is elég.

A Kommunista kiáltvány és a „nemzeti osztály”

A történet Karl Marxig nyúlik vissza, akinek a nacionalizmus mint olyan korántsem volt az ellenére. Marx csodálta a francia forradalmat, s benne főként a jakubinusokat, akik az izzó nacionalizmust elsőként társították egy radikális forradalommal, s ezért utóbb egész

⁵⁵ Markham, J. M.: Who Owns the Past? *The Times*, 27 April 1986.

⁵⁶ Weber, H.: *„Weisse Flecken” in der Geschichte. Die KPD-Opfer der Stalinschen Säuberungen und ihre Rehabilitierung*. Frankfurt am Main: ISP, 1989.

nacionalizmus-felfogásának is ez lett az etalonja.⁵⁷ Marx hitt abban, hogy a nacionalizmus két progresszív hatást is kifejthet: egyrészt táplálhatja az arisztokrácia-ellenes polgári forradalmakat, másrészt elősegítheti, hogy a szétaprózott gazdasági egységek nagyobbakká egyesüljenek. A nemzeti kisebbségek felszabadítása is csupán annyiban fért össze a marxi tanokkal, amennyiben e kettős cél megvalósulását támogatta, ám a kisebbségvédelem sohasem volt magáért való erkölcsi kötelesség. Marx és Engels, miközben buzgón méltatta a németek, lengyelek és a magyarok nemzeti törekvését, a gyöngébb nációk hasonló aspirációit rendre kigúnyolta.⁵⁸ A kisebb sláv népeket és a baszkokat, skótokat, bretonokat például csak afféle „néptörmelék”-nek tekintették, „akiknek egész léte kimerül a világorradalom elleni meddő tiltakozásban.”⁵⁹

A kommunista nemzetfelfogás embrionális formája ugyancsak felbukkan már Marxnál és Engelsnél. „A munkásoknak nincs hazájuk.” – írja Marx a *Kommunista kiáltvány*ban, és e mondatot azóta is a munkásmozgalom internacionalizmusának alaptéziseként citálják.⁶⁰ Ám ahhoz, hogy az eredetileg szándékolt jelentését megértsük, érdemes a teljes bekezdést idézni:

„Továbbá szemükre vetették a kommunistáknak, hogy el akarják törölni a hazát, a nemzetiséget. A munkásoknak nincs hazájuk. Nem lehet tőlük elvenni azt, amijük nincs. Minthogy a proletariátusnak mindenek előtt a politikai hatalmat kell meghódítania, a nemzet vezető osztályává kell emelkednie, önmagát nemzetté kell szerveznie, ezért maga is még nemzeti, bár semmi esetre sem burzsoá értelemben.”⁶¹

Marx e szállóigévé lett mondata tehát távolról sem a proletár nemzetköziséget volt hivatott demonstrálni. E bekezdéssel a szerző inkább

⁵⁷ Nimni, E.: *Marxism and Nationalism: The Theoretical Origins of a Political Crisis*. London: Pluto Press, 1991. 20.

⁵⁸ Cummins, I.: *Marx, Engels and National Movements*. London: Croom Helm, 1980.

⁵⁹ Marx, K., and F. Engels: *Der magyarische Kampf*. Klassiker des Marxismus-Leninismus, 1849, http://www.ml-werke.de/marxengels/me06_165.htm. (accessed 12 March 2008)

⁶⁰ Pl.: Berman, S.: *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 60.

⁶¹ Marx and Engels: „A kommunista kiáltvány.” Egy kivétel: Ree, E.: *Wereldrevolutie. De communistische beweging van Marx tot Kim Jong Il*. Amsterdam: Mets en Schilt Uitgevers, 2005. 33.

ama vád ellen védekezett, hogy a kommunisták, úgymond, hazafiatlannok lennének. A „nemzet vezető osztályának” fogalma itt ráadásul egyfajta szocialista nemzetértelmezés felé is utat nyit, s a későbbi kommunista igény az „igazi” vagy a „szocialista” hazafiságra részben valóban e marxi kitételre vezethető vissza.

Lenin és a nemzeti büszkeség

Marx nyomdokain haladva Lenin ugyancsak védelmébe vette a munkásosztály nemzeti érzelmeit egy újságcikkében: *A nagy-orosz nemzeti büszkeségről* címmel. „Valóban idegen lenne tőlünk, osztályöntudatos nagy-orosz proletároktól, a nemzeti büszkeségérzet? – kérdezi a bolsevik vezér. – Nyilvánvalóan nem! Hisz rajongunk nyelvünkért, országunkért... Csordultig vagyunk nemzeti büszkeséggel.”⁶² Akik Lenin nacionalizmust illető nézeteit elemzik, jobbára kevés figyelmet fordítanak e cikkre, s inkább egy másik, fontosabbra összpontosítanak, melyet *A nemzetek önrendelkezési joga* címmel publikált.⁶³ De a kommunista propaganda egykor az előbbit is előszeretettel idézte, csak hogy ezzel is igazolja: internacionalizmus és nemzeti érzés alkalmasint nagyon is összefér.⁶⁴

Az első világháború végétől a kommunisták „egészséges nacionalizmusnak” ítélték az elnyomott népek és kisebbségek felszabadító törekvéseit, miközben továbbra is hevesen támadták Oroszország és más európai államok reakciónak bélyegzett, „hivatalos nacionalizmusát”. A Szovjetunióban a bolsevikok rettegve üldözték a nagy-orosz nacionalizmus minden megnyilatkozását, miközben számos kisebb nemzetiséget és etnikumot bátorítottak arra, hogy a „korenyizácija” lehetőségeivel élve kialakítsa

⁶² Lenin, V. I.: *On the National Pride of the Great Russians*. *Marxists Internet Archive*, 1914, <<http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/dec/12a.htm>> (letöltve 2008. január 11-én).

⁶³ Lenin, V. I.: *The Right of Nations to Self-Determination*. *Marxists Internet Archive*, 1914, <<http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/self-det/index.htm>>. Ld. pl.: Carrère d'Encausse könyvét, amely miközben az „A nemzetek jogá”-t behatóan tanulmányozza, a „Nagy-orosz nemzeti büszkeségről”-t épp hogy csak megemlíti. Lásd Carrère d'Encausse, H.: *The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State, 1917–1930*. New York: Holmes & Meier, 1992.

⁶⁴ Ld.: Georgi Dimitrov beszédét a Komintern VII. Kongresszusán! Lásd Dimitrov: *The Fascist Offensive and the Tasks of the Communist International in the Struggle of the Working Class against Fascism. Main Report delivered at the Seventh World Congress of the Communist International*. *Marxists Internet Archive*, 1935, <http://www.marxists.org/reference/archive/dimitrov/works/1935/08_02.htm> (letöltve 2008. február 20-án).

a maga sajátos nemzetiségi öntudatát. Ehhez a politikához Sztálin egy diákok előtt tartott 1925-ös beszéde szolgáltatta az ideológiai alapot, amelyben Lenin utóda többek közt ezt mondta: „Tartalmában proletár, formájában nemzeti – íme az univerzális kultúra, ami felé a szocializmus halad!” A perdöntő különbség a „burzsoá” nacionalizmussal szemben csupán abban áll, hogy az államot immár a proletáriátus uralja: „A nemzeti kultúra jelszava egy csapásra proletár jelszová lesz, mihelyt a proletariátus kerül hatalomra!” Fölöttébb ortodox hatalmi érvelés ez – noha előzményeit bizvást vissza lehet vezetni Marx *Kommunista kiáltványának*, vagy Lenin idézett újságcikkének sommás megjegyzéseire.⁶⁵

A Komintern és a vetélkedés a szélsőjobboldali mozgalmakkal

Európában, ahol az államhatalmat nem a proletariátus uralta, a kommunista pártok mindenütt gyanakvón viseltettek a nemzeti jelképek, az uralkodó osztály e „védjegyei” iránt. Ám ez korántsem jelentette a nacionalizmus teljes elvetését, mozgalmár dühük céltáblája leginkább az európai nemzetállamok „hivatalos nacionalizmusa” volt, az uralkodó osztály és a szociáldemokraták patriotizmusa. Az európai kommunisták kezdetől ellenezték a trianoni és Versailles-i békeszerződést, védelmükbe vették a kisebbségek jogait és támogatták a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalmaikat.⁶⁶

A kommunisták Európában a szélsőjobb ellen is gyakran nemzeti jelszavakat vetettek be. Így 1923-ban a Német Kommunista Párt (KPD) „egy időre nacionalista, Versailles-ellenes, antiszocialista és antiszemita jelszavakkal próbálkozott a nácik és más nacionalisták fölé kerekedni.”⁶⁷ Ezt a vonalat „Schlageter-kampánynak” nevezték, a mártírhálált halt német nacionalista, Albert Leo Schlageter után. A KPD hasonló eszközökhöz később is előszeretettel folyamodott. A Young-tervet 1929-ben például azzal támadta, hogy az csupán az idegen elnyomás eszköze, 1930-ban pedig meghirdette a „nemzeti és társadalmi felszaba-

⁶⁵ Stalin, J. V.: *The Political Tasks of the University of the Peoples of the East. Speech Delivered at a Meeting of Students of the Communist University of the Toilers of the East. Marxists Internet Archive, 1925*, <<http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1925/05/18.htm>> (letöltve 2008. január 21-én).

⁶⁶ Nothnagle, A.: From Buchenwald to Bismarck: Historical Myth-Building in the German Democratic Republic, 1945–1989. *Contemporary European History* 26, no. 1 (1993): 91–113.

⁶⁷ Uo.

dítás” programját, mely propaganda-kampányt kifejezetten a náccal szembeni hatalmi vetélkedés eszközéül szánták. KPD-aktivisták nemzeti retorikával továbbra is buzgón próbáltak híveket átcsábítani a nemzeti szocialistáktól, így például 1931-ben a kommunistává lett volt náci aktivista, Richard Scheringer személye körüli kampánnyal. A KPD történetét tárgyaló irodalom ezen akciókat jobbra külön tárgyalja, holott azok valójában ugyanazon jelenség eseti változatai. Az említett kampányokhoz hasonlóan a nemzet felszabadítását is forradalmi propagandával tállták: a bolsevik forradalom, szövetségben a Szovjetunióval, meghozza majd a német nép nemzeti felszabadulását. A nemzeti jelképeket gúny tárgyává tették; Weimar fekete-vörös-arany színű s a német birodalom vörös-fehér-fekete trikolorját a forradalmi nacionalizmus jelképére, egyszínű vörös zászlóra cserélték.

E nemzeti kampányok további közös vonása volt, hogy azokat nem a KPD, hanem valójában a Komintern kezdeményezte. A „Schlageter-irányvonalat” például Karl Radek, a Komintern Végrehajtó Bizottságának tagja indította el egy Schlagetert magasztaló beszédével. Aligha véletlen, hogy nagyjából ezzel egyidőben Sztálin a moszkvai Politbüro ülésén sürgette, hogy a KPD találjon rá végre „a helyes nemzeti hangütésre”.⁶⁸

Eredetileg a KPD 1930-as „nemzeti és társadalmi felszabadítási programját” is a Komintern kezdeményezte. Timothy S. Brown még 2005-ben sem átalotta visszhangosítani ama megtévesztő legendát, mely szerint annak szerzője Heinz Neumann, a KPD-titkárságának egyik embere volt.⁶⁹ Valójában a programnyilatkozatot – amelynek teljes neve *A német nép nemzeti és társadalmi felszabadításának programja* volt – három Komintern-funkcionárius, Kuusinen, Knorin és Manuilszkij írta, előzőleg behatóan konzultálva Sztálinnal.⁷⁰ Nem csoda, hogy csak nehezen lehetett a német pártvezetéssel elfogadtatni. Georgi Dimitrov például, a Komintern németországi képviselője felpanaszolta, hogy a pártvezér, Ernst Thälmann „képtelen felfogni” az új irányvonalat.⁷¹ Az pedig

⁶⁸ Hoppe, B.: *In Stalins Gefolgschaft. Moskau und die KPD, 1928–1933*. Munich: R. Oldenbourg, 2007. 182.

⁶⁹ Brown, T. S.: Richard Scheringer, the KPD and the Politics of Class in Germany, 1922–1969. *Contemporary European History* 14, no. 3 (2005): 317–346.

⁷⁰ Ld. Hoppe, B.: *In Stalins Gefolgschaft. Moskau und die KPD, 1928–1933*. Munich: R. Oldenbourg, 2007., 188.

⁷¹ Banac, I., ed.: *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933–1949*. Annals of Communism series, edited by J. Brent. New Haven and London: Yale University Press, 2003. 19–20.

nem holmi egyedi, német politikai irányvonal volt, hanem a Komintern által szorgalmazott, új doktrína. Hiszen ez idő tájt távolról sem csak a KPD rukkolt elő efféle deklarációkkal: a francia, osztrák, jugoszláv és csehszlovák kommunista pártok is hasonló nyilatkozatokkal hirdették meg „a nemzeti és társadalmi felszabadulás” programját.⁷²

A patriotizmus felkarolása: a szovjet hazafiság és a népfrontpolitika

A '20-as évek végére, a '30-asok elejére a kommunista mozgalom fokról-fokra felszámolta az állami hazafiság korábbi tabuját. A Szovjetunióban egy-egy helyi vezető túlságosan is kinőtte magát, ilyenkor, úgymond, nemzeti elhajlással vádolták őket. Magával a nemzeti érzéssel nem volt semmi gond, valóban megbocsáthatatlan bűnnek sokkal inkább a pártközponttal szembeni kihívó önállóság számított.⁷³ Noha a szovjet állam igencsak beavatkozott a nemzetiségek korlátozott autonómiájába, a nemzeti és kisebbségi önazonosságtudat hangzatos támogatása, nem különben a helyi káderek kedvét kereső, őket megerősítő gesztusok jellemző jegyei voltak a rendszernek egész a bukásig. A szovjet tagköztársaságokban a helyi kultúrát s a nemzeti jelképeket korántsem mellőzték. Inkább egy hangsúlyeltolódás történt: nagyjából 1934-től az egyes tagköztársaságok nemzeti identitását betagolták a szovjet hazafiság jóval szélesebb normatívája alá, ami viszont erősen át volt itatva az orosz történelmi hagyomány hivatkozásaival. Az iskolai történelemkönyvek például ettől fogva a nemzetiségek fejlődését kizárólag orosz nézőpontból ismertették.⁷⁴

Európában a kommunista pártoknak nem kellett kitalálniuk egy újfajta, szovjet hazafiságot – elég volt visszatérniük a francia forradalom nemzeti-forradalmi hagyományához. A 1935-ös VII. kongresszusától maga a Komintern is arra biztatta az európai kommunista pártokat, hogy bátran használják az olyan, korábban kigúnyolt nemzeti jelképeket, amelyen a francia trikolor avagy a Marseillaise.⁷⁵ Mindebben élen járt a főtít-

⁷² Hoppe: *In Stalins Gefolgschaft* i. m. 190.

⁷³ Smith, J.: *The Bolsheviks and the National Question, 1917–23*. Basingstoke: Macmillan, 1999. 237.

⁷⁴ Simon, G.: *Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion: von der totalitären Diktatur zur nachstalinischen Gesellschaft*. Baden-Baden: Nomos, 1986. 106.

⁷⁵ Jackson, J.: *The Popular Front in France: Defending Democracy 1943–1938*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 39–40.

kár, Georgi Dimitrov, akitől nem állt távol soha, hogy a nemzeti érzésekre apelláljon. Ezt mutatták makacs próbálkozásai, hogy Thälmann a követendő „nemzeti politikára” rábírja, és ugyanennek adta tanújelét a lipcei bíróságon is, ahol a Reichstag felgyújtásának titkos előkészítésével vádolták. A per tárgyalásain Dimitrov öntudattal utasította vissza a „barbár bolgár” sértő minősítését, mondván: „Nincs okom szégyellni bolgár mivoltomat! Ellenkezőleg, büszkeséggel tölt el, hogy a bolgár munkásosztály fia vagyok!” A magukat felsőbbrendűnek érzetű vádlóinak azzal vágott vissza, hogy emlékezetükbe idézte: akkoriban, amikor Cirill és Metód, a két bolgár szent új ábc-vel ajándékozta meg a keleti kereszténységet, V. Károly német-római császár németül még legfeljebb a lovaihoz szólt.⁷⁶ Dimitrov e kérdéskört a Komintern VII. kongresszusán is felvetette, gúnyos bírálattal illetve a kommunistákat, akik „a munkásosztály széles tömegeinek nemzeti érzéseit” fensőbbeségesen lenézik. Az ilyenek, mint mondta, „távol esnek a valódi bolsevikoktól”, és láthatóan „mit sem értettek meg Leninnek a nemzeti kérdést illető tanításából”. Dimitrov álláspontja alátámasztásául hosszan idézte Lenin cikkét, *A nagy-orosz nemzeti büszkeségről*-t. Végül felszólította a munkásságot: küzdjön meg maga is a „nemzeti formáért”, ezzel is bizonyítván, hogy a munkásosztály a nemzeti függetlenség és a népszabadság egyetlen valódi harcosa.⁷⁷

A nemzeti érzés fontosságának elismerését egyúttal stratégiaváltás követte: a kommunisták ettől kezdve fölhagytak a parlamenti demokrácia nyílt támadásával, és szövetségre léptek a népfront-politika demokratikus pártjaival. A nyitás a nemzeti propaganda felé jelentős fordulat volt – ama kommunista aktivisták számára pedig jókora trauma, akik a korábbi évtizedben egyebet se csináltak, mint lelkesen gyalázták a nemzeti jelképeket és nyilvános hűségesküt tettek a Szovjetunió mellett. A Komintern VII. kongresszusáról s a népfront-politikáról adott legtöbb tudományos értékelésnek van viszont egy „vakfoltja”, éspedig az, hogy figyelmüket szinte kizárólag a burzsoáziával kötött új szövetségre összpontosítják,

⁷⁶ Dimitrov, G.: *Dimitrov vs. Göbbels Minutes of Speech before the Court. Delivered on December 16, 1933.* *Marxists Internet Archive*, <<http://www.marxists.org/reference/archive/dimitrov/works/1933/reich/ch08.htm>> (letöltve 2009. március 2-án).

⁷⁷ Uő.: *The Fascist Offensive and the Tasks of the Communist International in the Struggle of the Working Class against Fascism. Main Report delivered at the Seventh World Congress of the Communist International.* *Marxists Internet Archive*, 1935, <http://www.marxists.org/reference/archive/dimitrov/works/1935/08_02.htm> (letöltve 2008. február 20-án).

s a „nemzeti irányvonal” nem kevésbé új eleme inkább csak periférikus látóterükben tűnik fel olykor.⁷⁸

A Komintern „nemzeti irányvonala”

A kommunista mozgalom a VII. kongresszus irányvonalát a Molotov-Ribbentrop paktum aláírása után, a második világháború kitörésekor elejtette, s az újra előtérbe csak 1941 nyarán, a Szovjetunió német lerohanásával lépett. Közkeletű a nézet, hogy Sztálin a nagy honvédő háborúban az orosz nacionalizmusra is erősen hagyatkozott. Amit viszont kevésbé szokás hangoztatni, az éppen az, hogy az európai kommunista pártok a németellenes küzdelmet olyan nemzeti felszabadítási harcnak tüntetik fel, melyet az idegen elnyomóval szemben éppen a kommunisták vezetnek.⁷⁹ Egyes történészek összefüggést látnak a szovjet példa és más kommunista pártok nemzeti irányvonala között. Alan Nothnagle például azt írja, hogy az NSZE nemzeti propagandája „valójában a ’Nagy Honvédő Háború’ orosz mítoszán alapult”.⁸⁰ Ám a német kommunisták a szovjet nemzeti propagandát korántsem spontán készletéből vették át. Akár a „Schlageter-kampány”, a „nemzeti és társadalmi felszabadítás programja” vagy a népfront-politika, ez is a Komintern hivatalos irányvonala volt, amit Sztálin instrukcióit követve Dimitrov hirdetett meg a német támadás napján. Az új kurzust alighanem a spanyol polgárháborúban a kommunisták által bevetett nemzeti propaganda tapasztalatai ösztönözték.⁸¹ Ezt azután Közép-Kelet-Európa valamennyi kommunista pártja átvette. A rádió-csatornákat nemzeti hősokról nevezték el („Kossuth Rádió, Budapest”, „Kriszto Botev Rádió, Szófia”, „Kos-

⁷⁸ Ld. több fontos szerzőnél, pl.: Braunthal, J.: *Geschichte der Internationale 2*. Berlin: Dietz, 1974.; Carr, E. H.: *Twilight of the Comintern*. New York: Pantheon, 1982., 406–407; Jackson: *Popular Front in France*, i. m. 41.; Kowalski, R.: *European Communism 1848–1991*. European History in Perspective series, edited by J. Black. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.; McDermott, K., and J. Agnew. *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*. Basingstoke: Macmillan, 1996.131.; Rees, T., and A. Thorpe, eds.: *International Communism and the Communist International 1919–43*. Manchester: Manchester University Press, 1998.

⁷⁹ Mevius: *Agents of Moscow*, i. m. 27–29.

⁸⁰ Nothnagle, A.: *Building the East German Myth: Historical Mythology and Youth Propaganda in the German Democratic Republic, 1945–1989*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999. 177.

⁸¹ Ld. Xosé-Manoel Núñez és José M. Faraldo tanulmányai *Nationalities Papers*, Vol. 37, No. 4, July 2009.

ciuszko Rádió, Varsó”), s a pártok a német-ellenes harchoz mindenütt nemzeti hősök nevét viselő nemzeti brigádokat alakítottak, amilyen például a román Tudor Vladimirescu Brigád volt. Mindez Németországban odáig ment, hogy konzervatív német katonatisztek megalakították a „Nationalkomitee Freies Deutschland” nevű bizottságot, amely a weimari demokrácia trikolórja helyett a Vilmos-kori fekete–fehér–vörös birodalmi zászlót használta.⁸²

A Komintern megszűnése és a nemzeti legitimáció

A nemzeti politika bevezetésének fő oka az volt, hogy növelje a kommunista pártok népszerűségét, s ezzel is segítse őket németellenes harcukban. Ám a hiteles nemzeti politika útjában maradt még egy komoly akadály: a Komintern, ami Goebbels számára továbbra is elsőrendű célpontot kínált, hogy a kommunistákat, mint Moszkva bábjaikat támadja. Ilyenformán a Komintern 1943. májusi feloszlata a „nemzeti irányvonal” logikus folyománya volt.

Ezt a lépést jobbra mégis „Angliának és az Egyesült Államoknak szánt gesztusként” szokás értékelni,⁸³ mint „a szövetséges hatalmaknak tett engedményt, s egyben bizalomerősítő lépést, amelynek célja a szövetség megszilárdítása és a társult hatalmak egymás belügyeibe való be nem avatkozásának kinyilvánítása”.⁸⁴ E logika szerint a háborús szövetség bajosan fért össze azzal, hogy a Szovjetunió az Internacionálén keresztül ezen országokban is a proletárforradalmat szorgalmazta.⁸⁵ Kortárs újságírók találgatásai e lépést azzal is összefüggésbe hozták, hogy Joseph Davies, Rooseveltnél személyes megbízottja éppen ez idő tájt járt Sztálinnál Moszkvában.⁸⁶ Később ugyanezen nyomvonalon haladva

⁸² Frieser, K.-H.: *Krieg hinter Stacheldraht. Die deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion und das Nationalkomitee Freies Deutschland*. Mainz: Hase & Koehler, 1981.

⁸³ Roberts, G.: *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939–1953*. New Haven and London: Yale University Press, 2008. 32.

⁸⁴ Lovell, D. W., and K. Windle, eds.: *Our Unswerving Loyalty: A Documentary Survey of Relations between the Communist Party of Australia and Moscow, 1920–1940*. Canberra: Australian National University E-Press, 2008.

⁸⁵ A Komintern feloszlatajáról szóló irodalom áttekintését lásd McDermott, K., and J. Agnew: *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*. Basingstoke: Macmillan, 1996. 204–11.

⁸⁶ Item no. 417, Kew, National Archives, FO 181/978/3.

egyres szerzők arra is jutottak, hogy Davies hivatalos útja a Komintern feloszlását célozta.”⁸⁷

Valójában Davies egyetlen feladata a Sztálin-Roosevelt csúcstalálkozó előkészítése volt.⁸⁸ Maga az elnöki megbízott azonban nem sietett eloszlani a küldetése körüli alaptalan találgatásokat, amint azt a moszkvai brit nagykövet, Sir Archibald Clarke Kerr beszámolóiból tudni lehet. Egy az amerikai nagykövet moszkvai rezidenciáján tartott fogadáson Maxim Litvinov, a korábbi szovjet külügyminiszter tréfából megjegyezte: „Mindezt egyes-egyedül Mr. Davies-nek köszönhetjük!” A jelenlévő brit követ, Clarke Kerr szarkasztikus beszámolója szerint: „Davies illő szerénységet mímelve némán elkönyvelte a bókot”. Mikor azután Litvinov hozzáfűzte, hogy a felszámolási döntés valójában évek óta napirenden volt, s ahhoz Davies-nek az égvilágon semmi köze, utóbbi „e közlést rezzentelen arccal fogadta”.⁸⁹ Davies hazatérte után a bulvársajtó felfújta a külpolitikai indítékot, s a Komintern feloszlását úgy értékelte, mint ami „a leginkább figyelemre méltó lépés, amit a szovjet kormány valaha is tett annak érdekében, hogy maradéktalan együttműködést valósítson meg az Egyesült Nemzetekkel”.⁹⁰

Mégis: kevés bizonyíték valószínűsíti, hogy a döntő szerepet a külpolitikai megfontolás játszotta volna. Az esetben pedig, ha tényleg így volt, annak eredeti célja korántsem Rooseveltt vagy Churchill, hanem éppenséggel Hitler kiengesztelése lehetett! Egy, a Kominternbe beépült hajdani brit kém szerint Narkomindel orosz külügyminiszter a Komintern feloszlásának tervét korábban az egyetlen olyan lépésként értékelte, ami „a német-orosz kapcsolatokon még bármit javíthat.”⁹¹ Ezzel szemben Milovan Djilas szerint Sztálin már 1940 nyarán javasolta a Komintern feloszlását, és csak azért halasztotta későbbre, mert nem kívánta, hogy az a látszat keletkezzék, mintha a németeknek akart volna engedményt tenni vele.⁹²

⁸⁷ McDermott and Agnew: *Comintern*, i. m. 206.

⁸⁸ Dallin, A., and F. I. Firsov, eds.: *Dimitrov and Stalin 1934–1943: Letters from the Soviet Archives*. New Haven: Yale University Press, 2000. 253.

⁸⁹ A. Clarke Kerr, Cypher. War Cabinet Distribution. From Moscow to Foreign Office, 24/5/1943, Kew, National Archives, FO 371/37019.

⁹⁰ Informative item no. 452. American Press Survey. Summary of treatment of Comintern dissolution, Kew, National Archives, FO 181/978/3.

⁹¹ Top Secret. USSR-Political. The Comintern, Kew, National Archives, KV3/301.

⁹² Dallin and Firsov: *Dimitrov and Stalin*, i. m. 184.

Nemzeti indítékek?

A Komintern felszámolása körüli viták elsősorú forrása, amely a döntés indítékaiba betekintést nyújthat, Dimitrov naplója. Sztálin a Komintern feloszlását nyilvánosan 1941. április 20-án vetette fel elsőként. Egy, a Moszkvai Nagy Színházban tartott előadás után pohárköszöntőt mondott Dimitrov egészségére, amelyben kifejtette: legfőbb ideje, hogy a kommunista pártok „önállóságot kapjanak” végre, és „nemzeti pártokká” alakuljanak.⁹³ A tervezett lépés egyetlen említésre méltó külpolitikai hasznanaként Dimitrov azt írta: ezzel „teljesen alapját veszíti” az Anti-Komintern Paktum. Minden további megfontolása „nemzeti” volt: a felszámolással „a burzsoázia elveszti legfőbb ütőkártyáját, hogy a kommunisták egy külhatalom ágensei, azaz árulók” volnának; s a Komintern megszűnésével minden kommunista párt „autentikus nemzeti párttá” válik, ezzel is növelvén vonzerejét.⁹⁴ A szervezet felszámolása egyben a patriotizmus szerepét is felértékelte: Dimitrov, mint írja, egyesíteni kívánta „a helyesen felfogott, egészséges nacionalizmust a proletár internacionalizmussal.”⁹⁵

A német invázió a Komintern feloszlásának tervét egy időre félretette, nehogy bárki is Hitlernek tett engedményt lásson benne, ám 1943 májusában ismét napirendre tűzték. A döntő – továbbra is nemzeti – okok két év alatt mit sem változtak. A moszkvai Politbüro május 21-ei ülésén Sztálin a Komintern feloszlását két érveléssel indokolta. Egyrészt azzal, hogy lehetetlen egyetlen központból irányítani egy nemzetközi mozgalmat, minthogy az eltérő országok más-más politikát igényelnek; másrészt, mivel „a kommunista pártokat gyakran éri az a sanda vád, hogy, úgymond, idegen hatalom ügynökei, ami veszélyezteti munkájukat a tömegek körében”, most, a Komintern feloszlásával „kiütjük ellenfeleink kezéből ezt az adu ászkát, és egyértelműen nemz.[eti] munkáspártokként fogjuk megerősíteni a kom.[munista] pártokat”.⁹⁶

Ugyanezek az érvek térnek vissza Sztálin egy hét múlva, 1943. május 28-án a Reuters brit hírügynökséghez eljuttatott levelében is: „Ez a lépés leleplezi a hitleristák ama hazugságát, mely szerint Moszkva beavatkozni kívánna más nemzetek életébe, annak érdekében, hogy bolsevizálja őket.

⁹³ Banac: *Diary of Georgi Dimitrov*, i. m. 155–156.

⁹⁴ Uo. 163.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo. 276.

E mostani lépés éppen arra szolgál, hogy megkönnyítse a hazafiak dolgát s a haladó erőket a nemzeti felszabadítás egyetlen nagy közös táborába fogja össze”. Sztálin már-már futólag emellett azt is megemlíti, hogy a Komintern felszámolása „a Szövetségesek Egyesült Frontjának további erősödéséhez fog vezetni”.⁹⁷

Sztálin tehát távolról sem a britek vagy az amerikaiak kedvéért osztotta fel a Kominternt. Meglehető, a háttérben külpolitikai okok is szerepet játszottak: így a lépés időzítéséhez talán Davies küldetésének s a katýni tömegsírok felfedezésének is köze lehetett.⁹⁸ Ám a strukturális okok ennél jóval döntőbbek: nagyobb taktikai szabadságot hagyni a nemzeti kommunista pártoknak, és megnövelni a kommunisták hazafias vonzerejét azzal, hogy „a Moszkva ügynökei” vádat végre elhárítják a fejük fölül. Propaganda-lépés volt ez a javából, azon gyakorlati céllal, hogy a népi ellenállás szervezését mindenütt megkönnyítsék. A különös inkább az, hogy az újabban közzé tett archív forrásokból a kutatók nem feltétlen erre a következtetésre jutnak. Holott ezek az érvek már a korabeli nyilvános forrásokban is fellelhetőek. Ilyen a Komintern Végrehajtó Bizottságának 1943. május 22-i határozata avagy Sztálinnak a Reuters-nek írott egy héttel későbbi levele. Ha a történészek nagyobb figyelmet szenteltek volna a nemzeti legitimáció szerepének a kommunizmus egész történetében, könnyen lehet, úgy találták volna, hogy e nyilvános dokumentumok indoklása nem is oly sokban különbözik a valódi okoktól. Noha nyilván számos kutató reálsan ítéli meg a nemzeti okok szerepét a Komintern feloszlásában,⁹⁹ még többen lehetnek, akik továbbra is az egykori háborús sajtó találgatásainak csapásán járnak, és Davies moszkvai útjában, avagy Anglia és az USA lekenyerezésében gyanítják a fordulat kulcsát.

⁹⁷ Stalin, J. V.: *The Dissolution of the Communist International. Answer to Reuter's Correspondent, May 28, 1943.* *Marxists Internet Archive*, 1943, <<http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1943/05/28.htm>>

⁹⁸ Roberts: *Stalin's Wars*, i. m. 172.

⁹⁹ Ld. pl.: Bayerlein, B. B. (ed): *Der Verräter, Stalin, bist Du! Vom Ende der linken Solidarität 1939–1941. Komintern und kommunistische Parteien im Zweiten Weltkrieg 1939–1941. Archive des Kommunismus-Pfades des XX Jahrhunderts.* Berlin: Aufbau, 2008. 458–60; Roberts: *Stalin's Wars*, i. m. 168–74.

Népfrontpolitika és szocialista hazafiság 1945 után

Az európai kommunista pártok a náci Németország legyőzése után is kitarítottak háború alatti „nemzeti irányvonaluk” mellett. Valamiféle népfront-stratégiát követve Közép-Kelet-Európa valahány kommunista pártja a nemzeti tradíciók örökösének és a nemzeti érdekek oltalmazójának tüntette fel magát, az „igazi, sovinizmustól mentes hazafiság” képviselőjeként, baráti szövetségben a nagy Szovjetunióval. A kommunisták a nemzeti múlt hőseit is mindenütt maguknak követelték. Így Csehszlovákiában Zdeněk Nejedlý Husz Jánost a kommunisták előfutárává avatta, míg Magyarországon Révai József az elsőszámú nemzeti klasszikust, Petőfi Sándort a párt költőjeként ünnepelte. A kommunisták mindenütt a nemzeti érdekek szószólóiként léptek fel, nem ritkán szakasztott úgy, ahogy azt más esetben maguk is „sovinizmusnak” bélyegeztek volna: így a csehszlovák, lengyel és magyar kommunisták például dühödten követelték országaikból a német lakosság kitelepítését. A kommunisták efféle nemzeti önpropagandája iránt egész a közelmúltig csak csekély tudományos érdeklődés volt tapasztalható. Mint korábban a „népfront-politika” értékelésekor, a történészek ezúttal is nagyobb hangsúlyt fektettek az új stratégia „front” jellegére, mint „nemzeti” konnotációira. A Kelet-Európáról készült korszak-összefoglalók a legtöbb érdeklődést a kommunisták hatalmi stratégiája iránt mutatták, miközben nemzeti önpropagandájuknak jóval kevesebb figyelmet szenteltek.¹⁰⁰

A kommunista pártok háború utáni nemzeti politikáját tanulmányozni már csak azért is érdemes, mert ez alkalmasint egy újabb vakfoltot tárhat fel: a „hazai” kommunisták és a „moszkoviták” kevésbé tisztázott viszonyát. Az előbbieket a második világháború éveit többnyire saját hazájukban, ellenállóként bujkálva vagy börtönben töltötték. Elvtársaik viszont a moszkvai száműzetésből a Vörös Hadsereggel együtt a háború végén győztesként kerültek haza. A két csoport a legtöbb kelet-európai országban nem jött ki túl jól egymással. Így Magyarországon például a „moszkovita”

¹⁰⁰Lásd. pl.: Fejtő, F.: *Histoire des démocraties populaires. 1. L'Ère de Staline*. Paris: Seuil, 1992.; Naimark, N., and L. Gibianski, eds.: *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe*. Boulder: Westview Press, 1997.; Pittaway, M.: *Eastern Europe 1939–2000*. Edited by J. Black. London: Arnold, 2004. “Polish Communist History and Factional Struggle.” *Radio Free Europe Research East Europe*, 2 July 1968.

Rákosi üldözte a „hazai” kommunista Rajkot,¹⁰¹ míg Romániában a „hazai kommunista” Gheorghe Gheorghiu-Dej börtönbe záratta a „moszkovita” Ana Paukert. E személyes harcoknak sokan hajlamosak elvi jelentőséget tulajdonítani, mondván, hogy azok egyúttal a „nemzeti” szemléletű „hazai” kommunisták szembenállását jelzik a „szovjetizált” gondolkozású, volt moszkvai emigránsokkal. A valóságban azonban e két csoport között nem volt ilyen programértékű nézetkülönbség.

A félreértés a szovjet-jugoszláv szakításra vezethető vissza, amikor is Kelet-Európa sztálinista rezsimjei lármás propaganda-kampányba kezdtek a „burzsoá nacionalizmust” és a „nemzeti elhajlást” kárhöz-tatva. E vádakát a kortársak egykor szó szerint vették. A magyarok például komoly alapot tulajdonítottak ezen üres szólamoknak, s ezért Rajkban utóbb az áruló „moszkovitákkal” bátran szembeszálló hazafit látták. Egy vonatra kifüggesztett transzparens például Titóval együtt éltette Rajkot: „Vessen a zsidó Rákosi és Gerő – éljen Tito, éljen Rajk!”¹⁰² Egy pesti munkás szentül hitte, hogy Rajkot a moszkoviták s a zsidók tették el láb alól: „Sajnálom Rajkot, mert mégis csak ember volt, ezek meg itt a magyart folyton csak üldözik.”¹⁰³ A nyugati sajtó szintén úgy vélte, hogy Rajknak azért kellett bűnhődnie, mert „nemzeti kommunista” volt.¹⁰⁴ A kézikönyvek a „hazai” és a „nemzeti” kommunistát azóta is szinonimaként használják,¹⁰⁵ s a térség némely szakértői váltig megkülönböztetik a „moszkovita sztálinistákat”, akik, úgymond: „az internacionalista eszmét ápolták, s érdektelenséget tanúsítottak a nemzeti irányvonal továbbvitelére iránt” a „hazai kommunistáktól”, akik ellenben „szoros kapcsolatban maradtak a magyar néppel”.¹⁰⁶

Valójában a „hazai kommunisták” és a „moszkoviták” közötti különbségtételnek semmi tartalmi alapja nincs, túl azon a szimpla tényen, hogy a háború okozta különválás két egymással vetélkedő

¹⁰¹ Szerk. megjegyzése: Rajk a spanyol polgárháború után jórészt internáló táborokban volt Franciaországban. Innen „a párt hívására” csak 1941 őszén tért haza. Belügyminiszterként és az ÁVH alapítójaként Rákosinak 1948-ig egyik legfőbb szövetségese és bizalmasa volt.

¹⁰² Magyar Országos Levéltár 276/65/61, 12–127.

¹⁰³ Uo. MOL 276/65/71, 66–69.

¹⁰⁴ *Laszlo Rajk und Komplizen vor dem Volksgericht. Mit einem Vorwort von Kurt Hager.* Dietz, Berlin 1949.

¹⁰⁵ Judt, T. *Postwar: A History of Europe since 1945.* London: Heinemann, 2005. 190.

¹⁰⁶ Miklóssy, Katalin: *War of Comrades: The Hungarian Romanian Polemics in the 1960–80s.* *Valahian Journal of Historical Studies*, no. 5–6 (2006) 83.

hatalmi hálózatot hozott létre. A zavart alighanem a jugoszláv ügy szovjet túlreagálása okozta, hiszen a „nemzeti elhajlás” bűne nem volt egyéb, mint a Moszkvától független politikai irány óhaja, amelynek Tito a maga részéről erélyesen érvényt is szerzett Jugoszláviában. Egyébként a nemzeti érzésre apellálni sohasem számított bűnnek. Ellenkezőleg, a Rajk-pert tálaló hivatalos propagandának szándékosan adtak nemzeti töltést azzal, hogy Titóval éppen a „nemzeti ügy” védelmét szegezték szembe, Rajkot pedig árulónak bélyegezték.¹⁰⁷

A moszkoviták hazafisága

Bár nyilvánvaló, hogy a két csoport között ádáz politikai vetélkedés folyt, mindennek nem volt semmiféle elvi, pláne a nacionalizmussal társítható oka. Romániában a „hazai” kommunista Lucrețiu Pătrășcanu történetesen nagyhangú szószólója volt a román nemzeti irányvonalnak. Lengyelországban a Władysław Gomułka köré tömörülő „hazai” kommunisták kezdetben pragmatikus megfontolásból a nagykoalíciót támogatták, míg a „moszkoviták” egy radikálisabb irányvonalat képviseltek.¹⁰⁸ Másutt viszont éppen a „moszkoviták” bizonyultak pragmatistább és hazafiasabb politikusoknak. A háborús éveket Moszkvában töltve, jobban érzékelték a hivatalos szovjet politikát, amely 1945-ben még jócskán magában hordozta a nemzeti propaganda és a koalíciós politika elemeit. Ilyenformán némely moszkovita, mint Zdeněk Nejedlý Csehszlovákiában, vagy Révai József Magyarországon, bátran tetszeleghetett a hazafiság lánglelkű szószólójának szerepében. Ezzel szemben Rajk nem sokat adott a hazafias külsőségekre, s miközben a Révai és emigráns társai által 1944-ben írt pártprogram patrióta szólalásokkal van tele, a Rajk által ugyanekkor Magyarországon frott tervezet már-már gyanúsán mentes bármi ilyesmitől.

Mindez alacsonyabb mozgalmi szinten még inkább nyilvánvaló volt. A visszatérő moszkoviták Magyarországon például nyílt lázadásba ütköztek, mivel az 1919-es veteránok s a Horthy-korszak illegális kommunistái nyíltan elutasították mind a polgársággal kötendő szövetséget, mind a hazafias jelszavakat. A nációk kivonulását követő hatalmi vákuumban vidéken több helyütt is mini „tanácsköztársaságokat” alapítottak.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Mevius: *Agents of Moscow*, i. m. 246.

¹⁰⁸ Polish Communist History and Factional Struggle.” *Radio Free Europe Research East Europe*, 2 July 1968.

¹⁰⁹ Mevius: *Agents of Moscow*, i. m. 69–86.

Pontosan ugyanez történt Kelet-Németországban is, ahol az „öreg” KPD-tagok képtelenek voltak az új, hazafias irányvonalat magukévá tenni. Akár csak magyar elvtársaik, a Harmadik Birodalom összeomlása után vidéken ők is több helyi proletárdiktatúrát kiáltottak ki.¹¹⁰ Bulgáriában a helyi pártaktivisták, elutasítva a népfrempolitikát, továbbra is makacsul ragaszkodtak „szektás” elveikhez s a ’30-as évek taktikájához.¹¹¹ Romániában a helyi káderek szintén elutasították az új pártvonalat. Az egyik legradikálisabb hazai kommunista, aki a megváltozott politikai helyzetet Romániában nem tudta elfogadni, Nicolae Ceaușescu volt. Pártbeli előljárói 1945-ben végül menesztették a román kommunista ifjúsági szövetség éléről, és vidéken alacsonyabb beosztásba helyezték, mivel továbbra is makacsul ragaszkodott a háború előtti konspiratív módszerekhez a nemzeti front nyíltabb taktikájával szemben.¹¹² Más román kommunisták ugyanakkor az új vonalat nacionalista megfontolásból elleneztek. A Román Kommunista Párt magyar tagjai pedig azért bírálták az RKP hazafias vonalát, mert az továbbra is egyet jelentett az Erdély fölötti kizárólagos román uralom nacionalista követelésével.¹¹³

Szocializmus és nacionalizmus elegye

A „nemzeti elhajlás” elleni szüntelen támadások s a közép-európai országok 1948 utáni rohamos sztálinizálása a kutatókat jobbra azon megállapításra vezette, hogy a kommunista uralom első évei, mint Rogers Brubaker írja: „az internacionalizmus” jegyében teltek.¹¹⁴ Ám a nemzeti legitimitás-igényről a kommunisták – az internacionalizmust és a Szovjetuniót dicsőítő ódák ellenére – valójában sehol sem mondtak le. Mint azt a ’20-as években a „korenizácija” állami kampá-

¹¹⁰ Lásd Jan Kiepe tanulmányát *Nationalities Papers*, Vol. 37, No. 4, July 2009.; Pritchard, G. *The Making of the GDR: From Antifascism to Antistalinism*. Manchester: Manchester University Press, 2004. 62.; Weitz, E. D. *Creating German Communism: From Popular Protests to the Socialist State, 1890–1990*. Princeton: Princeton University Press, 1996. 317.

¹¹¹ Dimitrov: *Stalin's Cold War*, i. m. 36.

¹¹² Cioflânca, A.: Preliminaries for the History of the Romanian Communist Youth Union. Paper presented at the 13th Annual World Convention of the Association for the Study of Nationalities, Columbia University, New York, 10 April 2008.

¹¹³ Meuschel, S.: *Legitimation und Parteiherrschaft. Zum Paradox von Stabilität und Revolution in der DDR*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.

¹¹⁴ Brubaker, R.: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press, 2006. 56.

nya is jól mutatta, az igazi bűnnek nem a nemzeti érzés ápolása, hanem a Moszkvával szembeni önállósodás számított. Ekként Kelet-Európa szocialista rezsimjei 1948 után megpróbálták a proletár internacionalizmust – miként Dimitrov már 1941-ben sürgette – a hazafissággal összebékíteni. A nemzeti lobogókat nem égették el sehol, inkább különféle kommunista jelképekkel „ékesítették”. A népi demokráciák a nemzeti ünnepeket sem törölték el, inkább szocialista tartalommal igyekeztek azt „megtölteni”. A saját nemzeti himnuszra továbbra is igényt tartott mindenki, bár az NDK és Románia újat szereztetett, míg Magyarország megmaradt a régi, vallásos tartalmú himnuszánál.

Az új ideológia a mozgalmi zsargonban a „szocialista hazafisság” nevet kapta. Ez egyszersmind magában foglalta a szocialista országokkal, főként a Szovjetunióval fenntartott baráti, s a Nyugattal szembeni ellenséges viszonyt. A szocialista hazafisság a hivatalos álláspont szerint éles ellentétben állt a „burzsoá nacionalizmussal” és a „Nyugat sovinizmusával”. Ez a dichotóm szemlélet jól illett Leninnek *A nagy-orosz nemzeti büszkeségről* című cikkében kifejtett nézeteihez. A szocialista hazafisság nemzet-fogalma valójában csak a munkásságra és a vele szövetséges osztályokra, a parasztságra és a haladó értelmiségre korlátozódott, ami viszont egybevágott Marxnak a szocialista nemzetfogalmat tisztázó megjegyzéseivel a *Kommunista kiáltványban*, továbbá a már idézett sztálini maximával: „formájában nemzeti, tartalmában szocialista”.

Valamennyi közép-kelet-európai ország kifejlesztette a maga sajátos szocialista hazafisságát: az NDK-ban ezt „sozialistischer patriotismus”-nak, Romániában „patriotism revoluționar socialist”-nak, Lengyelországban „patriotyzmu socjalistznego”-nak, míg Magyarországon mindközönösen csak „szocialista hazafisság”-nak nevezték. Minden párt megkonstruálta a maga egyedi változatát, melybe a nemzeti tradíció – és benne: a jobboldali politikai hagyomány – elemeiből is sokat átvettek.¹¹⁵

Mindez nem állt meg Európa határainál: Kubában az iskolai történelemkönyvek „mártírokról” regélnek, kik a „Patriotismo Socialista”-ért áldozták életüket,¹¹⁶ és Mao ce-Tung is kialakította a maga sajátos kínai

¹¹⁵ Ld. pl. a lengyel kommunisták által átvett népi nacionalizmusról Jan C. Behrends tanulmányát: *Nationalities Papers*, Vol. 37, No. 4, July 2009.

¹¹⁶ Medin, T.: Ideología y conciencia social en la Revolución Cubana. *Estudios Interdisciplinarios de América Latine y el Caribe* 8, no. 1 (1997) <http://www.tau.ac.il/~eial/VIII_1/medin.htm> (letöltve: 2009. június 3-án).

változatát.¹¹⁷ Bármilyen is maradt a világméretű szélsőbaloldali marxista mozgalomból, a szocialista hazafiság ma is használt fogalom, mely éppúgy felbukkan a szélsőbalos honlapokon, mint az észak-koreai hírügynökség által közzétett sajtónyilatkozatokban.¹¹⁸

Sztálin szovjet patriotizmusát a szakirodalom meglehetősen alaposan tárgyalja. Ezzel szemben a szocialista hazafiságot – ami bármely konkrét országra alkalmazhatóan voltaképp a szovjet patriotizmusnak is gyűjtőfogalma – eddig alig tanulmányozták. Ha e tárgyban 1989 utáni publikációt keresünk, a *Historical Abstracts* honlapja mindössze négy találatot ad ki, ám még ezekből is csak kettő a tényleges tanulmánycím.¹¹⁹ 1989 előttről a kereső 27 találatot ad ki, de csaknem kivétel nélkül a vasfüggönyön túl: Lengyelországban, az NDK-ban, a Szovjetunióban, Magyarországon és Bulgáriában megjelent egykori cikkek címeit.¹²⁰ Ezek az írások zömmel a szocialista hazafiság valamiféle továbbfejlesztését szorgalmazták. Ha ugyanezt a kulcsszót a *Google Scholar* kereső programjába írjuk be, 241 cikk- és könyvcím jelenik meg. Maga a fogalom azonban jobbra eltűnően van. Behatóbban alig is vitatták, értelmezték, vagy választották kritikai elemzés tárgyául.¹²¹ A kelet-európai kommunista uralom egyik kulcsfogalmát komolyan szinte sosem tanulmányozták, ami ismét csak azt példázza, hogy a kommunisták törekvése a nemzeti legitimációra máig is „vakfolt” maradt.

¹¹⁷ Zhao, S.: *A Nation-State by Construction: Dynamics of Modern Chinese Nationalism*. Stanford: Stanford University Press, 2004.

¹¹⁸ Kang, J. W.: Historical Changes in North Korean Nationalism. *North Korean Review* (Spring 2007): 86–104.

¹¹⁹ 2008. január 10-i keresés alapján.

¹²⁰ 2008. január 10-i keresés alapján.

¹²¹ Deme, L.: Perceptions and Problems of Hungarian Nationality and National Identity in the Early 1990s. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, no. 2 (1998): 307–326.

Összegzés

Schöpflin György szerint „kommunista nem lehet nacionalista, mivel e két, a modernitás problémájára adott válasz már elvi alapvetésében is élesen ellentmond egymásnak.”¹²²

Ám ha ez igaz is volna, nem ad magyarázatot a tényleges kommunista uralomra, ami a nemzeti képzetek és jelképek, a nemzeti retorika és politika adaptációinak egész sor válfaját produkálta. Ha kommunizmus és nacionalizmus együtt tényleg oly „áldatlan frigy”,¹²³ vajon miért volt mégis oly gyakori és elterjedt e kettő társulása.

Schöpflin, persze, miként a többi szakértő, maga is rájött, hogy a valóság jóval összetettebb. Nacionalizmus és kommunizmus viszonyáról az elmúlt időkben könyvtárnyi új irodalom született, ami már csak azért is meghökkentő, mert néhány vakfolt máig megmaradt a kommunizmus nemzeti legitimációs igényének szerepét illetően. Ennek fő oka, hogy az új munkák térben és időben többnyire limitáltan vizsgálták e jelenségeket. A fragmentáltság minden tudományág átka, de kiváltképp kártékony a kommunizmus kutatásában. Hiszen az külsőségeiben és szervezetében olyan nemzetközi mozgalom volt, amely 1848-tól megszakítás nélkül létezett 1989-ig, s amelyet 1918-tól a Szovjetunió és a Komintern irányított. E tágabb történelmi közeget figyelmen kívül hagyva a kommunizmus minden kiegyezési kísérlete a nacionalizmussal merőben új és egyedi jelenségként fog hatni. Ha viszont eredményeit összegezzük, az újabb irodalom olyan historiográfiai trendet rajzol ki, amely képes megváltoztatni kommunizmus és nacionalizmus viszonyának széles körben elterjedt eddigi toposzait.

Fordította: Nóvé Béla

¹²²Schöpflin, G.: *Foreword to Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction?*, edited by W. Kemp. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999.

¹²³Parsons, N. T.: *The Joke that Dances over Catastrophe*. *The Hungarian Quarterly* 62, no. 162 (2001) <<http://www.hungarianquarterly.com/no162/141.shtml#h21>> (letöltve 2009. június 3-án).

VESZELIN DIMITROV

A homogén nemzetállam bővületében *A török kisebbség asszimilálása Bulgáriában (1984–1985)**

Írásomban annak okait kívánom feltárni, hogy mi vezetett Kelet-Európa talán legdurvább nacionalista politikájához az 1980-as években, Bulgária azon kísérletéhez, hogy a török kisebbség asszimilációját kötelező névcsere útján kierőszakolja, az arab-török neveket szláv-bolgár nevekre cserélve. Az intézkedést tömegméretei és erőszakos volta egyformán kirívóvá teszik. 1984–1985 fordulóján alig egy hónap alatt közel egy millió embert, a bolgár összlakosság egytizedét kényszerítették arra, hogy nevét megváltoztassa. Az európai történelem egyik legtömegesebb, és minden bizonnyal a leggyorsabban keresztül hajszolt asszimilációs kampánya volt ez. A személynevek megváltoztatása mindaddig tabunak számított, amire korábban egyetlen kommunista rezsim se vetemedett. Még Ceaușescu Romániája sem, amely bár kíméletlenül irtotta a magyar kulturális autonómia minden fellelhető nyomát¹ odáig sose ment, hogy román neveket kényszerítsen a kisebbségekre.

A nacionalizmus-elméletek csak részben adnak választ a kérdésre, hogy a bolgár hatóságok vajon miért tekintették a törököket a bolgár

* A tanulmány eredeti címe és forrása: In search of a homogeneous nation: the assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984–85. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. <http://www.ecmi.de/jemie/download/JEMIE01Dimitrov10-07-01.pdf>

¹ Schöpflin, George and Poulton, Hugh: *Ethnic Hungarians*. London: Minority Rights Group, 1990. 1–3.

nemzet „veszteségének”, s hogy miért szánták el magukat a „visszaszerzésükre”. A primordialisták, akik a nemzetben ősi és változhatatlan entitást látnak,² bajosan találnának magyarázatot arra, hogy a bolgárok a törököket miként is tekinthetik nemzetük alkotórészének, hiszen e két etnikai csoport nyelve, vallása és kultúrája szemlátomást éles különbségeket mutat. Ám a primordialisták egyik kisebb irányzatának képviselői, a szocio-biológusok³ legalábbis részbeni magyarázattal szolgálhatnak erre. Ha ugyanis az etnikai csoportokat a rokonságviszonyok meghosszabbításának tekintjük, ez segíthet megértenünk – ha nem is mindjárt a magunkévá tennünk! – a bolgár hatóságok azon érvelését, hogy a helyi törökök valójában olyan bolgár ősök leszármazottai, kiket egykor erőszakkal iszlamizáltak, s akik csupán az oszmán uralom nyomására tértek át a török nyelv használatára. A modernisták – akik a nemzetekben a modernizáció produktumait látják, az asszimilációt akár a bolgár társadalmi modernizáció részének is ítélik egy közös „magaskultúra” létrehozásának kísérleteként⁴ – azzal az érveléssel már bajosan érthetnek egyet, hogy e folyamatot, úgymond, nem csak a jelenben és a jövőben zajló modernizáció volt hivatott legitimálni (a „szocialista” bolgár nemzet részévé válással), ám egyszerismind a történelmi múlt is (visszaadni a törökök „elfeledett” bolgár identitását) – ahogy a kampány erőszakos volta és ijesztő tempója is jogos kételyeket ébreszthet bennük. Néhány teoretikus, így Anthony Smith, megpróbálja áthidalni a primordialista–modernista ellentmondást azáltal, hogy elismeri a modernizáció mint mobilizációs eszköz jelentőségét, ám éppúgy hangsúlyozza a nemzetek, az etnikait tovább életető, premodern gyökérzetének szerepét is.⁵ Ez ugyan segíthet a történelem egy-egy szelektív újraértelmezését megértenünk, így a modernizációs folyamat során az etnikumból nemzetté válás önreflexióit, ám semmiképp nem vezethet a múlt egészének revíziójához, figyelmen kívül hagyva azt az alaptényt, hogy önazonosságtudatában a bolgár és a török etnikum nemhogy semmi közösséget nem vállal egymással, hanem éppenséggel egymás ellenében határozza meg önmagát.

² Smith, Anthony: *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press, 1995. 30–33.

³ Badcock, Christopher: *Evolution and Individual Behaviour*. Oxford: Blackwell, 1991.

⁴ Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.

⁵ Smith, Anthony: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986.

Termékenyebb megközelítést ígér, ha figyelmünket az állam, mint a nacionalista politika elszámú alakítója szerepére összpontosítjuk. Mindehhez hasznos kiindulásnak tűnik O’Leary és McGarry tipológiája az etnikai konfliktusok állami kezelésmódjáról.⁶ Az 1984–85-ös asszimilációs kampányban voltaképp ama kudarc-sorozat indirekt következményét láthatjuk, melyet a bolgár állam vallott a török kisebbség helyzetének másféle kezelésmódja terén. Hiszen az asszimilációs kampány előtt Bulgáriában az O’Leary és McGarry által definiált állami módszerek közül legkevesebb három vagy négy is csődöt mondott: így a kényszerű emigrációval megváltoztatott népesség-arányok, a bolgár többség hegemón uralma a török kisebbség felett, a kétoldalú megállapodás Bulgária és Törökország között, avagy a nem-etnikai elvű integráció, mint amilyen a transznacionális kommunista társadalom megteremtésének kísérlete volt. Egy további eshetőség: a területi elszakadás ugyan ténylegesen nem vált valóra soha, de potenciális veszélyként a bolgár vezetők tudatában nagyon is elevenen élt.

Ha az állam önállóan alakítja is politikáját, korántsem légüres térben teszi. Valójában éppen itt kínálkozik néhány, az imént vázolt teóriákban is éles reflektorfénybe állított tényező, ami az állami politikaformálást a maga sajátos közegében segíthet megragadni. Az asszimilációs kampányt például bevezetése előtt a bolgár nemzet módszeres újradefiniálása volt hivatott igazolni, annak érdekében, hogy a török kisebbséget is bolgár etnikumnak lehessen beállítani. Magát a kampányt gyors modernizáció előzte meg, amely jelentős mértékben kiegyenlítette a bolgárok és törökök életesélyeit, s az asszimilációt ekként úgy is lehetett értelmezni, mint, ami ezen emancipációs folyamatot csak még inkább kiteljesíti. Fontos számba venni a nemzetközi tényezők hatását is, amit a hagyományos – kizárólag a valós közegéből kiragadott nemzetállamra összpontosító – teóriák hajlamosak figyelmen kívül hagyni. Abban a helyzetben, midőn a török kisebbség a szomszéd államra saját „anyaországaként” tekint, a bolgár-török államközi kapcsolatok nyilván nagyban meghatározzák majd a bolgár kisebbségi politika alakulását. Újabb fontos tényező: a Szovjetunió szerepe, tekintettel a szovjet tömbhöz tartozó Bulgária korlátozott szuverenitására. Végül magát a döntéshozatal menétét kell megvizsgáljuk annak érdekében, hogy tisztán lássuk: ki és mikor

⁶ O’Leary, Brendan and McGarry, John eds.: *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflict*. London: Routledge, 1–40.

határozott a „névcsere-kampány” elindításáról, s hogy a döntési folyamat vajon mennyiben tekinthető – legalábbis saját előzményeihez mérten – racionálisnak, illetve ésszerűtlennek, esetlegesen.

A hegemoniától az asszimilációig: a török kisebbség kezelésének bolgár állami stratégiái, 1878–1984

1878-ban az önálló bolgár állam létrejöttékor számottevő török kisebbség került az országhoz, mely az össznépeség egyötödét, sőt egynegyedét is kitette.⁷ Az elkövetkező hatvan év bolgár kormányainak hegemón uralmi módszerei váltig azt célozták, hogy a bolgár többség gazdasági és politikai fölényét megőrizték s a török kisebbség alávetett helyzetét tartósítsák. Ez idő alatt integrációs vagy asszimilációs kísérletre nem volt példa. A török nyelvű alap- és középfokú oktatást megtűrték, ámde csak magániskolák formájában, melyek – bolgár társaikkal ellentétben – állami támogatást nem kaptak. Ez egymagában is garantálta, hogy a török kisebbség oktatási színvonala kirívóan alacsony maradt, meg sem közelítvén a többségi iskolákét. Beszédes adat, hogy még 1934-ben is a 7 évnél idősebb török férfi lakosság mindössze 20 százaléka tudott írni-olvasni – szemben a bolgárok éppen fordított: 80 százalékos arányával.⁸ A vallásgyakorlást szintén nem korlátozták, mi több, még ösztönözték is, annak reményében, hogy az hathatósan visszafogja az iszlám népesség integrálódását a szekuláris társadalomba. Hosszú távon a bulgáriai török kisebbség jövőjét főként a törökországi kivándorlásban látták, ahogy a 19. század utolsó s a 20. század első évtizedeit valóban magas emigrációs ráta jellemezte.⁹

Egy másik probléma-kezelési mód a kétoldalú megállapodás volt, nemzetközi egyezmények formájában Bulgária és Törökország között. Az 1908-ban és 1913-ban aláírt államközi szerződések immár rögzítették a török és iszlám kisebbség jogainak védelmét, mi több, még arról is rendelkeztek, hogy a *Sheih ul Islam* (az Ottomán Birodalom legfőbb vallási vezetője) szintén áldását kell adja a bulgáriai iszlám közösség mindenkori

⁷ Eminov, Ali: *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*. London: Hurst & Co., 1997, 71.; Stoianov, Valeri: *Turskoto Naselenie v Bulgariia i Ofitsialnata Maltsinstvena Politika (1878–1944)* In: Isusov, Mito ed.: *Stranitsi ot Bulgraskata Istoriia*. Sofia, Bulgaria, 1993, 193.

⁸ Stoianov, i. m. 197.

⁹ Uo. 204.

főmuftija beiktatásához. 1925-ben a frissen alakult kemalista Török Köztársasággal kötött barátsági szerződés ugyan újraformálta a kisebbségvédő cikkelyeket, ám Törökországnak, mint a török kisebbség patrónusának, többé semmiféle előjogot nem garantált, már csak azért sem, mert a *Sheih ul Islam* közjogi szerepét időközben a törökországi szekularizáció is jócskán elavulttá tette.¹⁰ Az egyezményt, amíg a két szomszédos ország baráti kapcsolatot ápolt, megtartották, ám később, a hidegháború kezdetén, mikor ismét szembe kerültek egymással, gyakorlatilag anélkül ejtették a szerződést, hogy azt hivatalosan valaha is hatályon kívül helyezték volna.

A bolgár kommunisták 1944-ben hatalomra jutva kétféle politikával próbálkoztak. Előbb megpróbálták a lehető legtöbb török kisebbségtől megszabadulni, 1949–1950-ben közülük mintegy 150 ezret űzvényt át a határon, míg Törökország a menekültek befogadását le nem állította.¹¹ A Bulgáriában maradt 600 ezer török kulturális autonómiát nyert, s a kisebbségi oktatást végre az állam is komolyan ösztönözni kezdte. Ám az autonómiát inkább csak közbenső lépésnek tekintették, mely a török kisebbség fokozatos integrálódását volt hivatott elősegíteni a transznacionális kommunista társadalomba, a szovjet modell szerint.¹² A kisebbségpolitika jobbra kimerült a feltételezett szovjet elvárások teljesítésében s a bolgár kommunista vezetők azokat nem tették magukévá. Amint a desztalinizációs folyamat tágabb cselekvési teret engedett számukra, nyomban irányt váltottak. A következő negyed század során megpróbálták a törököket – nem holmi alaktalan kommunista entitásba, hanem – egy olyan nemzetbe integrálni, amely miközben kommunista, jellegzetesen bolgár is egyben. Mivel e folyamat egyenlőtlen erőviszonyok közt ment végbe, implicit módon azzal az elvárással, hogy a törökök a már létező bolgár nemzeti identitásba olvadjanak bele, helyesebb integráció helyett asszimilációról beszélnünk – függetlenül a korabeli hivatalos terminológiától. A végső összeolvadást egy fokról-fokra végbemenő gazdasági, kulturális homogenizációtól remélték, hosszú távra tervezve, sőt időtlen messzeségbe kitolva a folyamat végét. A török nyelvű

¹⁰ Simsir, Bilal: *The Turks of Bulgaria (1878 – 1985)*. London: K. Runstem & Bro, 1988, 290–302.

¹¹ Kostanick, H. L.: *Turkish Resettlement of Bulgarian Turks. 1950–1953*. Berkeley: University of California Press, 1957.; Joseph Schechtman: *Postwar Population Transfers in Europe, 1945–1955*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1962

¹² Trifonov, Staiko: Miusulmanite v Politikata na Bulgarskata Durzhava. In Isusov, Mito. ed.: *Stranitsi ot Bulgarskata Istoriia*. Sofia, Bulgaria, 1993, 212–213.

oktatást idővel mind szűkebbre fogták, s a tanköteles török iskolások tömegeit az átlag bolgár iskolarendszerbe integrálták. A török nyelv több mint egy évtizedig (1959 és 1970 között) választható tárgy maradt, majd végleg eltörölték. Az iszlám hitéletet is drasztikusan visszaszorították, az 1944-ben még tizenhatezres papság 1960-ra mindössze 580 főre zsugorodott.¹³ A török kisebbség életszínvonal-emelésére komoly erőfeszítéseket tettek, és bár az túlnyomó részben vidéki maradt, az 1980-as évekre majd minden szociális és gazdasági mérce szerint beérte az átlag bolgár lakosságot.¹⁴ A kivándorlás lehetőségét egészen nem tagadták meg, ám bár az biztonsági szelepként inkább csak arra szolgált, hogy a török kisebbséget időről-időre megfosszák természetes úton kiválasztódó vezetőitől.¹⁵

Az evolúciós asszimiláció negyed százada összességében nem váltotta be a bolgár pártvezetés reményeit. A '80-as évek derekára ugyan a török kisebbség a korábbinál jóval nagyobb mértékben érintkezett a bolgár lakossággal, ám saját önazonosságát mind nyelvében, vallásában, mind pedig Törökország iránti viszonyában megőrizte. Sőt, javuló anyagi lehetőségei a török kisebbséget inkább, mint kevésbé ösztönözte önálló identitása ápolására. Népegyesület messze túlszárnyalta a bolgárokat, ami hosszú távon komoly kihívást jelent a többségi etnikum létszámfölnényének. A törökök kulcsszerepet játszottak abban, hogy a bolgár gazdaság nem omlott össze, s az agrármunkaerő növekvő tartalmait adták, miközben a bolgár lakosság mindinkább kiszorult a mezőgazdaságból.¹⁶ Habár a tisztán bolgár tannyelvű iskolák sikerrel érték, hogy a bolgár nyelv használata az ifjabb nemzedék körében általánossá vált, mindez a török nyelv otthoni használatát számottevően nem csökkentette. A kivándorlás lehetőségét nem vetették el egészen, bár azt a törökök megnőtt gazdasági szerepe, „bennszülött bolgár” presztízse kevésbé vonzóvá tette – nem szólva arról, hogy Törökország sem lelkesedett soha a nagyobb bevándorló tömegekért.¹⁷

A fent vázolt helyzettel szembesülvén a bolgár vezetés 1984-ben arra szánta el magát, hogy az asszimilációt visszafordíthatatlanná teszi

¹³ Uo. 214.

¹⁴ Takirov, S.: *Bulgarskite Turtsi po Putia na Sotsializma*. Sofia, Bulgaria, 1978, 112.

¹⁵ Simsir, i. m. 210., 245.

¹⁶ Eminov, i. m. 94–95.

¹⁷ Asenov, Boncho: *Vuzroditelniat Protse i Durzhaviia Sigurnost*. Sofia, Bulgaria, 1996, 88–91.

egy kulturális asszimilációs kampány révén, mely korántsem „spontán módon” bontakozott ki.

Ki a bolgár? A nemzeti hovatartozás változó definíciói

A bolgár nemzet változó definíciói többé-kevésbé jól követik és igazolják a török kisebbséggel szembeni bolgár állami stratégiákat, ámbar esetenként önálló életre kelve el is térnek azoktól. Mint az Kelet-Európa más népeivel is történt, a bolgár nemzetet egy 19. századi elit réteg alkotta meg tudatos programként. Maga a konstrukció azonban számos primordiális elemet is tartalmaz. 1878 és 1944 között a bolgár nemzetet többnyire nyelvi és vallási specifikumai szerint azonosították, egy jellegzetes szláv nyelvet beszélő, ortodox keresztény vallású népességet körülhatárolva. A török anyanyelvű lakosság ebbe nem tartozott bele, miként a „pomákok”, a bolgár anyanyelvű moszlimok se. Ez utóbbiakat legalább két ízben – 1912–13-ban és az 1930-as 1940-es évek fordulóján – átminősítették olyan bolgár eredetű etnikumnak, melyet az oszmán uralom alatt erőszakkal iszlám hitre térítettek, s amelynek leszármazottait ekként a bolgár nemzetnek jogosan vissza kell nyernie. A pomákok török-arab neveinek szláv nevekre cserélése érdekében államköltségen finanszírozott akciók indultak, a rábeszélés és a kényszer eszközeit egyaránt bevetve. Ha a második asszimilációs kampány már nem is, az első még a pomákok keleti ortodox hitre térítésére is kiterjedt. A kampányok rövid távon jórészt sikeresnek bizonyultak, legalábbis a formális célkitűzéseik megvalósulása tekintetében. Az ország ingatag belpolitikai helyzete ellenben nem kedvezett a következetes állami politikának, s így néhány éven belül mindkét kampányt a visszájára fordították az iszlám lakosság voksaiért egymással vetélkedő bolgár kormányok. A török nyelvű népességben a hajdani kis-ázsiai gyarmatosítók leszármazottait látták, s ilyenformán mint eleve ellenséges elemet nem tartották érdeemesnek az asszimilációra. Habár megtűrték őket, Bulgária nem kínálta nagy jövőt a törökül beszélőknek, s mindenki azt remélte: előbb vagy utóbb Törökországba fognak áttelepülni.¹⁸

A kommunisták uralmuk első évtizedében az etnikai hovatartozás jelentőségét – mind bolgár, mind török részről – fölényes kritikával illet-

¹⁸ Stoianov, i. m. 204.

ték, mondván, hogy a haladás az etnikai különbségeket a szocialista és a majdani kommunista társadalomban magától feloldja. Mindez a pomákok és a török kisebbség eredetvitáját egy időre már-már súlytalan kérdéssé tette. Később azonban az etnikai hovatartozás szerepe ismét megnőtt a sztálinizmus 1956 utáni részleges oldódásával s a kommunista vezetés azon növekvő erőfeszítésével, hogy hatalmát legalább részben nemzeti jelszavakkal legitimálja – ami ismét a pomákok státuszára terelte a figyelmet. Megint egyszerre bolgár etnikumnak nyilvánították őket, és nyomást gyakoroltak rájuk, hogy nevüket bolgárosítsák. A pártkampány első hullámát a pomákok részéről kemény ellenállás fogadta. Így például 1964-ben az ország dél-nyugati részén, a Görögországgal és Jugoszláviával határos Blagoevgrad környéki pomákok átnevezési kísérlete falvak egész sorában nyílt lázadásba torkolt. A pomákok a kivezényelt rendőrség és a fegyveres bolgár „önkéntesek” zaklatására tömeges tiltakozással válaszoltak, s a betolakodókat nem egy ízben rövid úton kiverték falvaikból. A szófiai pártvezetés a tiltakozásra a fenyegetés és az engedékenység sajátos váltogatásával felelt. Egyrészt azzal próbálták a pomákok ellenállását megtörni, hogy bevetik ellenük a hadsereget, és tankokkal fogják eltiporni őket. Másrészt a szófiai vezetők nem győzték hangoztatni, hogy az ő „igaz” szándékú, önkéntességen alapuló névváltó kezdeményezésüket voltaképp a blagoevgradi káderek torzították el, és ha a pomákok tényleg úgy ragaszkodnak eredeti nevükhöz, hát bátran megtartathatják.¹⁹ Ezen ígérését viszont nem tartotta be a későbbi bolgár állami politika. 1970-ben, némiképp enyhébb, átmeneti formákkal újramezték a „névváltó” kampányt, s egy évtized múlva, 1980-ra a pomákok zömének (mintegy 200 ezer ember) nevét bolgárra cserélték. A sikeren felbuzdulva helyi pártvezetők a '80-as évek elején módszeresen kutatni kezdték a pomák és moszlim török vegyes házasságok leszármazottait. Mivel e két népesség hagyományosan erősen keveredik egymással, az őskeresés mind nagyobb méreteket öltött: 1984 végére 50 ezer, egy évre rá már 100 ezer érintettel számoltak. Ezzel a parttalan „eredetkutatással” a bolgár pártvezetés egyre mélyebben behatolt a török anyanyelvű népességbe, megszállotlan mindenütt csak a „bolgár gyökereket” keresve.²⁰

Párhuzamosan az oszmán történeti archívumokban a '70-es évek utóján végzett kutatások feltűnően nagy számú bolgár történészt győztek

¹⁹ Trifonov, i. m. 219.

²⁰ Asenov, i. m. 30–31; 70.

meg arról, hogy nem csak a pomákok, hanem a török anyanyelvű muszlimok zöme is őshonos bolgár elődökre vezethető vissza, akik az oszmán uralom alatt tértek át az iszlám vallásra. A két népcsoport között észlelhető különbséget azzal magyarázták, hogy míg a pomákok esetében a beolvadás az uralkodó közegebe csak vallási téren ment végbe, a törökök beszélők messzebb jutottak az asszimilációban, s ezen felül hódolatúik nyelvét is átvették.²¹ (Ezek az állítások, melyeknek több bolgár történész mellett a török kollégák zöme is módszeres cáfolatát adta,²² bizonyos egy szűk körű tudományos vita tézisei maradnak, ha a kommunista párt a '70-es évek végén s a '80-asok elején nem áll egész hatalmi súlyával egy kulturális megújulási politika élére.) Az új politikát személyesen a bolgár pártvezér lánya: Ljudmila Zsivkova irányította, akit 1977-ben a Politikai Bizottságba, a párt legfőbb döntéshozó testületébe is beválasztottak, és akit apja utódjaként a csúcshatalom várományosának tartottak. Zsivkova értelmiségiekkel vette magát körül s nem győzte hangsúlyozni a bolgár kultúra különleges értékeit és erejét. Ő maga figyelemre méltóan nyitott gondolkodású ember volt, s az ország kulturális megújulásának esélyét legfőképp abban látta, hogy képes lesz-e a világkultúrával megszakadt eleven kapcsolatait helyreállítani. Az a tény, hogy komolyan érdeklődött a keleti vallások iránt, eleve valószínűtlenné teszi, hogy ő maga annak elfojtásán buzgólkodott volna, amit különös értéknek vélt: Bulgária kulturális sokszínűségét. Néhányan azonban környezetéből kiváló alkalmat láttak arra, hogy a megújulási mozgalmat Bulgária kulturális tisztaságának helyreállítására használják – pontosabban annak megteremtésére, hisz az ország kulturálisan sosem volt homogén. Zsivkova korai, 1981-es halálával a megújulási mozgalom nyitott, befogadó jellege eltűnt, s irányításában szűklátókörű nacionalisták kerekedtek felül. Mindez csakhamar oda vezetett, hogy a török kisebbség bolgár eredetét a párt hivatalosan elismert doktrínájává emelték. Ez az elmélet volt hivatott kisebb részt ösztönözni, nagyobb részt hivatalosan is igazolni a „tékozló” török „fiak” hazatérését az össznépi bolgár karámba.²³

²¹ Petrov, Petur: *Po Sledite Na Nasilieto*. Sofia, Bulgaria, 1977.; Hristo, Hristov ed.: *Stranitsi ot Bulgarskata Istorii: Ocherk za Islamiziranite Bulgari*. Sofia, Bulgaria, 1989.; Dimitrov Ilcho: *Za Da ni Ima*. Sofia, Bulgaria, 1992.

²² Eminov, i. m. 36–37.

²³ Dimitrov, i. m. 158.

Kommunizmus és nacionalizmus

Ahhoz, hogy megértsük a politikai közeget, amely az asszimilációs kampányt lehetővé tette, figyelmünket a kommunizmus és nacionalizmus '70-es, '80-as évekbeli viszonyára kell összpontosítanunk. Ezt az időszakot többnyire úgy tekintik, mint a kommunista rendszer hanyatlásának korát, melyben a rendszer hivatalosan deklarált elvei és tényleges működése közt mind áthidalhatatlanabb szakadék keletkezett.²⁴ A nacionalizmusban ugyanakkor olyan eszközt szokás látni, melylyel a néhai kommunista vezérek kísérleteztek, hogy az '50-es években valamivel betömjék a hirtelen desztalinizációs irányváltás okozta legitimációs rést, avagy később, hogy ellensúlyozzák a '60-as évek gazdasági és politikai reformjainak kudarcait. Mindez, bár általánosságban igaz, a tényleges helyzet komplexitását korántsem adja vissza. Némely kelet-európai országban ugyanis, így Bulgáriában, a kommunizmus gazdasági teljesítménye csupán a '80-as évek derekára érte el tetőfokát. A kommunista hatalomátvétel idején Bulgária az iparosodott államokhoz, így Csehszlovákiához vagy az NDK-hoz, ám még az olyan félig iparosodott országokhoz képest is, amilyen Magyarország és Lengyelország volt, igen elmaradott, döntően agrár országnak számított. Az iparfejlesztés, még tökéletlen módszereivel is, akár csak a mezőgazdaság gépesítése egész a '80-as évek közepéig fenntartotta a gazdasági növekedést, s az életszínvonal állandó emelkedését.²⁵ 1985 után azonban a növekedés többé nem volt tartható, és meglepően gyors összeomlás következett. Az 1984–1985-ös évek tehát egy sajátos történelmi pillanatot reprezentálnak, midőn a bolgár vezetés elégedetten tekintett vissza a több évtizedes fejlődésre, még nem érzékelve a küszöbön álló összeomlást. Politikai értelemben a vezetésnek volt is oka a magabiztosságra. Zsivkov, a pártvezér immár harminc éve állt a kormányruánál, sikerrel elhárítva személyes hatalma minden csorbítását. A mindenható titkosrendőrség és a jól felszerelt hadsereg többszörösen is képesnek tűnt fenntartani az ország rendjét, s bármely változásnak akár erővel érvényt szerezni.

²⁴ Schöpflin, George: *Politics in Eastern Europe*. Oxford: Blackwell, 1993.

²⁵ Lampe, John: *The Bulgarian Economy in the Twentieth Century*. London: Croom Helm; Crampton, Richard: *Eastern Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge, 1994.

A nacionalista hagyomány, amelyre Zsivkov is támaszkodhatott, számos eltérő, sőt egymásnak ellentmondó aspektust mutat. A bolgár nacionalizmus, hasonlóan más kelet-európai többségi nemzetekéhez, az államnak eleve hajlamos kizárólag etnikai funkciót tulajdonítani. A bolgár többség az államban voltaképp legfőbb „tulajdonát” látta, ahelyett, hogy azt az etnikai különbségek fölött álló, pártatlan intézményként respektálta volna. Ráadásul a bolgár nacionalizmust a kommunista uralom alatti, sok évtizedes elfojtása a '30-as évek színvonalán konzerválta, korszerűsítését és integrációját egy liberális-demokratikus kultúrába ilyenformán eleve meggátolta, miközben ez a folyamat a 2. világháború után egész Nyugat-Európában széles körűen lezajlott. A bolgár nacionalizmus egyik hagyományosan jellemző ismérve: az erős sebezhetőségi tudat. Az oszmán hódoltság fél évezrede, az elit-diktálta, kései nemzettévalás bizonytalanságai, a Bulgária jogos részének tekintett macedón és trák területek elvesztése, az országra zúduló menekültáradat, amely utódaiban ma is a népesség egynegyedét teszi ki s végül a nagyhatalmakkal szembeni megálázó kiszolgáltatottság – mindez együtt kisebbségi tudatot alakított ki s egyfajta gyanakvó tartózkodást a radikális megoldásoktól. Ám azért a bolgár nemzeti öntudat kinyilvánítását, ha erre mégis mód nyílik, legálább az ország megmaradt részén, nem szabad kihagyni.

Másfelől érdemes azt is hangsúlyozni, hogy a tolerancia a bolgár nacionalizmus nem kevésbé nagy múltú hagyománya, s hogy az ország etnikai kisebbségeit aránylag ritkán érte frontális támadás. A sebezhetőség tudata egyben azt a normatívát is kialakította, hogy az országban élő kisebbségeknek éppolyan bánásmód jár, mint amelyet a bolgárok határon túl maguknak szeretnének. A kisebbségek a két világháború között Bulgáriában minden bizonnyal különb bánásmódot éltek, mint a legtöbb kelet-európai államban. Az ország az antiszemitizmustól feltűnően mentes maradt, és sikerrel állt ellen a náci nyomásnak, hogy zsidó lakosságát légerekbe deportálja. Ezen felül a múltbeli nemzeti vállalkozások sorozatos kudarca (Bulgária az 1913-as, második balkáni háborúból s a két világháborúban egyformán vesztesként került ki) óvatossá tette az országot, hogy bármi olyan politikai lépést tegyen, ami kiszámíthatatlan következményekkel járhat. Tekintve, hogy a török kisebbség zöme az ország két, jól körülhatárolt vidékén összpontosult, a bolgár lakosság többsége egyáltalán nem érintkezett vele s nagyobb részt érdektelenül viseltetett iránta. A közvéleménykutatások azt jelzik, hogy bolgárok többségét nem aggasztotta a török kisebbség jelenléte, s hogy a legtöbben nem is kívántak foglal-

kozni vele.²⁶ A bolgár nacionalizmus e sajátos komplexitása utóvégre Zsivkov asszimilációs kampányát is különössé formálta. Komolyabb kísérlet a bolgár etnikai többség mozgósítására a kampány során nem történt, sőt a központi média voltaképp a kampányról is csak nagyritkán adott hírt. Az akciót teljes egészében a pártelit vezényelte, habár az alighanem az etnikai többség zömének passzív rokonszenvével is találkozott.

A nemzetközi tényező

Az aktuális nemzetközi helyzet egyként tartogatott kockázatokat és esélyeket, melyek együttesen a török kisebbség „problémájának” radikális megoldása felé terelték a döntést. Bulgária számára két állam volt kulcsfontosságú: a Szovjetunió, mint legfőbb stratégiai szövetséges, valamint Törökország, legfőbb ellenfélként. A ’80-as évek kezdetén a bolgár kommunista vezetés kivételesen kedvező helyzetben volt: úgy élvezhette a szovjet katonai védelem előnyeit, hogy közben nagyobb részt mentes maradt a közvetlen moszkvai beavatkozástól. A Szovjetunió katonai potenciálja a ’80-as évek elején érte el tetőfokát, s egy „második hideg háború” baljós kibontakozása eleve kizárta, hogy a szovjet vezetés a Nyugatnak bármi engedményt tenne, vagy hogy nagyobb figyelmet szentelne a nyugati kormányok kényes probléma-felvetéseire. Ugyanakkor az évtized első felének egymást váltó gyöngé pártvezetőivel a Kremlben, az is elképzelhetetlennek látszott, hogy a Szovjetunió bármiféle aktív politikát kezdeményezzen, avagy hogy szorosabbra vonja csatlósai felügyeletét. Az idő tájt, hogy határozatot hoztak a török kisebbség átnevezéséről, s annak megvalósítását elkezdték (1984 decemberében, 1985 januárjában) Csernyenko szovjet párfőtítkár egészségi állapota épp válságosra fordult, s az maradt élete még hátralévő néhány hónapjára. Ebben a helyzetben még egy olyan kis csatlós ország is, mint Bulgária, a büntetés minden kockázat nélkül megengedhette magának, hogy belpolitikája alakításakor figyelmen kívül hagyja a szovjet elvárásokat. A bolgár lépés nemzetközi utóhatása pedig, remélhették Zsivkovék, észrevétlenül belesimul majd a kelet-nyugati kapcsolatok újabb ellenséges kórusaiba. Bulgária mindig is aggályos – sőt: szervilis – külpolitikai igazodása a moszkvai irányvonalhoz aránylag

²⁶ Mahon, Milena: Minorities in the Balkans. *Paper presented at the Post-Communist Transition Seminar*, London School of Economics, February 1996.

nagyobb manőverezési lehetőséget hagyott számára belpolitikája alakításában renitenskedő csatlós társaihoz képest.

A bolgár politikát Törökország viselkedése is radikálisabb lépésre ösztönözte. A két világháború között az oszmán birodalmi örökség kemáli megtagadása, nem különben az új török nemzet-definíció, amely csak a fennálló határokon belül élő török népeiséget foglalta magába, nagyobb részt elosztotta a bolgár félelmeket egy a dél-bolgár határvidék elleni lehetséges török aspirációval szemben, ahol a bulgáriai török kisebbség összpontosult. A korai hidegháború éles ellenségeskedése jobbra a két ország geopolitikai helyzetének tudható be, mivel a Varsói Szerződés és a NATO dél-balkáni frontállamaiként álltak szemben egymással, és nem jelentett egyúttal területi igényt is egymás rovására. Törökország érdeklődését a bulgáriai török és iszlám kisebbségek iránt főként biztonsági és kulturális megfontolások motiválták. A Bulgáriából Törökországba érkező menekültek új hazájukban nem szövetkeztek erős nyomásgyakorló csoportokba, szervezeteik nagyobb részt kulturális jellegűek voltak.²⁷

Észak-Ciprus 1974-es török megszállása volt az a fordulat, amely a bolgár vezetés számára demonstrálta, hogy Törökország érdeklődése a határain túl élő török kisebbségek iránt többé távolról sem csak kulturális jellegű. Ugyanakkor a NATO alkalmatlansága, hogy a török–görög konfliktust rendezze, azt jelezte, hogy a nagy geopolitikai szövetségek korántsem mindenkor hatékonyak a kisebb hatalmak helyi viszályainak elsimításában. Noha nincs rá bizonyíték, hogy a bolgár vezetés tényleges török támadástól tartott volna a '70-es, 80-as években, Törökország nyilvánvaló eltávolodása a kemáli elvektől minden esetre éppen elég volt ahhoz, hogy a bolgárok potenciális agresszort lássanak benne.²⁸

További fontos tényező, mely a török veszélyt csak még baljósabb sejtésekkel tetézte, az a rejtélyes merénylethullám, amely 1983–1984 során több bolgár városban végigsöpört, s amelyben a szófia-i vezetés Ankara ösztönzését, ha nem direkt megrendelését vélte felfedezni. A merényletsorozat a Bulgária második legnagyobb városa: Plovdiv pályaudvarán robbant bombával tetőzött, amely egy asszonyt megölt és további negyvennégy embert sebesített meg, továbbá a legnagyobb tengeri kikötő: Várna repülőterén végrehajtott hasonló merénylettel.²⁹ A két robbantás ugyanazon

²⁷ Karpat, Kemal ed.: *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority*. Istanbul: Isis Press, 1990; Simsir, i. m.

²⁸ Asenov, i. m. 88–91.

²⁹ Uo. 67.

a napon: 1984. augusztus 30-án történt, ami csak megerősítette a gyanút, hogy összehangolt támadásról volt szó, melynek célja az ország destabilizálása. A robbantások jóval drámaibb hatást tettek mind a rezsim képviselőire, mind a közemberekre, mintha egy kevésbé zárt társadalomban történtek volna. A rezsim számára e bombák nyílt kihívásként hatottak: képesek-e továbbra is uralni az országot. Az átlagnépesség szemében viszont a hatóságok és a média általános titkolózása, mely nyilvánvaló hivatalos utasításra a robbantásokat övezte, tényleges súlyukhoz képest csak még sötétebb színbe tüntette fel a merényleteket.

Az 1980-as évek közepe nem csak felkeltette a Törökországgal szembeni bolgár félelmeket, ám alkalmat kínált arra is, hogy a potenciális török veszélyt a nevéen nevezze. Az 1980-as török katonai puccs megkérdőjelezte Ankara demokratikus elkötelezettségét és megingatta az ország nemzetközi hitelét. Ugyanakkor a kimerítő és hiábavaló hadakozás a kurd felkelőkkel a török hadsereg jelentős részét lekötötte, igencsak megnehezítve, hogy más térségekben is aktívan bevethető legyen. A háborút kísérő emberi jogsértések sem segítették a törökök azon törekvését, hogy a Bulgáriában tömeges jogtiprást elszenvedő „testvéreiknek” hathatós nemzetközi támogatást szerezzenek. Reális volt tehát Zsivkovék számítása, hogy a kampány még hátralévő része teljes határzár mellett gyorsan levezényelhető lesz, és nemigen hagy időt a török vezetésnek, hogy annak tényleges nagyságrendjéről tájékozódjék, nem szólva a hatékony ellenintézkedésekről. Tény és való: Törökország alig érzekelte a szomszédból Zsivkovék sietős manőverét, s egészen 1985 nyaráig késlekedett a nemzetközi fórumokon immár minden eszközt bevető tiltakozó kampánnyal.³⁰

A határozat és megvalósítása

A fenti tényezők együttese Zsivkovot 1984 végére a névcsere-kampány elindítására bírta. Magát a döntést egyedül hozta, még közvetlen munkatársaival sem egyeztetett a Politikai Bizottságban – formálisan a párt legfőbb döntéshozó testületében. A szófiai Párttörténeti Levéltárban fennmaradt dokumentumok (bár meglehet, néhány fontosabbat maguk az érintett vezetők semmisítették meg kevésbé 1989 után!) arról tanúskodnak, hogy a Politbüro a kérdést első ízben csupán 1985.

³⁰ Simsir, i. m. ill. uő: *The Turks of Bulgaria in International Fora*. Ankara, 1990.

január 18-án tárgyalta – éppen három héttel a kampány 1984 december 24–25-i elindítását követően! A dél-bulgáriai Haskovo és Kurdzali környékén, ahol a török kisebbség, közel a török határhoz, a legnagyobb tömbökben élt, addigra már 310 ezer embert neveztek át a hatóságok! Ilyenformán a Politbüro nem tehetett mást, mint hogy jóváhagyta a *fait accompli* helyzetet. Az egyetlen nyitott kérdés csak az maradt: folytassák-e a kampányt az ország más vidékein is, ahol még jelentős számban éltek törökök. A dél-bolgáriai „győzelmi jelentések” hatására a Politbüro végül is jóváhagyta az asszimilációs kampány kiterjesztését a török kisebbség egészére. A PB-ülés jegyzőkönyve egyben közvetlen bizonyosággként szolgál arról is, hogy Zsivkovot miféle indítékok vezették döntésében. A legfőbb indok a török népesség állítólagos hűtlensége volt, amelynek kétségbevonhatatlan jele volt már magában az is, hogy saját etnikai különállásához oly konokul ragaszkodott. Zsivkov többek közt ezeket mondta: „Mikor a ’80-as évek elején hozzáláttunk a déli határvidék elmaradt térségét rendbe hozni, az ország belsejéből egész török falvak kerekedtek fel azzal, hogy a délvidékre akarnak menni dolgozni, holott jobb soruk már nem is lehetett volna. Tudjuk persze, nagyon is jól, miért csábítja őket annyira a déli határvidék!”

Ha a névcseré-kampány fő indítéka a török kisebbség makacs ellenállása volt a fokozatos asszimilációval szemben, kivitelezésére a legfőbb esélyt Törökország belső gyengesége kínálta. Zsivkov a törökök relatív gyengeségét két fő tényezőnek tulajdonította. Az egyik a Görögországgal támadt konfliktus, ami más irányban eleve behatárolta az ország cselekvőképességét. A másik Törökország belső ingatagsága, amit a kurdok ellen viselt állandó hadjárat, s az ország nagyvárosait megrázó robbantás-sorozat is híven példázott. Zsivkov szerint „Törökországnak nem érdeke, hogy nagy hűhót csapjon, mert a kurdok ellen máris egy egész hadsereget vetett be.” Ráadásul Törökország saját kisebbség-elnymó politikája eleve megnehezíti, hogy Bulgária hasonló akciói ellen tiltakozzék. „Velük (t.i. a törökökkel) ellentétben mi nem háborúzunk, csak az emberek nevét változtatjuk meg. Márpedig a nevét bárki megváltoztathatja, nincs abban semmi különös!”³¹ Összegezve: Zsivkov egy ponton elérkezettnek látta az időt, hogy egyszer és mindenkorra „megoldja” a „problémát”, amely anélkül még akár több nemzedéken át fenyegetheti Bulgária biztonságát. Ezt az

³¹ Trifonov, Staiko: Miusulmanite v Politikata na Bulgarskata Durzhava In Isusov, Mito. Ed.: *Stranitsi ot Bulgarskata Istoriia*. Sofia, Bulgaria, 1993, 222.

értelmezést támasztja alá Niko Iahiel, Zsivkov kabinetirodájának kulcsembere is, aki egykori főnöke szavait idézi, miszerint elszánta magát, hogy e „nagy horderejű” akcióért személyes felelősséget vállaljon. „Ha ezt az ügyet a következő főtitkárra hagyom – mondta Zsivkov – még sok évbe beletelhet, mire elég erős lesz ahhoz, hogy kézbe vegye.”³²

Zsivkov döntése, hogy maga vezényli a kampányt, jól jelzi, hogy 1984-re gyakorlatilag teljhatalmat élvezett, amibe még legközvetlenebb munkatársainak se volt beleszólása a PB-ből. Való igaz: a Politikai Bizottság, mint a politikaformálás csúcsszerve, addigra elvesztette jelentőségét. Zsivkovnak többé már a jóváhagyására sem volt szüksége, egyszerűen kifelejthette a döntéshozatalból. Aminek saját szempontjából megvolt az a járulékos előnye, hogy ezáltal a Politbüro azon tagjait, akiknek a pártfőtitkár politikai bölcsességét illetően kételyei támadtak, eleve megfosztotta annak lehetőségétől, hogy aggályuknak hangot adjanak. Hogy a Politbüroban korántsem mindenki értett egyet Zsivkovval, azt jól jelzi a tény, hogy az 1985. januárit megelőző 1984. júliusi – azaz utolsó olyan PB-ülésen, melyen a török kisebbség helyzetét tárgyalták! – a Politbüro a fokozatos asszimilációs politika folytatása mellett voksolt, ezzel megerősítve egy az '50-es évek végétől töretlen gyakorlatot. A „névcseré-kampány” egyik fő ellenzője alighanem Stoian Mihailov, a BKP KB ideológiai és kulturális ügyekért felelős titkára lehetett. 1980 februárjában a KB Agitációs és Propaganda Osztálya, amit az időben Mihailov irányított, jelentést készített, melyben a kényszerített névváltoztatást, mint értelmetlen és bumerángthatást kiváltó eszközt, eleve elvetette. Ahogy a jelentés fogalmaz, e lépés következményeként „rendkívül súlyos nehézségekkel kell számolnunk, s azt testvérpártjainkkal, kiváltképp az SZKP-val nehezen tudnánk elfogadtatni.” A Politbüro kiiktatásával Zsivkov az ellenvélemény kockázatát is a minimálisra csökkentette, ahogy igencsak megnehezítette azt is, hogy politikai ellenlábasai Moszkván keresztül nyomást gyakoroljanak rá. Ha egyszer a Dél-Bulgáriát illető döntés megszületett, és életbe léptetése megindult, már bátran a Politbüro elé lehetett vinni az ügyet, hiszen az egyebet amúgy se nagyon tehetett, mint hogy jóváhagyta az egyébként is sikertörténetként tálalt kampányt. Az 1985. januári PB ülésére pedig – amely a zsivkovi asszimilációs politikát már lelkesen üdvözölte! – 1985.

³² Iahiel, Niko: *Todor Zhivkov I Lichnata Vlast: Spomeni, Dokumenti, Analizi*. Sofia, Bulgária, 1997, 258.

február 12-én és 13-án került sor, miután a névcseré-kampányt már az egész országra kiterjesztették.

A „névcseré” tényleges eljárásrendje egy kérvény kitöltésével indult, melyet az illetékes helyi hatósághoz kellett az igénylőnek benyújtania, azzal, hogy török nevét, úgymond, bolgárra „kéri” cserélni. Hogy ez minél olajozottabban menjen, rendőrök, pártaktivisták és közhivatalnokok afféle toborzó-különítményeket alkottak, és házról-házra járva bátorították a névcserére „jelentkezőket”. A falvakat a külvilágtól teljesen elzárva tankokkal és csapatszállító járművekkel vették körül. Az államhatárt lezárták, és szigorúan megtiltották, hogy a kampány-zónába engedély nélkül bárki (kiváltképp külföldi!) belépjen. A török kisebbség számottevő ellenállást tanúsított, ám ez nagyobb részt spontán és szórványos jellegű volt.³³ A hirtelen akciótól meglepve és az elrettentő túlerővel szembeesülve a törökök zömének utóvégre nem maradt más választása, mint hogy elfogadja a diktátumot.³⁴

A lerohanásszerű névcseré-kampányt az elkövetkező években egy sor hatósági intézkedéssel egészítették ki. Elrendelték, hogy nyilvános helyen törökül beszélni tilos, s a szabályszegőket megbírságotlák. A hitéletet erősen korlátozták, s jónéhány helyen a mecseteket is bezárták. A körülmételet és a többi iszlám vallási rítust bűncselekménynek nyilvánították.³⁵

Miközben a sajtó a névcseré-kampány alatt jobbra hallgatott, a rákövetkező években dömpingszerűen csupa olyan cikket közölt, ami a kibontakozó „megújulási folyamat” önkéntes lelkesedését s a törökök bolgár származását bizonygatta. Eközben több mint 20 ezer törököt szorítottak arra, hogy újonnan felfedezett bolgár identitását nyilvánosan is megvallja. A hadsereg, az iskolák és az állami vállalatok vezetése minden tőle telhetőt megtett, hogy a „hazafias értékeket” a rábizott tömegek lekébe sujkolja. A kampány irányítását részben illetékes miniszteriumok, részben az e célra felállított regionális pártbizottságok végezték. Tekintettel a mindenható kommunista államapparátusra, mindez az átnevezett törökökre valóban lélegzetelállító hatással lehetett.³⁶

Ezek után korántsem meglepő, hogy a kampány még inkább felszította a a török kisebbség nemzeti érzéseit. A politikai rendőrség bizal-

³³ Amnesty International: *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks*. London, 1986.

³⁴ Asenov, i. m. 102–105; Gocheva, Paunka: *Prez Bosfora kum Vuzroditelnia Protzes*. Sofia, Bulgaria, 1994.

³⁵ Karpat, i. m., Simsir, i. m.

³⁶ Asenov, i. m. 106–107.

mas jelentései arról számoltak be, hogy míg látszatra mindenki elfogadja az új status quot, a törökök makacsul ragaszkodnak eredeti identitásukhoz. Otthon kizárólag anyanyelvükön beszélnek, s az újszülötteknek titkon iszlám neveket adnak. A körülmetélés gyakorlata is tovább folyt az ellenszegülés markáns megnyilatkozásaként. A hivatalos ünnepeket a törökök minden mód próbálták elkerülni, s a propaganda szólamok inkább csak bosszantották, mint meggyőzték őket. A korábbi politikai színeváltások kétséget keltettek bennük az aktuális állami kisebbségpolitika tartóssága iránt, s ezt a török és nyugati rádiócsatornák is megerősítették, melyeket a bolgár rezsimnek a kezdetleges zavaró technikáival egészen sohasem sikerült elnémítania.³⁷

A kör bezárul?

Zsivkov „sikerei” törékenynek bizonyultak, s néhány év leforgása alatt semmivé lettek, amint a hamis önbizalmát megalapozó tényezők sorra megváltoztak. A bolgár gazdaság drámai gyorsasággal indult hanyatlásnak, s a külföldi adósságállomány már 1985 után egy évvel 2 milliárd dollárra szökött. A politikai stabilitást mindinkább aláásták Gorbacsov kül- és belpolitikai reformjai, melyek hatása előbb-utóbb Bulgáriát is elérte. Az ország nyugati megítélése mélyponton volt, ami annál is súlyosabbnak tűnt, mivel a Nyugat növekvő befolyást gyakorolt az országra részint annak eladósodása, részint a Kelet-Európából történő fokozatos szovjet kivonulás következtében.

Az áttérés 1989. májusában következett be. A gorbacsovi új világrend részeként a bécsi emberi jogi konvenciót Bulgária is aláírta, s annak rendelkezéseit 1989 elején be is cikkelyezte saját törvénykönyvébe. A bolgár kormány ettől fogva nem tagadhatta meg a bolgár állampolgárok korlátozásmentes utazási szabadságát. Májusban tüntetéshullám söpört végig a török kisebbségi vidékeken. A kezdeti tiltakozásokat erőszakkal elfojtották, ami több halálos áldozatot is követelt, ámde a karhatalmi kényszerintézkedések már nem voltak tovább tarthatók.

A válsághelyzettel szembeülve Zsivkov elhatározta, hogy megnyitja a határokat, s nem csak, hogy kiengedi, ám egyenesen ösztönzi

³⁷ Karpat, i. m.; Simsir, 1990, i. m.

a kisebbség aktívabb tagjait a kivándorlásra.³⁸ Döntése, hogy a „törzsökös” bolgárok mehetnek Isten hírével, felért annak hallgatólagos beismerésével, hogy a „megújhódási” kampány csak álszent propaganda-hazugság volt. A kivándorlók létszáma minden várakozást felülmúlt, és csakhamar a 300 ezret is meghaladta. Miután Törökország augusztusban lezárta határait, ezrek és ezrek rekedtek a senki földjén, eladva mindenüket s egyszerre a kivándorlás lehetőségétől is megfosztva. A határon megtorlódott, tehetetlen menekült tömegek híradóképeit minden nyugati tévécsatorna lehozta, ami a bolgár kommunista rezsimit csak tovább diszkreditálta. Végül kudarcot vallott a válság megoldására tett szovjet diplomáciai erőfeszítés: Csernyisev ankarai nagykövet közvetítő missziója is, ami a moszkvai vezetés szemében minden korábbinál ékesebben bizonyította, hogy Todor Zsivkov fölött eljárt az idő.³⁹ 1989 őszén Moszkva egy belső frakció-csírát kezdett támogatni a szófiai Politbüroban, ami a testületet mindinkább Zsivkov ellen hangolta. Sokatmondó tény, hogy az ország irányítását végül Mladenov külügyminiszter vette át, aki a legfelső pártvezetés valamennyi tagjánál jobban ismerte a válság súlyos nemzetközi fogadtatását.

Belpolitikailag Zsivkov impulzív és megmagyarázhatatlan májusi döntése végleg semmivé foszlatta a legyőzhetetlen pártfőtítkár dicsfényét, melyet az előző harminc évben ő maga szőtt maga köré. A bolgár lakosság egyszerre arra ébredt, hogy legfőbb vezetői arra kérlelik őket, hagyják el addigi munka- és lakóhelyeiket, és haladéktalanul költözzenek a kivándorló törökök helyébe... Annak ellenére, hogy a hivatalos média árulást emlegetett, a bolgár társadalom általános reakciójára inkább holmi zavarodottság, mintsem a hazafias felindultság volt jellemző. A formálódó ellenzéki csoportok az összeomlást végül arra használták, hogy a bebörtönzött török értelmiségiekkel nyílt és közvetlen kapcsolatba lépve élesen bírálják a kormányt.⁴⁰

A vég kezdetét 1989. novemberében egy pártközpontbeli palotaforradalom jelezte, melynek eredményeként Zsivkovot sikerült végre félreállítani. Elsőként a „megújhódási folyamatot” vonták vissza. Decemberben az új pártvezetés elítélte a volt pártfőtítkár kampányát, mint ami egyaránt ellentmond a „lenini normáknak” s a bolgár alkotmánynak, és a török kisebbséget egyúttal feljogosította, hogy nevét az eredetire ki-ki

³⁸ Trifonov, i. m. 223.

³⁹ Trifonov, i. m. 223.

⁴⁰ Asenov, i. m. 121.

visszaváltoztassa (BKP KB 1989. decemberi határozat). Fura mód épp az asszimilációs politika visszavonása váltotta ki a bolgár etnikai többség első és egyetlen spontán reakcióját, a maga nemében jóval hevesebbet, mint amit a kampány „népi” támogatásként néhány évvel korábban élvezett.⁴¹ Ez több tényezővel is magyarázható: a bolgár nacionalizmus passzív természetével, mely nehezen szánja el magát aktív lépésekre, ám annál érzékenyebben reagál bármilyen veszélyként észlelt jelenségre, ám ugyanígy magyarázható a korábbi párt-nomenklátúra manipulációjával, vagy az ekkoriban kezdődő tömeges állásvesztésekkel, illetve a kampányban kompromittálódottak vagy azok félelmével, akik potom áron vették meg a kivándorló törökök ingatlanait. De túl mindezen, a demokrácia hirtelen beköszöntése eleve arra bátorította az embereket, hogy csatlakozzanak minden kormányellenes tiltakozáshoz, függetlenül annak konkrét tárgyától, csak hogy kinyilvánítsák az „utca népe” frissen felfedezett hatalmát. Szembesülvén a tiltakozással a BKP új vezetése egy pár hétig habozott még, nem tudván eldönteni, melyik utat válassza: kiálljon továbbra is a törökök név-visszaállítási jogáért s ezzel növelje az ország visszatérésének esélyeit a nemzetközi közösségbe, avagy engedjen a csábításnak, hogy saját hatalma megtartása érdekében a nacionalista hullámot meglovagolja, miként azt a többi balkáni ország kommunistái tették. Az új vezetés az előbbinél maradt, s a központ hatalma még elég erős volt ahhoz, hogy a helyi pártnomenklaturát mindenütt engedelmesre bírja. Az epizód egyszerre példázza a bolgár kommunista vezetés nacionalista elcsábulásának kísértését, s azt, ahogy ezen utóvégre sikerült úrrá lennie, stratégiai célként inkább az ország európai integrációjának útját választva. A '90-es években e jelenség még számos alkalommal megismétlődött. A bolgár antikommunista ellenzék: a Demokratikus Erők Szövetsége (DESZ) azonban jobbra sikerrel elkerülte a nacionalista visszacsúszás csapdáit, részben mivel épp a múlt súlyos örökségének elvetésével legitimálta önmagát, részben pedig mert azt remélte, sikerülhet megnyernie a török kisebbséget potenciális bázisaként, avagy legalábbis szövetségre léphet egy párttal, amely azt majdan képviseli.

Az a tény, hogy az etnikai diverzitást Bulgáriában mindkét nagy politikai tábor elfogadta – egyrészt a kommunisták, bár kissé vonakodva, kik nevüket 1990. áprilisában Bolgár Szocialista Pártra változtatták, másrészt jóval több meggyőződéssel a DESZ –, megteremtette annak feltételét,

⁴¹ Karadzhov, Velichko: *Istinata za Rodopskite Bulgari*. Sofia, Bulgária, 1995.

hogy az etnikai problémákra a jövőben demokratikus politikai eszközökkel lehessen megoldást találni. Azt mondhatni: a Zsivkov-kampány elretentő otrombasága és katasztrófális következményei a bolgár többséget jó időre „beoltották” a kisebbség-elynyomás hasonlóan durva kísérletei ellen. Ami pedig a török kisebbséget illeti, 1985 és 1989 közt megnyilatkozó egysege jó alapot kínált arra, hogy a Jog és Szabadság Mozgalmat (JSZM) a bolgár többpártrendszeren belül gyakorlatilag fenntartás nélkül e kisebbség legitim képviselőjeként ismerje el mindenki. JSZM elfogadottsága ugyanakkor lehetővé tette a vezetői számára, hogy a kisebbségi érdekérvényesítésben egy realista és kellőképp rugalmas stratégiát dolgozzanak ki. Ami azt illeti, ezen érdekek távolról sem csak etnikaiak, sőt: némely kérdésben a társadalmi, gazdasági szempontok jóval nagyobb súllyal nyomnak a latba. 1992-ben például a JSZM felmondta koalícióját a DESZ-szel, s a BSZP-vel kötött szövetséget, mivel ez utóbbi kíméletesebb gazdasági reformcsomaggal rukkolt elő, ami a JSZM jórészt szegény és vidéki szavazóbázisának tetszését inkább elnyerte. A bolgár választási törvény a parlamenti pártoktól megkövetelt 4%-os küszöbe egyszersmind lehetővé tette, hogy a JSZM az ország harmadik legnagyobb politikai erejeként lépjen színre, és esetenként „a mérleg nyelvének” szerepét is betöltse a BSZP és a DESZ közötti vetélkedésben. A JSZM koalíciós partnerváltása 1992-ben így arra is elegendő volt, hogy kormányváltást kényszerítsen ki. Ám a JSZM pozíciója az új bolgár politikai rendszerben nem maradt támadhatatlan. Pár évvel megalakulása után a pártot ismételten alkotmányellenességgel vádolták, mondván, hogy ellenségességet szít az ország különböző etnikumai között. Az 1991-es bolgár alkotmány ugyanis tiltja a pártok etnikai alapú szerveződését; noha ezt az Alkotmánybíróság egy 1992 áprilisi értelmezése a JSZM esetében nem tartotta mérvadónak. Az AB ugyanis úgy vélte, hogy a JSZM léte és működése nem mond ellen az alkotmánynak, minthogy a párt tagságát nem csupán egyetlen etnikai csoportból verbuválja, ahogyan céljait sem kizárólag ezen etnikum érdekvédelmére korlátozza.⁴² Az AB ezen döntése, miközben a kisebbségeket továbbra is megfosztotta annak jogától, hogy önálló pártot hozzanak létre, hathatósan pontot tett azon kísérletek végére, melyek a JSZM törvényességét próbálták megkérdőjelezni, s ekként a pártot, mint az ország politikai rendszerének egyik kulcsszereplőjét, megerősítette pozíciójában.

⁴² Stoichev, Stefan: *Normativni Aktove po Konstitutsionno Pravo na Republika Bulgaria i Resheniia na Konstitutsionna Sud*. Sofia, Bulgária, 1993, 264–279.

Bulgária ma is jónéhány etnikai feszültséggel terhes. A török kisebbség kétségbeejtő gazdasági helyzete mára komoly strukturális problémává vált, és kezelésének eddigi kísérletei nagyobb részt hatástalanok maradtak. Az etnikai identitást ugyan az országban tiszteletben tartják, ám az önálló etnikai kultúra tovább építésének lehetőségei váltig korlátozottak. Mind a BSZP, mind a DESZ a kötelező bolgár tannyelvű oktatás híve, de választható nyelvként az iskolákban a törököt is megtűrik. A fejlődés, melyet Bulgária 1989 óta megtett, ekként nem annyira a problémák konkrét megoldásában érhető tetten, mint inkább abban, hogy azokat egy demokratikus politikai közegben nyíltan artikulálni lehet.

Összegzés

Az 1984–1985-ös asszimilációs kampányhoz részben a modernizációs folyamat és az a trend vezetett, hogy a bolgár nemzetfelfogás a nyelvi, vallási kritériumokról mind inkább a közös eredetre tevődött át. Noha e tényezők elvben egyformán teret engednek az asszimiláció modernista és primordialista értelmezéseinek, látnivaló, hogy ez esetben az állam, mint politikaformáló erő, kiemelt szerepet játszott. Mert hiszen az állam volt az a szereplő, amely a modernizáció célját oly módon határozta meg, hogy az ne csupán bolgárok és törökök életesélyeinek egyenlőbbé tételét, hanem kulturális integrációját is magában foglalja, mely utóbbi, minden célt és szándékot mérlegetve, nem jelentett mást, mint a török kisebbség beolvasztását a bolgár többségbe. Hasonlóan az állam tette meg a bolgár nemzet „biológiai” eredetét hirdető téziseket – melyeknek tudományos hitele fölöttébb vitatható – a bolgár nemzet újfajta, primordialista definíciója alapjául. Végül a bel- és külpolitikában az állam szembesült mindazon kockázattal és eséllyel, melyek sajátos együttállása a kampány elindítását lehetővé tette. Ez utóbbi persze egy téves és önhitt megítélésen alapult, hiszen 1984–1985 fordulóján úgy tűnt: a kommunista Bulgária gazdasági, politikai és nemzetközi erőforrásai minden korábbit meghaladnak, s ez bátorítólag hatott, hogy a török kisebbség más eszközökkel egyre kezelhetlenebbnek tűnő problémáját egyszer és mindenkorra radikálisan megoldják. A kommunista pártgépezet a közép és helyi szintű bürokrácia ambiciózus kérdéseivel megerősítve késznek és képesnek mutatkozott arra, hogy vakon végrehajtsa egy a csúcsvezetésben mindinkább a maga feje után menő,

nagyhorderejű döntéseit közvetlen munkatársaival sem egyeztető, nyolcvanéves pártvezér elgondolásait. Mindez, mondhatni, eszményi politikai robbanókeveréknek bizonyult! Az értelmetlen és már-már önmaga paródiájával felérő kampány azt sugallta, hogy az efféle etnikai kihágásokra leginkább olyankor kerül sor, ha a domináns etnikai csoport egyszerre érzi tulajdon erejét és sebezhetőségét. Hisz egymagában nyilván egyik sem lett volna képes az asszimilációs intézkedések olyan féktelen eszkalációját beindítani, mint amit utolsó éveiben a kommunista Bulgária produkált.

Az asszimilációs kampány azt is megmutatta, hogy az állam ugyan megkísérelheti a társadalmi folyamatokat befolyásolni, ami rövid távon akár még sikerülhet is neki, ám a kollektív önazonosság mélyen nyugvó alapjai feltűnő makacssággal dacolnak minden változtatással. Bolgár „gyökereik” államilag pénzelt „felfedezése” így hát hiába is próbálta a törököket meggyőzni – nyelvük, vallásuk, kultúrájuk és történelmi hagyományaik jóval többet nyomtak a latba. Ugyanígy azt mondhatni, hogy bár a bolgár társadalom modernizációjában a törökök is részt váltak, e célért korántsem voltak hajlandók saját identitásukat feláldozni. Ahogy erőszakos asszimilációjuk kísérlete is csak bumerángthatást váltott ki: még elszántabbá téve őket önazonosságuk éber ápolásában, az asszimiláció azon részeredményeit is semmissé téve, melyeket a korábbi negyed század állami kampányai elértek.

Az asszimilációs politika visszatérésének kicsi az esélye, mivel a feltételek, melyek a '80-as évek közepén azt lehetővé tették, többé nem adóttak. A bolgár társadalom modernizációja persze, azóta is folyik, habár a társadalmi, gazdasági fejlődés a köztudatban többé nem igényel etnikai homogenitást. Ellenkezőleg: a kisebbségi jogok kibontakozó európai normarendjében – melyet Bulgária is mindinkább magáévá tesz –, az etnikai sokszínűség ma kiemelt értéknek számít. A nemzet primordialista definíciói, legyenek azok bár származási, nyelvi vagy vallási alapúak, úgy válnak irrelevánssá, ahogy a bolgár nemzet önmeghatározása az etnicitástól egyre jobban a polgári jogokra alapozott politikai közösség felé közelít. Maga az 1984–1985-ös asszimilációs kampány is inkább visszatartó hatású, hisz lehangoló kudarca a bolgár etnikai többség szemében ma is legfeljebb annak bizonyossága lehet, hogy minden szélsőséges politika szükségképp vereségbe hajszolja önmagát.

Fordította: Nóvé Béla

REGIONÁLIS IDENTITÁSOK SPANYOLORSZÁGBAN

PALKÓ KATALIN

Katalónia – egy régió erős identitástudattal (etnikai, regionális vagy etnoregionális identitás?)

A régiók és a regionalizmus kérdése gyakran hallható fogalmak, annak ellenére, hogy megtapasztalható valóságélemnek tekinthetnénk őket, hisz nem a mindennapjaink részei. Hazai szerepük körül sok a vita, mivel létük és határaik is bizonytalanok. Nálunk regionalizmus sincs abban az értelemben, hogy nem nagyon találunk olyan téregységet, melyhez lakói erős etnikai vagy társadalmi-kulturális identitással kötőd(het)nének. Márpedig a regionális tudomány egyik markáns irányzata¹ szerint „a régió lehatárolt területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet [...] soktényezős társadalmi-gazdasági kohézió (regionalizálódás), az érzékelhető regionális identitás-tudat valamint az érdemi irányítási kompetenciájú és önállóságú regionális intézmények rendszere (regionalizmus) fog tartós egységbe”.²

Általánosságban elmondható, hogy ott, ahol a régiók valamilyen fokú (pl. politikai, önkormányzati) önállóságot élveznek, a lakosság-nak vagy legalább a politikai elitnek kialakul bizonyos mértékű regionális identitása. És fordítva: ahhoz, hogy egy térség társadalmi és politikai értelemben (is) régióvá váljon, a regionális identitás is fontos „kellék”. Míg a régió mint intézmény viszonylag „egyszerűen”, egyetlen

¹ Képviselei: Pierre Bourdieu, Anssi Paasi, Gaari Raagmaa.

² Nemes Nagy József: Jegyzetek a modernkori térbeliség fogalmainak értelmezéséhez. In: Dövényi Zoltán (szerk.): *Alföld és nagyvilág*. MTA FKK FKI, Budapest, 2000. 143–149. [147.]

politikai aktussal létrehozható, a regionális identitás nem alakul ki azonnal, hanem egy – hosszú periódust átölelő – fejlődés része; és szükség-szerűen megköveteli a társadalom intézményi szintjének változását.

Jelen tanulmány a regionalizáció útjára lépett Spanyolország különleges tartományát, Katalóniát veszi górcső alá, azt vizsgálva, hogy az erős történelmi gyökerekkel rendelkező, ám hajdanvolt jog- és hatásköreit csak a múlt század második felében visszanyerő területi egységben mára az identitás mely rétege vált dominánssá. Céлом annak bemutatása, hogy az elmúlt évtizedekben itt zajló gazdasági és történelmi folyamatok eredményeként az etnikai önazonosság-tudat fokozatosan regionális identitássá alakult át.

Katalán történelmi sajátosságok³

A későbbi Katalónia története a 870-es években kezdődött, amikor Szőrös Guirfré meghódította a Pireneusoktól délre fekvő frank megyéket. Győzelme a dinasztia végleges meggyökerezését jelentette e tájon, és jelentősen befolyásolta a térség jövőbeli fejlődését: örökül hagyta Barcelona tartomány vezető szerepét, élén egy „saját” dinasztiával,⁴ és egy legendát, mely szerint ő alapította meg a katalán államot – megteremtve a katalán nemzeti érzést. A 9. század végére Barcelona, Vich és Gerona grófság függetlenné vált, a jövendő Katalónia szívéét alkotva. Közülük pedig a barcelonai grófság emelkedik ki és válik azzá a területté, ami a katalán nemzeti tudat kapcsolódási pontja, saját nyelvvel, képviselői és kormányzati szervvel. 1137-ben Barcelona grófjának uralma idején egy korona alatt egyesül Katalónia Aragóniával, de az uralkodók egészen a 15. század elejéig a katalán dinasztia tagjai közül kerülnek ki.

A monarchia nem vált abszolutisztikussá, mert az uralkodó kötelezte magát a királyság törvényeinek és szokásainak megtartására; a nép pedig vállalta, hogy hűséget tanúsít irányába. A tanácsadó szervként működő

³ A történelmi rész forrásmunkái: Cortázar, Fernando Garcia de – Vesga, José Manuel González: *Spanyolország története*. Osiris, Budapest 2005.; Harsányi Iván: Regionalizmus, decentralizmus és tartományi autonómia a XIX-XX. századi Spanyolországban 1–2. *Comitatus* 1999. 9. 19–27., 10. 11–15.; Sipos Katalin: *A regionalizmus történelmi és jogi aspektusai (Spanyolország, Olaszország, Franciaország)*. MTA ÁJI, Budapest, 1993.

⁴ Barcelona-ház, amely 1412-ig birtokolta a trónt.

katalán parlamentet a nemesség, az egyház és a városok képviselői alkották, a kormányzati és végrehajtói feladatokat pedig a *Generalitat* látta el. I. Ferdinánd (1380–1416) uralma alatt a tartomány önálló pénzügyi, jogi és igazgatási hatásköröket kapott.

A Habsburgok trónra kerülése után (1516), V. Károly és II. Fülöp centralizmusa elől, Katalónia a rendiség bástyái mögé igyekezett bújni. A rendek egységesek voltak ugyanis, és a meg nem kapott előnyökre hivatkozva ellenálltak az udvarnak. A spanyol örökösödési háborút (1701–1714) követően az állami berendezkedés kérdését is érintették. A központosítás újabb megnyilvánulásaként értékelhető az 1716-ban a madridi kormány által meghirdetett *Nueva Planta* (Új Terv) programja, amely megszüntette a katalán *cortezt* és a *Generalitat*-ot, így Katalónia elveszítette politikai és igazgatási autonómiáját. A közigazgatás, az oktatás és a politikai élet területén erőteljes spanyolosítás vette kezdetét. A kormány által meghirdetett intézkedések hatására megerősödött a katalán nemzeti mozgalom befolyása, bár kezdetben a katalán nacionalizmus főként irodalmi irányzatként jelentkezett.

A (második Bourbon) restauráció idején a nyelvi-kulturális regionalizmust felváltja a terület gazdasági és kulturális súlyának megfelelő autonómia, némelykor pedig a nemzeti önállóság követelése. Sor került az ún. politikai katalanizmus fő elemeinek rögzítésére: nemzeti identitás, autonóm intézmények, a fuerók⁵ visszaszerzése. Míg Spanyolország többi részét a régi, hagyományos életmód jellemzi, addig itt kialakult a jómódú polgárság, amelyre a munkaszeretet, az egyéni erőfeszítés respektálása volt a jellemző. Az öntudatra ébredés, a közös érdek erősítette a helyi szolidaritást és a politikai önrendelkezés igényét is előidézte. A spanyol kormány – részlegesen – engedett a követeléseknek, így 1914-ben létrejött a *Mancomunitat de Catalunya*, a négy katalán provincia felett álló szervezet, amely fontos szerepet játszott – 1925-ös megszűnéséig – a közigazgatás, a kultúra, az egészségügy területén. A Regionalista Liga még békés, fokozatos reformok révén megvalósíthatónak vélte az autonómia kivívását és a katalánokat ért sérelmek orvoslását, ám Primo de Rivera autonómiaellenes diktatúrájára válaszul egymást érték az – illegális – szervezetek megmozdulásai.

⁵ A királytól kapott különjogokat az Ibériai-félszigeten *fueros*-nak nevezték. Ezek a kiváltságok szokásjogként szolgáltak, és az állammal szemben teljesített kötelezettségek fejében autonómiát nyújtottak az adott területnek.

1931-ben népszavazást tartottak az autonómia-kérdésről, az óriási többség eredményeképpen önálló önkormányzatiságú régió jött létre, de a reform⁶ – demokratikus jellege ellenére – továbbra is az egységes nemzetállami koncepciót tükrözte. 1934-ben a katalán parlament kiáltványban nyilvánította ki az Autonóm Katalán Köztársaságot, egy leendő föderatív köztársaság keretei között elképzelve annak működését. A központi kormány azonban erőszakkal leverte, és csak a népfront győzelme állította ismét helyre (1936), igaz, csak rövid időre, hiszen ezután egy több mint három évtizedig tartó diktatúra következett.

A Franco-rezsim hatalomra jutása után (1939) Katalónia politikai és kulturális elnyomás alatt állt, ezek közül is kiemelkedett a katalán nyelv és a nemzeti szimbólumok (zászló, himnusz) használatának teljes tilalma. Az uralkodó ideológia szerint ugyanis az ország egységes nemzetállam, így a katalánok a nemzet részei, akik – esetlegesen – veszélyeztethetik az ország területi integritását.

A katalán nép kollektív bűnösnek minősítése miatt különösen erősen hatott a diktatúra, de nem maradt el a reakció sem: belső ellenállás kezdődött sztrájkokkal, tüntetésekkel; a magánérintkezésben pedig a nyelv életben tartásával. Az értelmiségi réteg a kulturális szembenállást választotta, kezdetben csak elszigetelten, később azonban mind szélesebb körben (civil szervezetek, egyetemisták). A gazdasági fellendülés a katalanizmusnak is további lendületet adott, hozzájárulva a rendszer meggyengítéséhez, főként annak utolsó évtizedében.

1971-ben megalakult a Katalán Közgyűlés (*Assemblea de Catalunya*), amely a katalán nemzeti mozgalom újbóli megerősödését és a diktatórikus rendszer végét jelentette. A közgyűlés valamennyi politikai és társadalmi csoportot magában foglalt és a legnagyobb támogatottsággal rendelkező egységmozgalom volt a polgárháború óta.

Az 1977-ben megtartott országos választásokon a Jordi Pujol vezette Katalónia Demokratikus Békéért pártja (*Pacte Democràtic per Catalunya*) a szavazatok 16,8%-ával 11 képviselői helyet szerzett a spanyol törvényhozásban. Ugyanebben az évben Katalóniában az előautonómiák rendszerének megfelelően sor került a *Generalitat* újbóli felállítására.

Katalónia és a spanyol állam szempontjából az 1978-ban elfogadott alkotmány és a képviselőház által megszavazott (1979), Katalónia auto-

⁶ Az autonómia statútumot a *Cortez* csak változtatásokkal fogadta el. 1932-ben katalán választásokat tartottak, és (ismét) létrejött a *Generalitat*.

nóm státusáról szóló alaptörvény⁷ jelentett fordulópontot. Az alkotmány 5 cikkelye biztosítja a *Generalitat* azon jogát, hogy maga döntsön Katalónia területi szervezetéről. A statútum 2. cikkelye szerint Katalónia területét a comarcak rendszere alkotja, amelyek közé Barcelona, Gerona, Lérida és Tarragona provinciák tartoznak. Katalónia saját parlamenttel, kormánnyal és elnökkel rendelkezik, ezen szervek pedig együtt alkotják a *Generalitat de Catalunya*-t.⁸ Az elnököt a katalán parlament (*Parlament de Catalunya*) választja saját soraiból, de a király nevezi ki. Politikailag az elnök az autonóm közösség törvényhozó gyűlése előtt felelős, az autonóm közösség első számú közbizalmi méltósága, valamint az állam képviselője a közösségen belül. A regionális kormány törvényjavaslatokat terjeszt a törvényhozó gyűlés elé, amelynek beszámolási kötelezettséggel tartozik; egyben szabályozási hatáskörrel is rendelkezik. Hatalma egyszerre kizárólagos és osztott.⁹

Katalónia mint autonóm közösség jogkörének további kiszélesítése az 1990-es években merült fel. Az uniós tagság tapasztalatai, a gazdasági gyarapodás és a nyomában megugró bevándorlási ráta a többség szerint szükségessé tette, hogy egy nagyobb ívű közigazgatási reformmal frissítsék statútumukat. 1998-ban a legjelentősebb regionális pártok (Galícia Nacionalista Blokkja, Baszkföldi Nacionalista Párt és a katalán Konvergencia Unió) közös nyilatkozatot írtak alá, követelve az önálló nemzetként való elismerésüket a többnemzetiségű spanyol államon belül, amely az alkotmány módosítását jelentette volna. 2001 decemberében a katalán baloldali képviselő politikai erők (Katalán Szocialista Párt, Katalán Köztársasági Baloldal és a Katalán Zöldek) Katalónia önkormányzásáról szóló tervezetet tettek közzé; közös javaslatokat fogalmaztak meg a Község autonómiájával kapcsolatban. A fő cél a Katalónia autonómiájáról szóló alaptörvény és a spanyol alkotmány módosítása, valamint a Katalán Autonóm Községnek az európai uniós intézményekben és nemzetközi szervezetekben való képviselői biztositása.

⁷ Jogi alapját a spanyol alkotmány 151. cikkely biztosította.

⁸ Az 1359-ben létrehozott katalán parlament állandó bizottságának történelmi elnevezése.

⁹ A művelődéspolitikai területén törvényhozó és végrehajtó hatalommal rendelkezik. Gazdasági kérdések kapcsán (gazdaság szabályozása a katalán autonóm közösségen belül és gazdasági tervek készítése) a Katalán Autonóm Község véleményezési joggal bír, a központi kormánynak az általa betervezett javaslatokat figyelembe kell vennie. A minisztériumok felállításáról az elnök vagy pedig a regionális kormány dönthet a költségvetési felhatalmazások keretein belül.

2005 tavaszán további elemekkel bővült ki az addigi autonómia-konceptió, melynek főbb elemei:¹⁰

- Katalónia nemzetként való meghatározása: a korábbi alkotmányos nemzetiségi kategóriát átminősítve a katalán politikai és kulturális identitás megerősítésének figyelembevételével. A katalán nemzet „szabad szolidaritás” keretében tartotta volna a kapcsolatot – a Spanyolországot alkotó – többi nemzetiséggel és régióval. (Az egyik legvitatottabb kérdés.)
- a pénzügyi autonómia növelése;
- saját igazságügyi és bírói szervezet.

A – hosszas egyeztetések alatt született – végleges változat szerint a katalán nemzet definiálásával kapcsolatban kompromisszum kötött: csupán az Estatut preambulumban szerepel az, hogy a katalán parlament a tartomány polgárainak akaratát és érzelmeit képviselve nemzetként határozza meg önmagát. Emellett számos területen új hatásköröket tudtak kivívni maguknak.¹¹ A szavazás hosszas vita után sikerrel lezajlott, 189 igennel – 154 nem ellenében – elfogadták a törvényt, melyet 2006. június 18-án népszavazással is megerősítettek. A madridi parlamentben csak a nacionalista beállítottságú Partido Popular (PP, Néppárt) nem szavazta meg a dokumentumot, sőt az alkotmánybíróság elé vitte, amely négy évi huzavona után 2010 nyarán hozta meg döntését. Törölte a státútum szövegéből azt a részt, amely a katalánt „nemzetalkotó népcsoportnak” nevezi, mivel az alaptörvény csak egy nemzetet ismer, Spanyolországot. A szó szoros értelmében nem tiltották ugyan meg a nemzet kifejezés használatát, ám történelmi-kulturális dimenzióba helyezték, és minden alkotmányjogi súlyától megfosztották. A taláros testület annulálta még a katalán Legfelsőbb Bíróság felállításáról rendelkező bekezdést is, és megnyirbálta a pénzügyi hatásköröket, illetve a katalánt a „hivatalos nyelv” besorolás helyett a közügyekben használatos „fő nyelvvé”

¹⁰ Domonkos Endre: *Katalónia mint regionális autonóm közösség – egy európai példa*. (TLI Tanulmányok, 78.) Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja, Budapest, 2006.

¹¹ A katalán kormány nevezheti ki a helyi bírákat és ügyészeket, ami eddig központi hatáskörébe tartozott; megkapta a vasúti és a közúti hálózat irányítását, illetve a tengeri közlekedés megszervezésének jogát. Az adókból befolyt költségvetési összegnek a korábbinál nagyobb része marad Katalóniánál azzal, hogy továbbra is befizet a központi „szolidaritási alapba”. Ugyanakkor az önálló adóhatóság felállításának tervét valamennyi politikai erő elutasította, mivel az a központi kormány pozícióját gyengítette volna.

fokozta le. Ezt természetesen nem hagyták szóltanul Barcelonában sem: a város utcáin több mint egy millióan tüntettek a határozat ellen. Lehetőséges, hogy Madrid a tartomány függetlenedésének ily módon történő megakadályozásával az eddig kisebbségben lévő szeparatisták malmára hajtja a vizet: ezután a föderalisták is Katalónia önálló államiságát követelhetik.¹² Az újból kiéleződött viszony talán már jogi válaszlépésekben is tetet öltött. A spanyolokban felmerült ugyanis a gyanú, hogy a katalán törvényhozásnak a bikaviadalok betiltásáról szóló döntése¹³ részben bosszú az alkotmánybíróság népszerűtlen döntése ellen. Bár Katalóniában is hagyományai vannak az efféle szórakozásnak, a többség mégis inkább a spanyolok szokásának tekinti. A törvény célja pedig nyilvánvalóvá tenni, hogy a katalánok különböznek a spanyoloktól, például nem osztoznak a hagyományokban.

A katalán identitás

Az autonóm közösség életét tehát a státútum szabályozza, amely kimondja – az alkotmánnyal ellentétben, miszerint a katalán a spanyol nemzetben belüli nemzetiség –, hogy Katalóniát a spanyol államon belül nemzetnek tekintik. A másik két történelmi régióval (Baskföld, Galícia) együtt a legtöbb átruházott hatalommal rendelkezik: önálló parlamentet, kormányt működtet, és saját elnöke van, amelyek együtt alkotják a *Generalitat de Catalunya*-t. Ez történelmi önállóságára, gazdasági súlyára, valamint rendkívül erős politikai, kulturális nacionalizmusára és markáns nemzeti, nyelvi öntudatára vezethető vissza.¹⁴ Az önkormányzatiság leggyengébb pontja a pénzügyi autonómia hiánya, valamint a központi

¹² Kovács Rita: Katalónia „hadat üzent” a spanyoloknak; Uő.: Barcelona: „Katalónia is nemzet!” http://kitekinto.hu/europa/2010/07/30/katalonia_hadat_uzent_a_spanyoloknak (letöltés: 2010. 08. 16.) http://kitekinto.hu/karpat-medence/2010/07/14/barcelona_katalonia_is_nemzet (letöltés: 2010. 08. 16.)

¹³ A több száz éves spanyol tradíciót 2012-től tiltják meg az ország északkeleti régiójában, mely Barcelonát is magában foglalja.

¹⁴ Álljon itt mindjárt egy rövid hír, amely első látásra nem tűnik túl fontosnak, de mégis jól illusztrálja ezt: Az internetes címekeket világméretben felügyelő szervezet, az Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN) engedélyezte, hogy 2006 januárjától a spanyol „es” helyett a katalánra utaló „cat” kiterjesztést is használják. Így a katalán doménnév-végződés lett az első olyan netes tartomány, amely nem egy szakmai csoportosuláshoz vagy államhoz köthető, hanem egy autonóm régióhoz.

kormány és törvényhozás befolyásolásának hiátusa. Bár ez – nemzetközi összehasonlításban is – magas fokú autonómiának tekinthető, de az idáig vezető út egyáltalán nem volt zökkenőmentes.

A katalánok nem rendelkeznek közös etnikai eredettel. Sajátos – a kontinens belsejébe útvonalul szolgáló – tranzitjellege miatt mindvégig kedvező terepe volt a népvándorlásoknak és a népesség keveredésének. Egészen a Franco-rezsim időszakáig zajlott a betelepülés, 1950 és ’80 között közel 3 millió bevándorló érkezett és választotta lakhelyül Barcelona ipari vonzáskörzetét; igaz, ekkor külső tényezők is befolyásolták a folyamatot. A bevándorlással kapcsolatban kialakított integrációs politika segítette az autonómia megszilárdítását: a katalán nemzetet tágan értelmezik, így sikerült hatástalanítani a belső kohéziót gyengítő tényezőket. Ma katalánnak lenni – *Jordi Pujol i Solej*, a katalán kormány korábbi fejének (1980–2003), a régió emblematisz figurájának megfogalmazásában – annyit tesz, hogy „Katalán minden ember, aki munkájával és erőfeszítésével hozzájárul Katalónia építéséhez. Katalán minden ember, aki Katalóniában él és dolgozik, és katalán akar lenni.”¹⁵ Ebben a felfogásban nincs hivatkozás sem a történelmi hagyományokra, sem a közös nyelvre, ezért alkalmas a bevándorlók integrálására is – nyitva áll minden állampolgár előtt; nyelvtől, kultúrájától, születési helyétől függetlenül.

Ami megkülönbözteti őket a félsziget többi részétől, az a civil társadalom mély hagyománya; a társadalmi, gazdasági és kulturális kohézió erőssége, valamint a társadalom és a gazdaság nemzetközi nyitottsága. Nem csak, illetve nem teljesen belülről építkezik az identitásérzés, nélkülözhetetlen ugyanis a külső hivatkozási alap, a másoktól való különbség meghatározása: józanság, gyakorlatiasság, szorgalom, előrelátás a saját oldalukon, míg a realizmus hiánya, lustaság, fatalizmus és gőg a „másik” oldalon.¹⁶ A politikai katalanizmus egyik forrása a kasztíliai imperializmus, amely maga alá gyűrte a katalán nyelvet és függetlenséget.

A régióban az üzleti kultúra, a praktikus gondolkodás, a belátás képessége és a – már említett – szorgalom a lehangsúlyozottabb értékek az énkép meghatározásakor, illetve az egyén önmegvalósítása is fontos tényező, míg a vallásos értékrend kevésbé jelenítődik meg. Történelmi okokra vezethető vissza a helyiek megegyezési készségének magas fokú fejlettsége (de mivel az érzelmileg túlfűtött lázadások a múltban nem

¹⁵ Éltető Andrea – Hercsuth Andrea: Katalónia modernizációja. *Magyar Tudomány* 2003. 6. 713–725.

¹⁶ Általában a kasztíliaiak töltik be ezt a szerepet.

vezettek eredményre, ezért ma ezt már nem tartják járható útnak sem társadalmi, sem politikai okokból), míg a külső vélemény a katalánokat alapteretben zárkóztatnak, irigynek és önzőnek írja le.

A civil társadalom szervezeteinek száma folyamatosan nő, ami megfelel annak az általános elképzelésnek, mely szerint a katalánok szívesen alakítanak egyesületeket, társulásokat. Ezzel szemben az Európai értékek című tanulmány azt állítja, hogy Spanyolország más tartományjaival összehasonlítva kevésbé összetartó, összefogó nép a katalán. Valószínűleg mind a két állítás igaz: a Franco utáni idők politikai pártjai felszipantották a civil szerveződéseket, az újonnan létrejövők pedig már eleve politikailag támogatottak, ami jól szolgálja a Generalitát nemzetépítő, énképforgató politikájának megvalósítását.¹⁷

A tartományhoz/régióhoz való kötődés nem az állandó „megéles-sel” egyenértékű, hanem az intézmények és szimbólumok, valamint a tudatos nevelés (szülői ház, nyelvhasználat, iskola) által tapasztalható. Intézmények alatt mindazok értendők, melyek állami jelképként használatosak, pl. parlament, kormányzat, politikai berendezkedés, bíróság, társadalombiztosítás, az ősi szimbólumok pedig a templomok, a kulturális létesítmények, az épületek, a zászló és a himnusz. Ezek (különböző) alkalmazása és ismertségük tájékoztat a kollektív tudat erősségéről és beágyazottságáról.

Szimbólumok, szokások és hagyományok

A katalán zászló (*Senyeras*) a barcelonai grófok címerén szereplő szimbólumokra épül, a címerpajzs mintázata tükröződik benne vissza – az egymást felváltva követő – 4 vörös és 5 arany vízszintes csíkkal.¹⁸ Az első hiteles dokumentum a zászlóról a 13. századból származik, így ez az egyik legősibb európai lobogó. Hivatalossá az autonómiát kihirdető törvénnyel vált.

¹⁷ Guibernau, Montserrat: Katalonien zwischen Autonomie und Sezession. In: Mokre, Monika – Weiss, Gilbert – Bauböck, Rainer (Hrsg.): *Europas Identitäten*. Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2003. 92–114.

¹⁸ A sztenderd vagy árboczászlóként egyaránt használatos grófi lobogó egyébként már jóval a címer megjelenése előtt létezett.

Az *Els Segadors*¹⁹ a 19. század vége óta Katalónia nemzeti himnusa; jelenlegi szövegét Emil Guanyavents írta 1899-ben, felhasználva a Manuel Milf i Fontanals író és filológus által már 1892-ben összegyűjtött népköltészeti elemeket is. Zenéjét Francesco Alió szerezte 1892-ben egy korábbi dallam alapján, egy, az 1640-es történelmi eseményeket megörökítő dalt idézve: a katalánok – és legfőképpen a parasztság – ekkor viseltek háborút IV. Fülöp ellen. Így ádáz felhívásnak is felfogható, amely az ország szabadságának megvédésére szólít fel. Ünnepeyles és elszánt, és egy olyan nép akaratát tükrözi, amely túlélése érdekében büszkén hirdeti és vállalja nemzeti identitását. („Diadalmas Katalónia!/ Légy újra gazdag és termékeny!/ Nem leszünk tovább/Az önhitt és gögös megszállók prédája...”)²⁰

A székhely, Barcelona 18. századi elstének évfordulóját már az 1980-ban megalakult parlament első ülésén *nemzeti ünnepé* nyilvánították: „[...] A nehéz időkben a katalán nép szeptember 11-ét különleges napként, nemzeti ünnepként tartotta számon. Ez a különleges nap amellett, hogy az előjogok 1714. szeptember 11-i elvesztésének keserű emlékét és az elnyomás elleni küzdelmet és ellenállást idézi, egyben a nemzet önállóságának visszaszerzésébe vetett hitet is megteszesíti. Most, hogy Katalónia elindult a szabadság felé vezető úton, a nép képviselői úgy gondolják, hogy a törvényhozásnak kell szentesítenie azt, amit a nép már egyhangúan kinyilatkoztatott. Így Katalónia népe a parlamentjére ruházott hatalmából [...] szeptember 11-ét Katalónia nemzeti ünnepévé nyilvánítja.”²¹

A katalán nacionalizmusnak maga a főváros, Barcelona a legnagyobb alkotása, amibe a spanyol tőkét is „befogta”. Ahol már 1888-ban és 1929-ben világiállítást rendeznek, ott mindig érdekes és új építményeket létesítenek, turistavonzó látványosságokat alkotnak. Azóta is folytonosan nyerik az újabb kiállítások, világversenyekek és kongresszusok rendezésének jogát. Ekként jöhetett létre az alapítványi múzeumok sokasága, s több modernkori és kortárs gyűjtemény: például a 20. század katalán festőóriása, Joan Miró, illetve a szürrealizmus ikonja, Salvador Dalí munkásságának kiállítóhelye. A város egyik jelképe a Sagrada Família (Szent Család) templom, egy igazi katalán művész, Antoni Gaudi alkotása.

¹⁹ A katalán parlament által 1993. február 25-én elfogadott törvénnyel nyilvánították hivatalosan is nemzeti himnusszá.

²⁰ Katalónia hivatalos weblapja (*Generalitat de Catalunya*) <http://www.gencat.cat>

²¹ Uo.

tása,²² aki a legenda szerint olyannyira hazafi volt, hogy a királlyal is csak katalánul volt hajlandó beszélni.

A sport sem marad(t) mentes a hamisítatlan katalán öntudattól: az FC Barcelona, a csak Barçának becézett futballcsapat különleges szerepet tölt be. Stadionja (*Camp Nou*) a diktatúra alatt az a hely volt, ahol az oda kilátogatók háborítatlanul használhatták nyelvüket; akkor, amikor az tilos volt. A Real Madrid („Franco klubja”) elleni rivalizálás nem csak a pályán zajlott, a nézők a központi hatalommal szembeni ellenérzéseiknek a lelátókon is hangot adtak. Ráadásul a – szintén betiltott – lobogó, a Senyeras is egyre gyakrabban jelent meg a Barça kék-pirosásé mellett. Az író, *Manuel Vázquez Montalban*²³ így kommentált egy, a királyi gárda feletti nagyarányú győzelmet: „1:0 Barcelona javára – 2:0 Katalóniának – 3:0 Szent Györgynek²⁴ – 4:0 a demokráciának – 5:0 Madrid ellen”²⁵. Míg azonban az Atlético Bilbaoban a játékos ütőképességétől függetlenül a legfontosabb az, hogy baszk legyen, hiszen a csapat a közösség identitásának szimbóluma, ez itt nem fordulhat elő, hiszen az ősellenségtől, a Real Madridtól átvették a profizmus elvét és kívánalmát – a csapatban senkitől sem követelik meg a „katalánságot”; elég, ha a nézők azok.

Az identitás sarokköve: a nyelv

„L’idioma estava salvat. I, salvat l’idioma, estava salvat Catalunya” (A nyelv megmenekült. És ezzel Katalónia is megmenekült.) Zárta sorait a Katalónia történetéről szóló művében Ferran Soldevila.²⁶

A katalán nyelv (*català*) ugyanis a nemzeti öntudat fundamentuma és legjellegzetesebb vonása. A létezésére utaló szavak és szerkezetek már a kilencszázas években keletkezett latin iratokban fellelhetők. Az első

²² Jóllehet építését már 1884-ben megkezdte Francisco de Villar, ő csak tíz évvel később vette azt át. A vasszerkezet nélkül készült, csupán a faragott kövek egymásra helyezésén alapuló statikai unikalitásnak az egész világról csodájára járnak. Különlegességét tovább fokozza, hogy építése a mester halála után sem fejeződött be, mind a mai napig tart.

²³ Vázquez Montalbán, Manuel: Willkommen im Klub. *Merian*, 1992. 3. 83–95.

²⁴ Sant Jordi, Katalónia patrónusa.

²⁵ Vázquez Montalbán, Manuel: i. m. 87.

²⁶ Soldevila, Ferran: *Síntesi d’història de Catalunya*. Ediciones Destino: Barcelona, 1973.

teljesen katalán szöveg a vizigót törvénykönyv, a *Forum Iudicum* egy 12. századi fordítása.²⁷

A katalánt a nyelv egyes jellemzői az ún. kisebbségi nyelvekkel rokonítják, annak jellegzetességeit is hordozza: egyrészt azt, hogy a lakosság kétnyelvű (gyakorlatilag nincs csak katalánul beszélő ember) és a nyelvterület egy nagyobb ország része, ahol a többség eltérő nyelvet beszél; másrészt pedig azt, hogy nincs jelen a társadalmi élet egyes területein. Mégsem tekinthető kisebbségi nyelvnek, mert több vonásában is eltér ezektől; számos okból inkább a közepes lélekszámú európai nyelvek közé sorolható:²⁸

- Jogi helyzetét tekintve: Hivatalos nyelve egy független államnak (Andorrának) és – a spanyol mellett –három autonóm közösségnek, ami azt jelenti, hogy a közigazgatásban jelentős súlyú, oktatása pedig ezeken a helyeken kötelező. (Európában egyedi esetként Andorra alkotmánya hivatalos nyelvnek nyilvánította, és ugyanezt teszi Katalónia, a Baleári-szigetek és a Valenciái Autonóm Község autonómiatörvénye is.)
- Demográfiai tényezők alapján: Beszélőinek száma meghaladja például a dán és a finn nyelvét, és hozzávetőlegesen annyian használják, mint a svéd, a görög vagy az európai portugál nyelvet. Másrészt az Európai Unió által 1991-ben elvégzetett Euromosaic felmérés (arra az évre vonatkozó) eredménye szerint a katalán nyelvet beszélők száma több mint az egyharmadát (33,5%) teszi ki az ún. kisebbségi nyelvet beszélőknek.
- Szociolingvisztikai helyzete szerint: Birtoklói (kevés kivétellel) sosem adták fel használatát, így a nemzedékek között természetes módon „öröklődhetett”. A katalán nyelvterületre költözők rendszerint megtanulják és használják a közéletben, sőt a családban is. Hagyományait és irodalmi vitalitását tekintve a többi kisebbségi nyelvtől eltérően gazdag irodalommal rendelkezik, már a 12. századtól megszakítás nélkül keletkeznek katalán nyelvű írások, és jelenleg is több mint 1200 szerző alkot katalánul.

²⁷ *Katalónia – ismertető almanach*. Katalán–Magyar Kulturális és Baráti Egyesület: Barcelona, 1992.

²⁸ Nyelvi sokféleség. http://europa.eu.int/comm/culture/action/lingui_en.htm (letöltés: 2003. 04. 20.); Kis nyelvek helyzete. <http://www.uoc.edu/euromosaic> (letöltés: 2003. 04. 20.)

- Nyelvészeti „felszereltségét” vizsgálva: teljesen kodifikált, normalizált és szabványosított, amelyet a tudósok és a lakosság teljes mértékben elfogad; rendelkezik elismert nyelvészeti szakhatósággal (*Institut d'Estudis Catalans*) és nyelvészeti eszközei, nyelvtani, szótárirodalmi, etimológiai, nyelvjárás-kutatási, terminológiai, nyelvtörténeti és névtudományi tanulmányai a nagy újlatin nyelvekkel rokoníthatók. Más élő nyelvekhez hasonlóan vannak nyelvjárásai (nyugati és keleti katalán), közöttük a legnagyobb különbség a hangsúlytalan magánhangzók ejtésében van.

A nyelvkérdést a statútum szabályozza, amely rögzíti, hogy a katalán a spanyol mellett szintén hivatalos nyelv, egyenlőségüket a regionális kormány köteles biztosítani. Ezen túlmenően a nyelvtörvény mind a közigazgatás, mind az oktatás²⁹ nyelvének a katalánt jelöli meg. Célja, hogy előmozdítsa a katalán ismeretét és használatát, kiegyenlítve a történelem során elszenvedett elnyomás hatásait. Ezt a politikát nyelvi normalizációnak nevezik, létjogosultságát pedig egyrészt az támasztja alá, hogy a teljes értékű katalán léthez elengedhetetlen a nyelv ismerete, másrészt az, hogy a bevándorlók számára biztosítani kell a katalán elsajátítását, ezzel is megkönnyítve integrálódásukat a régió társadalmába. A nem kormányzati szférára, illetve a magánhasználatra nincsenek kötelező szabályok. Az egyház – önként – első nyelvül választotta, a hadsereg és a rendőrség kötelékében azonban a legkevésbé elterjedt.

1. táblázat. Katalónia nyelvhasználata, 2003

<i>Mely nyelvekkel és hogyan azonosítják magukat a katalánok (%)</i>			
	<i>Anyanyelv</i>	<i>Saját nyelv</i>	<i>Általában használt nyelv</i>
Katalán	40,4	48,8	50,1
Kasztíliai	53,5	44,3	44,1
Mindkét nyelv (katalán és kasztíliai)	2,8	5,2	4,7
Más nyelvek	3,2	1,7	1,1

Forrás: Katalán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját készítés

²⁹ Pl. egyetemi diploma a katalán nyelv ismerete nélkül nem szerezhető!

Az eredmények nem csak az oktatás hatékonyságának tudhatók be. Legalább ilyen fontos a virágzó anyanyelvi könyvkiadás, az írott és az elektronikus tömegtájékoztató. ³⁰ Amióta a nyelv reneszánszát éli, hétköznapi használata is egyre inkább teret nyer. Ám ha egy spanyollal kell beszélni – a körülményektől függetlenül – mindig átváltanak az ország államnyelvére, akkor is, ha a kommunikáció katalánul sem okozna gondot!

2. táblázat. A katalán nyelv ismerete (%)

<i>Nyelvismeret foka</i>	1986	1996	2001	2007
Érti a nyelvet	90,3*	93,8	94,5	93,8
Beszéli a nyelvet	64,0*	68,0	74,5	75,6
Olvas katalánul	60,5	72,4	74,4	72,9
Ír katalánul	31,5	40,0	49,8	56,3

* Érdekes adalék, hogy a bevándorlók 80%-a értett katalánul, de csak 28%-uk beszélt a nyelvet. Másik figyelemre méltó adat, hogy a 10–18 éves korosztályban már ekkor kimagasló, 97%-os az értők, és közel 81%-os a beszélők aránya; és ez napjainkig tovább javult!

*Forrás: Katalónia – ismertető almanach (1992:8); Scotoni (1996:55); Institut d'Estadística de Catalunya adatai alapján saját készítés*³¹

Fontos azonban, hogy az új – 1998-as, még szigorúbb – nyelvtörvény-nyel ne okozzanak a lakosság spanyolnyelvű része számára olyan sérelmeket, melyeket a Franco-rezsim katalánellenes intézkedéseivel hasonlóan ők is diszkriminatívnak és igazságtalannak éreznének. Ezzel ugyanis nem a területi öntudat elmélyítését, hanem éppen az ellenkezőjét érik el: Katalónia támogatása helyet a spanyolok kirekesztésének érzetét keltik.

³⁰ A spanyol közszolgálati adó egyik csatornája regionális műsorokat sugároz, döntően katalánul. Emellett maga a katalán kormányzat is fenntart egy közszolgálati tévét és két rádióadót (*TV 3, Canal 33, Radio Catalunya, Catalunya Informació*). Száz körüli a kereskedelmi jellegű csatornák száma is!

³¹ Katalán Statisztikai Hivatal weblapja <http://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=97&lang=en> (letöltés: 2009. 06. 14.)

A pártrendszer, a politika identitásformáló ereje

Katalán sajátosság a politikai struktúra, hiszen a kormányzó erőt a nemzeti, nacionalista pártok adják. Nacionalizmusuk alapja az az elv, hogy „katalonizálják” Spanyolországot, mivel a gazdaság motorja itt található. A klasszikus jobb és baloldali pártkategoróriák mellett itt létezik a katalán vs. spanyol nacionalista jelleg közötti megkülönböztetés is!³²

Ezen szerveződések a regionális hatalmat a sajátos kisebbségi érdekek egyik kifejezőjének és biztosítékának tekintik, hiszen maguk is a nemzetiségi és a területi érzelmi-tudati kötődések összefonódásából születtek. Közösségteremtő-megtartó törekvéseik célpontjában az egyéni érzelmekre és érdekekre való hatás áll, mivel az egyes emberek általában olyan közösség tagjává akarnak válni, amely törekvéseiket és önmegvalósító igényeiket kielégíti.

A mai rendszer egészen az első demokratikus választásokig visszavehető, az ekkor hatalomra jutott öt párt közül kettő ma is irányító szereppel rendelkezik. Már az első, 1980-as regionális választásokon a legnagyobb nacionalista párt, a jobboldali Közzeledés és Egység (*Convergència Unió, CiU*³³) elnevezésű, 25%-ot szerzett, amelyet később – egészen a parlamenti többség eléréséig – növelni tudott. Sikérének oka kettős, egyrészt a nacionalista jelleg erősítése, azzal az érvel, hogy a katalán intézményrendszer működtetése katalán párt feladata kell hogy legyen; másrészt az alapító személye, Jordi Pujol.³⁴ Nem meglepő tehát, ha a CiU nacionalizmusának „szinonimájaként” az ún. *pujolizmust* is használják. Hosszú regnálása alatt mindvégig politikája részének tekintette az identitás fonosságát, számos megnyilvánulásában hangoztatva ennek: „Egy népet a mentalitása, nyelve és érzelme határoz meg.

³² Mező Ferenc: A politikai regionalizmus Spanyolországban. *Pro Minoritate*, 2000, ősz-tél. 83–89.; Györi Szabó Róbert: *Kisebbség, regionalizmus, autonómia*. Osiris: Budapest, 2006.

³³ A CiU-t 1979-ben alapította 2 független párt, a Katalán Demokratikus Unió (*Unió Democràtica de Catalunya – UDC*), amely 1931 óta létezik hivatalosan, és a Pujol által létrehozott Katalán Demokratikus Összefogás (*Convergència Democràtica de Catalunya, CDC*).

³⁴ Mivel a CiU politikai programjában Katalóniát nemzetként határozza meg, ezért Pujol – meglehetősen pragmatistán – e cél elérése érdekében országos szinten 1993–1995 között a Spanyol Szocialista Pártot (PSOE), 1996–2000 között pedig a Spanyol Néppártot (PP) támogatta. Nem is sikertelenül: 1997-ben a Spanyol Néppárttal folytatott tárgyalások eredményeként Katalónia regionális kormánya az adóbevételek közel 30 százalékát tarthatta meg a korábbi 15 százalék helyett.

Ez a történelemből, a történelmi elhivatottságból, valamint a szellemi közösségből adódó tény. Végeredményben egy cselekvési szándék. A mi esetünkben pedig, nagymértékben, a nyelv függvénye is.” Vagy ahogyan egy magyarországi látogatásakor nyilatkozta: „Sok tekintetben valóban globális világban élünk: a tokiói és a New York-i tőzsdét figyeljük, amerikai dalokat énekelünk, és még egy focicsapatban is számos nemzet képviselteti magát. De éppen emiatt az embereknek egyre nagyobb szükségük van egy referenciapontra, ami az identitás lehet [...]”³⁵

Van azonban más nacionalista alapon szervezett párt is, a Katalán Republikánus/Köztársasági Baloldal (*Esquerra Republicana de Catalunya, ERC*), amely igazán számottevő hatalmi tényezővé az utóbbi évtizedben vált. A baloldali platformon álló formáció a katalán nacionalizmust és a baloldali ideológiát egyfajta nemzeti baloldalként ötvözi. Időnként jóval radikálisabban lép/-ett fel a CiU-nál, kommunikációjában a szövetségi államformát támogatva. Megszavazta ugyan a regionális átalakulást, az autonómia közösségek létrehozását, programjából azonban nem került ki a független katalán köztársaság megteremtésének igénye,³⁶ a föderalista államszervezet megvalósulásának célja.

A Spanyol Szocialista Pártnak (PSOE) – az országostól eltérően – itt alárendelt szerep jutott. A Franco-korszak előtt a lázongó ipari munkások anarchisták vezetése alatt álltak, elutasítva a nacionalizmus minden formáját. Számukra az egységes nemzet volt a megfelelő „keret” a forradalomhoz.

A „klasszikus” baloldal helyi képviselője a PSC,³⁷ bár tény, hogy valamilyen szinten minden katalán párt nacionalista, mert számukra a nacionalizmus a katalán nyelv és kultúra védelmét, a minél nagyobb autonómia kivívását jelenti.

³⁵ Inotai Edit: Katalónia felfedezi Közép-Európát – Interjú Jordi Pujol katalán kormányfővel a kisebbségekről és a nemzetállamok szerepéről. *Népszabadság*, 2000. május 30. 6.

³⁶ Az autonómia reformját pontosan ezen okból utasították el.

³⁷ Az ERC 1976-ban kettévált, a kivált részből jött létre a Katalán Szocialista Párt (*Partit del Socialiste de Catalunya, PSC*).

3. táblázat. A főbb katalán pártok eredményei a területi és az országos választáson (%)

Év	CiU	ERC	PSC
1979 országos	16,2	4,1	29,3
1980 katalán	27,9	8,9	22,5
1982 országos	22,5	4,0	45,8
1984 katalán	46,8	4,4	33,1
1986 országos	32,0	2,7	41,0
1988 katalán	45,7	4,1	29,8
1989 országos	32,7	2,7	35,6
1992 katalán	46,2	8,0	27,6
1993 országos	31,8	5,1	34,9
1995 katalán	41,0	9,5	24,8
1996 országos	29,6	4,2	39,4
1999 katalán	37,7	8,7	37,9
2000 országos	29,2	5,7	34,6
2003 katalán	30,9	16,4	31,1
2004 országos	20,8	15,9	39,5
2006 katalán	31,5	14,0	26,8
2008 országos	20,9	7,8	45,4*

* együtt a PSOE-val

Forrás: Györi Szabó Róbert (2006:193) és a régió hivatalos oldalának választási adatai alapján saját készítés³⁸

A külpolitika (is) a nemzetépítés és egyben a nemzeti identitás megőrzésének egyik fő eszköze. A katalán politikai pártok ezért arra törekednek, hogy nemzeti szinten maximálják a spanyol politikára való befolyásukat és növeljék részvételüket az összeurópai döntéshozatalban. Az autonómia reform is ezt a célt szolgálta – az eddigieknél nagyobb szerepet biztosít a katalán regionális kormányznak az európai uniós politika alakításában.

³⁸ *Generalitat de Catalunya* honlapja http://www10.gencat.cat/pls/gov_eleccions

A gazdaság

Katalónia „állam az államban” jellegét tükrözi kiemelkedő gazdasági fejlettsége: ma Spanyolország egyik leggazdagabb régiója, csaknem minden fontos gazdasági mutatóban 20–25%-ban járul hozzá az ország teljesítményéhez: 2008-ban a GDP-ből való részesedése 20%³⁹ körüli, a lakosság számarányát ez közel négy százalékponttal meghaladó érték, az ipari termelés negyede, illetve a kivitel majdnem harmada is innen származtatható.

A tradicionális gazdálkodás kereteit viszonylag hamar átlépte, főképp erős külpiaci nyitottságának köszönhetően. Nyugat-Európa más államaihoz hasonlóan a gazdaság szerkezetében lényegi átalakulás zajlott le: az ipar aránya lényegesen megnőtt a mezőgazdaság rovására. Mivel nem rendelkezik számottevő természeti kincessel, ezért a kereskedelem és az ipar területén igyekszik – immár több évszázada⁴⁰ – pótolni a nyersanyagok hiányát. A GDP és a foglalkoztatottság fő elemét alkotva napjainkra a széles és diverzifikált terciér szektor vette át a vezető szerepet. Fejlődésében – az olasz, francia és spanyol tengerparti területek által alkotott ún. Mediterrán Ív részeként – a turizmus dinamizmusa meghatározó volt: olyan, nemzetközi mércével is kiemelkedő vonzerőkkel és a hozzájuk kapcsolódó infrastruktúrával rendelkezik, melyeknél a kedvező természetföldrajzi adottságok (tengerpart, éghajlat, természetvédelmi területek) sajátos kulturális és történelmi, szimbolikus értékekkel párosulnak. Ezzel a sokszínű kínálattal messze a legnagyobb idegenforgalmat bonyolítja az országban.

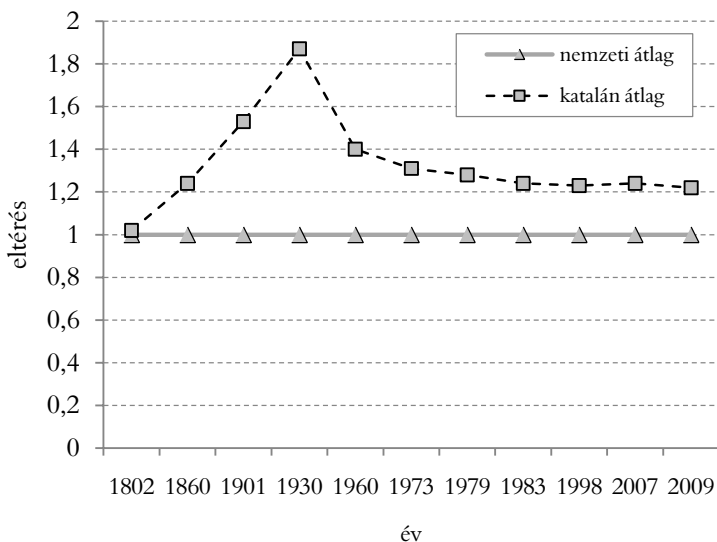
De nemcsak a turizmus és – az országoshoz viszonyítva (is) – több lábon álló ipar képes eredményeket felmutatni, hanem a K+F és a humántőke-igényes szolgáltatások kínálata is, hiszen a nemzetközi verseny növekedésének és a tőke szabad áramlásának kitett gazdaság sérülékenységének kivédésére ezek a legalkalmasabbak. A tartomány az autonómia kiépülésével fokozottabban tudta kihasználni kedvező gazdasági adottságait, amit a külföldi tőke is értékel: az országba érkező investíció egyharmada ide irányult. Az exportban jelentős a gépjármű-, a konfekció-, a vegyi és a gyógyszeripar, míg az importban az agrártermékek, a nyersanyagok és az energiahordozók hangsúlyosak.

³⁹ Forrás: Katalán Statisztikai Hivatal <http://www.idescat.net/economia>

⁴⁰ Az iparosodás gerince kezdetben (a 19. század végén) a textilipar volt.

A gazdasági élet legfontosabb szereplői a kisvállalkozások és a nagy multinacionális cégek, a közepes méretű vállalatok itt nem jellemzőek. Kezdetben a befektetők számára – Madrid után – Katalónia volt a legvonzóbb, majd a felvásárlók és a „multik” megjelenésével, 1994-et követően, már a nagy méretű cégek több mint felét külföldről irányították, míg a spanyol nemzeti nagyvállalatok inkább az ország fővárosát választották központjuknak. A kisvállalkozások dinamikusabbak és rugalmasabbak, mint a hasonló adottságú spanyol cégek, ami a vállalkozó kedv mint katalán tulajdonság igazát támasztja alá. Mindemellett megfigyelhető a nagy helyi tulajdonú bankok szembeszökő hiánya, melyet kompenzál, hogy a takarékszövetkezetek hálózata nagyon fejlett, az emberek kétharmada itt tartja megtakarításait.⁴¹

1. ábra. Katalónia egy főre jutó GDP-jének eltérése a nemzeti átlagtól

Forrás: Giró-Szász András (2003: 33) grafikonja kiegészítve a Katalán Statisztikai Hivatal adataival⁴²

⁴¹ Keating, Michael: *Culture, institutions and economic development*. Edward Elgar: Cheltenham, UK – Northampton, USA, 2003.

⁴² Giró-Szász András: A katalán közigazgatási és politikai autonómia. *Köz-politika* 2003. 1. 17–37.; <http://www.idescat.cat/pub/?id=acc&n=356&lang=en> (letöltés: 2010. 08. 25.)

Az autonóm közösségek egymáshoz viszonyított helyzetében kettős változás következett be: az egy főre jutó jövedelemben konvergencia, a termelés volumenében viszont divergencia ment végbe. A közeledés egyértelműen a termelési tényezők fejlettebb régióba áramlásának köszönhető: gazdag régióként többet kell befizetnie a központi költségvetésbe, mint amennyi szubvenciót az újraelosztás⁴³ miatt visszkap. A katalán növekedés lassulása egyrészt az átlagot meghaladó migrációra, másrészt az – utóbbi években – átlag alatti jövedelemgyarapodásra vezethető vissza, így a növekvő versenyben való helytállást csak a további, humán tőkébe, kutatás-fejlesztésbe és infrastruktúrába való befektetések teszik lehetővé.

Identitás az empirikus kutatások tükrében⁴⁴

A katalán azonosságtudat szempontjából – az 1990 és 1995 között összegyűjtött adatok alapján – a „szülőhely változó” tűnik a legfontosabbnak. A már említett tény tehát, hogy a múlt század eleje óta, de különösen az 1960-as években a szegényebb spanyol régiókból nagymértékű bevándorlás folyt,⁴⁵ jelentősen hatott az identitás alakulására (is).

Ahogy az a diagram (2. ábra) mutatja, a régión kívül születettek majdnem 10%-ánál alakult ki már a katalán identitás, a helyben születetteknel ez az arány 41,2%. A bevándorlók 51%-ánál a spanyol azonosságtudat dominál, ami jóval kevésbé elterjedt a helyben születetteknel – csupán 15%. Ez utóbbi csoportra nagymértékben jellemző a kettős vagy megosztott identitás (40,7%). Ez magyarázható a helyi népességnek a politikai toleranciára és a társadalmi integrációra vonatkozó azon hagyományaival, melyekkel a bevándorlókhoz viszonyult. Az Európa más részein (pl. Észak-Olaszországban, Flandriában) tapasztalt konfliktusos viszony helyett itt – többnyire – a helyi és a bevándorló népesség nagyfokú társadalmi integrációja jellemző. A két közösség összefo-

⁴³ Az újraelosztás haszonélvezői a szegényebb déli tartományok; bár a szolidaritást nem utasítják el, fontos célként jelenik meg a gazdasági önállóság növelése.

⁴⁴ Moreno, Luis – Arriba, Ana – Serrano, Araceli: Multiple Identities in Decentralized Spain: The case of Catalonia. *Regional and Federal Studies* 1998. 8 (3). 65–88. alapján.

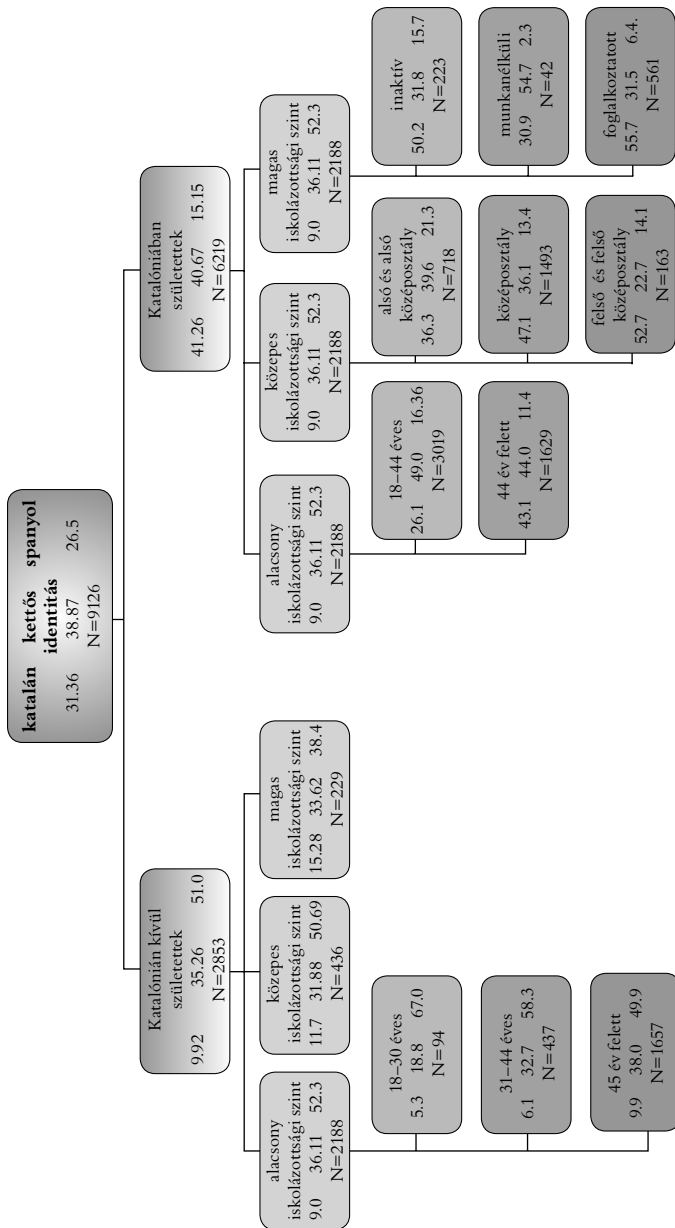
⁴⁵ 1900 és 1950 között a népességnövekedés háromnegyede a bevándorlásnak köszönhető. 1975-ben a katalán lakosság 38,3%-a Katalónián kívül született. 1941 és 1980 között 1 655 149 bevándorló telepedett le itt. Nagy részük alacsony iskolázottságú és képzetlen spanyol munkakereső volt.

nódása számos szinten és módon megjelenik. A tolerancia és az integráció a társadalmi élet legjellemzőbb tulajdonságai. Széles körben elterjedt az a nézet, hogy a belső különbségek közös célt szolgálnak és a szinkretizmus a katalán nemzeti karakter lényeges eleme. Nem szabad megfélemlkezni azonban a nacionalista vonulatról sem – közülük sokan úgy gondolják, hogy a megosztott identitásoknak el kell mozdulniuk a *catalanidad* erőteljesebb képviselője felé: „Állam nélküli nemzetek túlélését a kétszívűség (*patriotic bigamy*) nem segíti elő.”⁴⁶ A második legfontosabb tényező – a szintén megjelölt – oktatás. A katalán őslakosok koncentráltan jelennek meg a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők között, míg a bevándorlók általában alacsonyabb végzettségűek. Mindkét csoportra jellemző, hogy a kvalifikáltabbak egyben erősebb katalán identitásúak, hiszen a nemzeti érzés elterjesztésében az értelmiség és az egyetemi oktatók fontos szerepe közismert szociológiai tény. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a képzetlen munkaerő és a munkanélküliek inkább hajlanak a spanyol identitás felé. Az életkor előrehaladtával a katalán identitás erőteljesebben megjelenik (mind a helyi, mind a betelepült lakosok esetében, és az iskolázottsággal is korrelálva). Ez az összefüggés alátámasztani látszik azt az elképzelést, miszerint a szocializációs hatások nagyban felelősek az identitásképzésért.

A *catalanisme*, vagyis a korai katalán nacionalizmus, elsősorban a katalán burzsoázia és középosztály 19. század második felében bekövetkezett politikai mobilizációjának tulajdonítható. Így a társadalmi osztály szintén fontos változó. A társadalmi hierarchiában felfele haladva a katalán identitás szerepe is egyre fontosabbá válik. Az őshonos lakosságon belül két csoport különíthető el e tekintetben: a magasabb végzettségű munkavállalók, illetve a középiskolai végzettségű és magasabb társadalmi osztályúak. Ezek az eredmények alátámasztják a történelmi események kollektív internalizálásának és az ideológiai hagyományoknak a nemzeti identitás fejlődésében játszott szerepét.

⁴⁶ Moreno, Luis – Arriba, Ana – Serrano, Araceli: i. m. 11. [idézi Joaquim Triadú i Vila-Abadal, a Convergència Democràtica de Catalunya végrehajtó bizottsága tagjának véleményét (El País, 1996. október 26.).]

2. ábra. Spanyol, katalán és kettős identitás empirikus adatok alapján

Forrás: Moreno – Arriba – Serrano (1998:87)

Összegzés

A spanyol politikai regionalizmus tanulsága, hogy a globalizálódó világban az embereknek egyre nagyobb szükségük van valamilyen igazodási pontra – ez pedig a regionális identitás lehet. A nemzetállamok létét komoly veszély ugyan nem fenyegeti, de be kell látniuk, hogy hatalmukat és jogköreik egy részét meg kell osztaniuk; részint az Európai Unióval (pl. monetáris politika), részint pedig valamilyen középszintű területi egységgel (pl. egészségügy, oktatás, fejlesztéspolitika területén).

A katalán nemzeti mozgalom magját az etnikai hovatartozás és a saját nyelv ismerete jelentette, de az erős regionális öntudat is fontos szerepet játszott. Az autonómia létrejöttében kétségkívül döntő tényező volt a nemzetiségi, a nyelvi-kulturális elem, valamint a történelem, mégsem személyi elven, etnikai alapon szerveződött, hiszen – nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül – az adott terület lakosságának közössége a belső önrendelkezés alanya. Az identitás tehát nem etnikai jellegű, hanem inkább területi alapú, azaz mindenki számára „biztosított”, kultúrájától, nyelvétől vagy születési helyétől függetlenül.⁴⁷

Az elmúlt húsz év sikere számos tényezőn mérhető: a helyreállt politikai struktúrán, a megerősödött nemzeti (regionális) identitáson, a nyelv és a kultúra területén. Saját pártokkal, közigazgatási réteggel rendelkezik, és önálló arculatot alakított ki, amellyel megjelenik a külvilág fele is (pl. XXV. Olimpiai Játékok). A régi, történelmi eredetű sérelmek még nem múltak el nyomtalanul, de az autonóm közösség mára ismét kiemelkedő alkotórészévé vált Spanyolországnak. Az elit pedig felismerte – szabályozási „túlkapásai” ellenére⁴⁸ –, hogy az etnikai elven túllépve, területi bázison erősítheti az autonóm közösség tudatát.

⁴⁷ Scotoni, Pau Puigi: A nemzeti megmaradás, a nyelvpolitika és a belső összetartozás katalán modellje. *Pro Minoritate*, 1996, nyár, 51–56.

⁴⁸ A más régióból érkezők sokszor komoly kritikával illetik a túl szigorú rendelkezéseket, főként a nyelv- és oktatáspolitikai területén.

GYÓRI SZABÓ RÓBERT

A baszk identitás és a futball

Bevezetés

A világ élvonalába tartozó spanyol, pontosabban spanyolországi labdarúgásról vélhetően mindenki hallott. Az is meglehetősen széleskörűen ismert tény, hogy az ország multinacionális állam, ahol a spanyolok mellett más nemzeti közösségek is élnek. Ugyanakkor Spanyolország talán a legeklektánsabb példája annak a jelenségnek, amikor a labdarúgás nemzetiségi, kisebbségi környezetben a többségi nemzetől, a többség által uralt államtól való elhatárolódás eszköze, és a helyi, nemzeti önazonosságok része, egyik meghatározó eleme. A nemzeti identitás, pontosabban az állam területén fellelhető különböző nemzeti típusú identitások fontossága megkérdőjelezhetetlen a spanyolországi futball egész történetében a kezdetektől egészen a máig,¹ és ez különösen igaz a baszkokra, a baszk labdarúgásra. Ez az írás ennek a jelenségnek a részletesebb bemutatására vállalkozik.²

Spanyolország lakosságának csaknem harmada a kasztíliaitól eltérő nemzeti identitású, közülük több mint 7 millió katalán, 2–2 millió baszk és galíciai nemzetiségű. Az állam nemzetiségi, nyelvi és kulturális sokféleségét a több mint harminc éve hatályos alkotmány is elismeri, a 17 autonóm közösségre tagolódó országban Baszkföld, Katalónia és Galícia széleskörű belső önrendelkezéssel rendelkezik, további három tartományban is hivatalos a helyi nemzeti nyelv (katalán: Baleári-szigetek,

¹ Llopis Goig 2008: 56. p.

² A katalán identitás és a futball összefüggéseit rövidesen egy másik tanulmányban szeretném bemutatni.

Valencia, baszk: Navarra). Az autonómiák mértéke különböző, legkiterjedtebb Baszkföldé és Katalóniáé. Ezt történelmi önállóságuk, jelentős gazdasági fejlettségük indokolja, illetőleg az a tény, hogy a politikai, nyelvi és kulturális nacionalizmus, a nemzeti és nyelvi öntudat messze itt a legerőteljesebb.

A 2,3 milliós lélekszámú baszk nép zöme a spanyolországi Baszkföldön (baszkul *Euskadi*, spanyolul *País Vasco*), kis részük Navarrában, töredékük pedig a Pireneusok északi lábánál, Franciaországban él. A baszkok által lakott *Euskal Herria* területe mintegy 20 ezer km², ebből kilenctizedet a spanyolországi baszk területek tesznek ki.³ Habár számtalan elmélet született, a baszkok pontos eredete ismeretlen. Valószínűleg az ibéreknek, a félsziget őslakóinak a leszármazottai. Annyi bizonyos, hogy évezredek óta ugyanazon a helyen élnek, tehát Európa legősibb, egy helyben élő népét alkotják.

A 7.300 km² területű, 2,1 milliós, három provinciából (baszkul/spanyolul: Bizkaia/Vizcaya, Gipuzkoa/Guipúzcoa, Araba/Alava) álló Baszkföld a legtöbb hatáskörrel rendelkező autonóm közösség Spanyolországban. A félmillió lakosú Navarra autonómiája korlátozottabb, a régió nagy része ugyanis szinte teljesen elspanyolosodott, mára csupán északi sávjában élnek baszkok. A két külön autonóm közösség létrejötte azt eredményezte, hogy politikailag külön utat jártak be, a kulturális, nyelvi összetartozás nem telik meg konkrét tartalommal, miközben az erőteljesen nemzeti érzelmű baszkok a baszkföldi, navarrai és franciaországi baszk területek és lakosság együvé tartozását hangsúlyozzák.

A baszkok önálló nemzetnek tekintik magukat, identitásuk fő elemei a nyelv, a kultúra, a történelem, a terület, valamint a történelmi előjogok (*fueros*). A baszk identitás, a baszk nyelvhez és kultúrához ragaszkodás, az önállóság vágya rendkívül erős, a különböző diktatórikus korszakok spanyolosítási törekvései ezt még jobban megerősítették.

A baszk identitás hangsúlyozásában különös szerepet játszik a sport, és azon belül a labdarúgás. A futball a baszk térségekben, főképp Baszkföldön politikai állásfoglalás is egyben. A baszkok részben saját nemzeti kultúrájukat erősítik a foci segítségével, részben pedig politikai jelentőséget is tulajdonítanak futballklubjaiknak és válogatottnak. A baszkoknak (és a katalánoknak) ugyanis saját válogatottnak (*seleccion*) van, illetve olyan klubcsapataik, amelyek egész nemzetüket képviselik, jelképezik,

³ Ruiz Vieytez 2002: 119. p., Etnikumok enciklopédiája 1992.

a baszk nemzetet, illetve Baszkföldet elsősorban – bár nem egyedül – az Athletic Bilbao.

Az alábbiakban három korszakra bontva tárgyalom a baszk futball és nemzeti érzés összefüggéseit. A kezdetektől a spanyol polgárháborúig terjedő részt a Franco-diktatúra évtizedeinek bemutatása követi, végül a demokratizáció óta máig eltelt időszakokkal zárom mondandómat. Mindegyik részben előbb vázolólok a történelmi, politikai, társadalmi hátteret, majd külön foglalkozom a baszk klubcsapatokkal, illetve a baszk „nemzeti” válogatottal. Más korszakolás is elképzelhető, a spanyolországi futballról írt tanulmányában Ramón Llopis Goig négy időszakot különít el: 1. regionális, „pre-nemzeti” szakasz; 2. a spanyolosítás időszaka; 3. a regionális nacionalizmusok erősödése; 4. „poszt-nemzeti” szakasz. Felosztásom abban tér el az övétől, hogy véleményem szerint az utóbbi években a spanyol labdarúgás nem lépett túl a nemzeti szakaszán, írásom végére érve döntse el az olvasó, melyikünknek van igaza.⁴

1. A kezdetektől a spanyol polgárháborúig

1.1. Történelmi, politikai, társadalmi háttér

A baszkok történelmének védjegye az önállóságra törekvés, a külső hódítókkal szembeni állandó védekezés, leigázásukkal az ókor óta többen is sikertelenül próbálkoztak. A középkor folyamán a baszkok földjére támaszkodó Navarrai Királyság kivívta, majd évszázadokig megőrizte függetlenségét. A 16. század elejére a baszk provinciák kasztíliai uralom alá kerültek. Baszkföldet a 20. századig soha nem integrálták teljesen a spanyol államba, a baszk előjogok (*fueros*), az autonómia elemei megmaradtak. Navarra azonban közben elveszítette autonómiáját, a Franciaországhoz tartozó baszk területek önállósága pedig a francia forradalom következtében szűnt meg.

A kivételezett helyzet a fő oka a gazdasági fejlődésének, Baszkföld korán iparosodott, kikötői, nagyvárosai (pl. Bilbao) az atlanti kereskedelem csomópontjaivá váltak. Gazdasági, társadalmi fejlettsége egyedülálló

⁴ Llopis Goig 2008, 56–63. p. Cikkében egyébként korszakonként röviden vizsgálja a spanyol válogatott, a spanyol Real Madrid, a katalán FC Barcelona és a baszk Athletic Bilbao szerepét.

volt az országban: a 19. században itt a legalacsonyabb a bűnözés, fejlett a helyi infrastruktúra, magas az iskolák száma, egyeteme van.⁵

Baszkföld elszigeteltsége révén mindvégig megőrizte önálló tudatát, az önkormányzat eszméjét, a modernizáció sem az asszimilálódást katalizálta, hanem a nemzeti önállóság megteremtésének a szándékát, annál is inkább, mivel a 19. századi európai nemzeti ébredések a baszkokat sem hagyták érintetlenül. A baszk nacionalizmus atyja, *Sabino Arana* a 19. század végén szervezte meg mozgalmát a minél nagyobb függetlenség visszaszerzéséért. Szerinte Baszkföld és Spanyolország között sosem állt fenn politikai unió, csupán uralkodók voltak közösek. Arana a baszk nemzet jellegzetességeit öt tényezőben határozta meg: az eredet, a nyelv, a kormányzat és a törvények, a szokások, valamint a történelmi személyiség.

Arana politikai örökségként utódaira hagyta a dilemmát: függetlenségre törekvés, avagy a reálisabbnak tűnő széles körű autonómia megszerzése Spanyolországon belül. 1895-ben megalakult a Baszk Nacionalista Párt (BNP), mely a nemzeti mozgalom vezetőjévé vált. Legfontosabb célja a függetlenség, vagy legalább a széles körű autonómia kiharcolása volt, valamint a spanyolok betelepülésének a megakadályozása.⁶

Primo de Rivera diktatúrájának elnyomó politikája a 20-as években csak tovább erősítette a baszk nemzeti öntudatot, és egységbe tömörítette a nacionalista mozgalmat. A baszk nacionalizmus a második spanyol köztársaság idején részben elérte célját. Ugyan 1931-ben, amikor 13 régióra osztották fel az országot, a baszkokat nem nyilvánították külön nemzetnek, de régiójuk autonómia-státútumában jelentős jogkört harcoltak ki: a baszk hivatalos nyelv lett, a rendfenntartás, a jogrendszer, a gazdaságpolitika terén szabad kezet kaptak. A kiterjedt autonómia Baszkföldre vonatkozott, Navarra külön és szerényebb jogokat kapott. 1936-ban a baszk autonóm terület már magába foglalta Navarrát is, ám létrejötté után hamarosan elfoglalták Franco csapatai.⁷

1.2. A futball kezdetei

Spanyolországban a labdarúgást angolok honosították meg, úgy, ahogyan az a világ számos helyén is történt. A játék azokban a kereskedelmi központokban, kikötővárosokban terjedt el, ahol sok angol fordult meg.

⁵ Anderle 1985, Sipos 1993: 36–37. p., Kasper 1997: 51–124. p.

⁶ Klein 1996: 58. p., Acha 1998: 87–89. p., Kasper 1997: 125–131. p.

⁷ Kasper 1997: 143–152. p.

Az első spanyolországi futballklubot 1878-ban egy andalúziai kikötővárosban alapították, mégpedig egy közeli rézbánya angol vezetői. A Huelva Recreation Club (későbbi spanyol nevén Recreativo de Huelva) kezdetben csupa brit játékosból állt.

Két évtizedig tartott, mire az ország déli csücskéből az északi régiókba is elért a játék. A baszk és a katalán tartományokban a századforduló környékén hozták létre az első klubokat, az alapítók külföldiek, főként angolok voltak, és a csapatokhoz helyi polgárok is csatlakoztak. A futball a modern baszk nacionalizmus elterjedésével egy időben jelent meg baszk területeken. 1898-ban angolok részvételével történt az első baszk futballklub, az Athletic Club Bilbao megalapítása is, nem véletlen a helyszín, hiszen az Angliával élénk kereskedelmi kapcsolatban álló baszk városban sok brit telepedett le. Bilbao „öshonos” polgárai pedig nyitottak voltak a nyugat-európai, főleg az angol hatások előtt, valóságos angломánia vett erőt rajtuk.⁸ A szomszédos baszk tartomány, Gipuzkoa tengerparti városaiban néhány évvel később jelent meg a futball, szintén az itt élő brit fiatalok honosították meg a játékot. 1903-ban Recreation Club néven alapították San Sebastian kikötőváros első futballklubját, a későbbi Real Sociedad elődjét, illetve Irún városában is ekkor indult útjára szervezett keretek között a labda.⁹

1.3. A baszk klubcsapatok

A spanyolországi futball a 20. század elejéig lényegében regionális szinten szerveződött, országos bajnokság csak a húszas évek végén indult. Ezekben az évtizedekben a futball az államon belül különösen Baszkföldön és Katalóniában volt rendkívül erős, ahol a regionális szinten előbb rendeztek bajnokságokat és kupákat, mint az ország sok más területén, sőt, a baszkok kezdetben az országos szintű megmérettetéseket is uralták.

A sorra megalakuló baszk csapatok az északi területek bajnokságában (*Campeonato de Norte*) vitézkedtek. Az Athletic Bilbao (és egy időre az Arenas Getxo) hamarosan a történelmi baszk tartomány, Bizkaia meghatározó csapata lett, a szomszédos baszk provinciában (Gipuzkoa) a Sociedad és az Irún emelkedett ki a mezőnyből, Araba tartományban a Deportivo Alavés, míg Navarrában valamivel később a pamplonai Osasuna.

⁸ A 33 sportember által alapított labdarúgó egyesület formálisan, jogi szempontból csak 1901-ben jött létre. www.athletic-club.net, The Club rész, History alcím.

⁹ www.realsociedad.com, Historia cím, Historia del Club alcím, Antecedentes rész.

Már a század elején kialakultak a franciaországi és spanyolországi baszk területek között is a futballkapcsolatok. 1912-ben például a francia ligát reprezentáló csapat játszott a spanyolországi Irún baszk területtel, a következő években a jelentősebb baszk klubok számos európai egyesülettel játszottak mérkőzéseket, nem csak odahaza, hanem olykor külföldön is.¹⁰

Bár Spanyolországban az első futballklub megalakulása után csak fél évszázaddal később rendeztek országos bajnokságot, ez nem azt jelenti, hogy addig a csapatoknak nem lehetett részük országos szintű megmérettetésben. Az első spanyol kupát ugyanis évtizedekkel korábban, már 1902-ben megrendezték, voltaképpen ez egy madridi labdarúgó torna volt, amit XIII. Alfonz koronázási ünnepe alkalmával szerveztek. Az eseményből hagyomány lett, ettől kezdve minden évben kiírták a kupát, amelyet ma is Király Kupának (*Copa del Rey*) neveznek. A 30-as évekig a spanyol kupaküzdelmekben a baszk csapatok domináltak, közülük is elsősorban az Athletic Bilbao, de a Real Sociedad, az Arenas de Getxo és a Real Unión de Irún is elnyerte legalább egyszer a serleget.¹¹

A baszk futballt ezekben az évtizedekben főleg két csapat uralta, a Sociedad és az Athletic rivalizálása számos emlékezetes mérkőzést eredményezett. Egyenesen történelmi meccsnek nevezik kettejük 1918. februári összecsapását. A durva játékot és a szurkolói verekedést hozó meccs nyomán máig általánossá vált a kép a baszk foci kemény, agresszív stílusáról, a motivált, harcos játékosokról és a fanatikus szurkolókról. A baszk focit a *furia* (megszállott) kifejezéssel kezdték illetni.¹² Ezen nincs is mit csodálkozni, két tényező is ebbe az irányba terelte a baszk labdarúgás stílusát. Egyrészt a helyi futball angol gyökerei kétségtelenül még sokáig hatottak a baszkok játékmódjára, az 1920-as években a Bilbao agresszív stílusát széles körben csodálták, hozzátevé azt is, hogy játékuik nem eredeti, hiszen Nagy-Britanniából származik.¹³ Másrészt a baszkok önképe és a róluk alkotott kép is egy kemény és harcos népről szól, futballjukban óhatatlanul visszaköszöttek ezek a tulajdonságok, amelyeket a médiatálalás még jobban felnagyított.

1928–29-ben rendezték az első országos bajnokságot Spanyolországban, mégpedig 10 csapat részvételével. A spanyol kupát már elnyerő hat

¹⁰ Crolley – Hand 2006: 128. p.

¹¹ Burns 2005: 124. p., www.athletic-club.net, „The Club” rész, „History” alcím

¹² Martialay 2000: 168. p., Crolley – Hand 2006: 128. p.

¹³ Burns 2005: 150. p.

klub és a másik három finalista automatikusan bekerült (köztük négy baszk alakulat: Athletic Bilbao, Arenas Getxo, Real Sociedad, Real Union de Irún; rajtuk kívül három katalóniai csapat: FC Barcelona, RCD Español, Europa de Barcelona, és két fővárosi egylet: Real Madrid, Athletic Club Madrid). A Baszkfölddel szomszédos Cantabria kikötővárosának a csapata, a Racing Santander selejtezőmérkőzések után csatlakozhatott.¹⁴ A baszk és a katalán klubok, illetve az angol hatásnak kitett és arra fogékony északi kikötővárosok kezdeti dominanciája már a névsorból egyértelmű, de az első bajnokságok eredményei is ezt támasztják alá. Az országos liga elindítása a foci professzionalizálódását is jelentette, az élvonalbeli klubok játékosai már a labdarúgásból éltek, alapfizetést és a győzelmekért járó prémiumot kaptak.

Ebben az időben a baszk futballra már a világ közvéleménye is felfigyelt. Az 1924-es amszterdami olimpián ezüstérmes spanyol válogatott felét a Bilbao adta, de a Real Sociedad-ból is bekerült játékos a csapatba.

1.3.1. BIZKAIA BÜSZKESÉGE: AZ ATHLETIC BILBAO

Az Athletic Bilbao csapata a tízes években túlnőtt baszk riválisain, maga mögé utasította a Sociedad csapatát is, és sorra begyűjtötte a regionális bajnoki címeket.¹⁵ A Bilbao nem csak a baszk klubok közül emelkedett ki, hanem az ország legjobb csapatává nőtte ki magát, nem utolsósorban azért, mivel Angliából szerződtettek neves edzőket. A polgárháborúig a Király Kupa összes kiírásának majdnem felében elhódították a serleget, összesen 14 alkalommal.¹⁶

Az első spanyol bajnokságot 1929-ben az FC Barcelona nyerte, ezt követően a harmincas évek közepéig a Bilbao négyszer végzett az élen, kétszer a második helyet szerezte meg, egyértelműen uralta a mezőnyt. Első két bajnoki elsőségük évében a kupát is elhódították, vagyis „duplán dupláztak”. A 30-as évek elejének csapata hihetetlenül erős alakulat, a spanyol foci történetének egyik legsikeresebb gárdája volt. A játékosok egytől egyik baszkok voltak, az edző pedig továbbra is angol. A Bilbao sikorsorozatának a polgárháború vetett véget, aminek következtében évekig szünetelt mindenféle bajnokság. A polgárháború szétzilálta a klu-

¹⁴ www.realsociedad.com, Historia cím, Historia del Club alcím, www.athletic-club.net, „The Club” rész, „History” alcím.

¹⁵ www.athletic-club.net, „the Club” cím, „Honours” alcím.

¹⁶ www.athletic-club.net, „the Club” cím, „Honours” alcím.

bokat egész Spanyolországban, elvértve rendeztek csak barátságos mérkőzéseket, miközben számos játékos katonáskodott.

1.3.2. GIPUZKOA ÉLCSAPATA: A REAL SOCIEDAD

A San Sebastian-i Recreation Club 1909-ig nem volt hivatalosan bejegyzett egyesület, de ebben az évben a csapat már meg is nyerte a spanyol kupát. A siker után önálló futballklubot alapítottak Sociedad de Fútbol néven.

Az alapítást követő évben kiegészült a klub neve, 1910-ben ugyanis XIII. Alfonz uralkodó a „királyi” (Real) előnevet adományozta a csapatnak, és e gesztust még egy baszk egyesület sem utasíthatta vissza. Persze nem a Sociedad vált az egyetlen „királyi” labdarúgó csapattá, a Madrid FC, és számos „vidéki” futballklub (ilyen volt például a barcelonai Espanól és a sevillai Betis) részesült hasonló kegyben. E kluboknak a vezetőségét, játékosait, szurkolói bázisát részben spanyolok alkották, és az ország egysége szempontjából megbízhatóbbnak ítélték.¹⁷ Ezzel a lépéssel e csapatok spanyol nemzeti karakterét kívánták erősíteni többek között a regionális identitást inkább jelképező helyi riválissal szemben (FC Barcelona, FC Sevilla). Az sem lehet véletlen, hogy a helyi identitásra markánsabban építő „vidéki” klubok nevében szerepel az adott város neve, míg a spanyol királysághoz kötődést hangsúlyozó egyesületek elnevezéséből hiányoznak a városnevek. A Sociedad a név alapján beleillik a sorba, de a spanyol-sághoz való csekély kötődése és erőteljes baszk nemzeti karaktere miatt inkább kivételnek számít a királyi gárdák közül.

A klub alapító tagja volt a La Ligának. A csapat megszenvedte a 30-as évek zűrzavaros időszakát. Miután 1931-ben kikiáltották a spanyol köztársaságot, a klub nevet változtatott, megszabadult a Real névtől, és Donostia Club de Fútbol néven működött tovább. 1934/35-ben kiesetek az első ligából, a következő évben a másodosztályban indultak, utána a polgárháború véget vetett az országos bajnoki küzdelmeknek.¹⁸

¹⁷ Burns 2005: 125. p.

¹⁸ www.realsociedad.com, Historia cím, Historia del Club alcím.

1.3.3. ARABA KÉPVISELETÉBEN: DEPORTIVO ALAVÉS

A másik két baszkföldi tartományhoz képest Araba labdarúgása szerényebb színvonalat produkált. A helyi meghatározó futballklubot, a Deportivo Alavés-t az előbb bemutatott két klubhoz képest jóval később, 1921-ben alapították, bár gyorsan elég komoly csapatot sikerült kiépíteni. Az első országos bajnokságok kiírásának évében a gárda a második ligába került, de az 1930/31-es szezont már az élvonalban kezdte. Ott azonban nem tudott megragadni, három év után kiesett, a következő évtizedekben a másod- és harmadosztály között ingázott.¹⁹

A 30-as évek elején néhány évig tehát mindhárom baszkföldi tartomány legalább egy, de jellemzően inkább két csapattal képviseltette magát a spanyol élvonalban, a baszkok egyértelműen uralták az ország labdarúgását.

1.3.4. NAVARRA IKONJA: AZ OSASUNA

A 10.500 km² területű, félmillió lakosú Navarra (baszkul *Nafarroa*) fényes múlt, Baszkföldre hasonló különleges kiváltságokra tekintet vissza. Navarrára a baszkok úgy tekintenek, mint arra a szent helyre, ahol már a római idők előtt ott ringott állam nélküli nemzetük bölcsője. A navarraiak identitása azonban konfliktusos, nem tisztázott, hogy ők az egységes baszk nemzet részei-e, avagy önálló navarrai önazonosságról helyesebb-e beszélni.

A baszk nemzeti érzés évszázadok óta csak a tartomány hegyvidéki, északi területén erőteljes, a déli, sík vidék népessége elspanyolosodott, hagyományosan jó kapcsolatokat ápol Spanyolország többi részével, nem utolsósorban azért is, mert itt él a tartomány többségét alkotó spanyolajkúak zöme. Az északi baszk és a kasztilianizált déli zóna közötti „átmeneti” térségben baszk és spanyol nyelvűek keverten élnek, idetartozik a főváros is, *Pamplona* (baszkul *Irunea*) lakosságának manapság mintegy tizede baszk nyelvű.²⁰

Navarrában is a 20-as években vált igazán népszerűvé a labdarúgás. Két pamplonai egyesület (Sociedad Sportiva, New Club) fúziójával 1920-ban alapították az azóta is a tartomány ikonjának számító Club Atlético

¹⁹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Deportivo_Alavés. A csapat saját honlapja nem túl informatív.

²⁰ Ruiz Vieytez 2002: 127. p.

Osasuna futballklubot. A név baszkul egészséget, életerőt jelent, az Osasuna az egyetlen, első osztályt is megjárt csapat, melyet baszk nyelven neveztek el. A klub piros-kék színei Navarra zászlajának színösszetételét tükrözik, címerében visszaköszön a tartományi korona-motívum.²¹

A három osztályra tagolt országos bajnokság kiírásakor az Osasuna a harmadik ligába került, de 1935-ben már a feljutott az élvonalba. Ott azonban nem sok babér termett a csapatnak, azonnal ki is estek.²²

1.4. A baszk válogatott

1.4.1. A VÁLOGATOTT MEGALAKULÁSA

Szűk két évtizeddel az első baszk labdarúgó klub megalakulása után, 1915-ben életre hívták a baszk válogatottat, a legjobb baszk játékosokból álló alkalmi együttest, amely szuverén államiság híján kizárólag barátságos találkozókön léphetett pályára.

A baszk „nemzeti” tizenegy elnevezése nem volt egyszerű, a polgárháború előtt több néven is futott, kezdetben hivatalosan az Északi Régió Válogatottjának (*Selección Regional del Norte*), röviden Északi válogatottnak (*Selección Norte*) nevezték, majd 1916-ban a *Selección del País Vasco* (Baszkföld spanyol neve), 1930–31-ben pedig a *Vasconia* elnevezést kapta. Az első nevek próbálták elfedni a csapat nemzetiségi karakterét, miközben az összes játékos baszk volt, valójában tehát mindig is baszk válogatotról beszélhetünk.²³

A baszk *Selección* első mérkőzését 1915-ben játszotta, mégpedig a katalán válogatott ellen, és a találkozó a baszkok győzelmével ért véget. A következő bő másfél évtizedben is jobbára Katalóniával játszottak barátságos meccseket, kettőjük összecsapása hagyománnyá nemesedett, máig egymás leggyakoribb ellenfelei. A spanyol sajtó jobbára hallgatott ezekről a találkozókról, a spanyolosító törekvésekkel nem fértek össze az ilyen kezdeményezések, még a sportban sem.²⁴ De nemcsak

²¹ www.osasuna.es/dev/historia/hitos/ The birth of Osasuna.

²² www.osasuna.es/dev/historia/hitos/inicios

²³ Gotzon 1998. A szerző a baszk válogatott történetét három részre bontja: 1. A kialakulás kora, 1915–1931, 2. A spanyol polgárháborús évek, 1936–1939, 3. A demokratikus kor, 1979-től máig.

²⁴ Crolley – Hand 2006: 129. p.

a katalánokkal játszottak, a 20-as években például a különböző baszk klubok játékosaiából álló csapat Dél-Amerikában túrázott.

1.4.2. A BASZK VÁLOGATOTT A POLGÁRHÁBORÚS ÉVEKBEN

Bár 1936-ban a hivatalos bajnokságokat szüneteltették, a baszk futballélet nem állt meg. Különböző nacionalista politikai csoportok szervezésében a baszk klubok, illetve a baszkföldi tartományok válogatottjai is számos barátságos mérkőzést játszottak, a bevételből kívánták finanszírozni a baszk válogatott 1937-re tervezett külföldi túráját. Az egyre zavarosabb belpolitikai helyzet miatt ugyanis a baszk válogatott csak Spanyolországon kívül játszhatott. A polgárháborús években egyébként a baszk *Selección* az *Euskadi* nevet viselte. Az 1937–38-as európai és latin-amerikai túrának kettős célja volt: pénzszerzés, illetve a külföldre irányuló propaganda, avagy „nemzetimázs”, a válogatottat Baszkföld mozgó nagykövetségének, külképviselőtének szánták. Figyelemreméltó, hogy a külföldiek elől egyébként szinte hermetikusan elzárt Szovjetunióba is eljutottak, a spanyol polgárháborúban a köztársasági oldalt támogató kommunista állam örömmel fogadta a baszk labdarúgókat, és a szovjet lapok nem fukarkodtak a dicséretükkel.²⁵

Miután 1938/39-ben a baszk válogatott elindult a mexikói bajnokságban és meg is nyerte azt, a polgárháború lezárulásával, Franco győzelmével a csapat elvesztette hátországát és kényszerűen feloszlott.

2. A Franco-korszak

2.1. Politikai, társadalmi háttér

A diktatúrával a baszk történelem egyik legszörnyűbb korszaka kezdődött. A polgárháborúban elpusztult Guernica, az ősi baszk főváros, melyet német bombázók romboltak le. A további baszk mérleg húszezer halott, százezernyi emigráns, az ősi kiváltságok, valamint a független státus teljes elvesztése.

Az „egy állam, egy nemzet, egy nyelv” jelmonddal az egységes Spanyolország ideológiáját hirdető, a homogén spanyol nemzetállam megte-

²⁵ Crolley – Hand 2006: 129. p.

remtéséért küzdő, tűzzel-vassal központosító Franco diktatúrája a baszkok számára kíméletlen elnyomást hozott. A baszk identitás minden megnyilvánulására – pl. nyelv- vagy jelképhasználat, tánc, ének, szokások, politikai mozgalmak – a legkegyetlenebb megtorlás volt a válasz, rengeteg baszkot bebörtönöztek, megkínóztak, vagy kivégeztek. Betiltottak bármiféle baszk kulturális tevékenységet, bezárták a bilbaói baszk egyetemet, a baszk iskolákat spanyolosították (még az óraközi szünetekben is tilos volt baszkul beszélni). A nyelv használatának tilalma nemcsak az oktatásra vonatkozott, hanem mindenre kiterjedt (sajtó, rádió, televízió, könyvkiadás), tilos volt az otthonokon kívül baszkul beszélni, a diplomákban tilos volt a baszk nyelvű misézés, az újszülötteknek nem szabadott baszk neveket adni.²⁶

A baszkok ellenállása össznemzeti méreteket öltött, tovább küzdöttek függetlenségükért, szeparatista mozgalmakat szerveztek. Részen kívülküdön szervezkedtek: emigráns baszk kormány működött Nyugat-Európában, 1956-ban megszervezték a Baszk Világkonferenciát, megszületett a program a baszk irodalmi nyelv és az illegális baszk iskolák létrehozásáról. A baszk belföldi politikai ellenállás élén az illegálisban működő Baszk Nacionalista Párt (BNP) állt. A párt szervezte az illegális baszk nyelvű oktatást (*ikastola*-rendszer), támogatta a bebörtönözöttek családait és azokat a papokat, akik a tilalom ellenére vállalták az anyanyelvű misézést.

Az üldöztetés szélsőséges identitást váltott ki a lakosságból, egy részük erőteljesen radikalizálódott és az erőszak eszközhöz nyúlt. Nem csoda, hiszen a baszkok körében a szabadságukért, függetlenségükért végrehajtott erőszak elfogadott módszer, követett hagyomány. 1959-ben Baszkföld és Szabadság néven (ETA, *Euskadi Ta Askatasuna*) létrehozták a világ egyik legismertebb és legkegyetlenebb szeparatista mozgalmát, mely erőszakos eszközökkel törekedett céljai elérésére. E célok: a baszk nyelv védelme, a baszk nemzet felszabadítása, a hét történelmi baszk tartományból (Navarrát és a franciaországi baszk területeket is beleértve) álló önálló, független baszk állam megeremtése. Az ETA taglétszáma soha nem érte el az ezer főt, befolyása és hatása azonban jelentős, bizonyos időkben meghatározó volt.

Az ETA forradalmi háborút hirdetett, ami a gyakorlatban szabotázsakciókat jelentett, amivel provokálták a diktatúrát. Első merényletüket

²⁶ Klein 1996: 59. p., Kasper 1997: 165–170. p.

1961-ben követték el, célpontjaik kezdetben a spanyol állam jelképei (szobrokat, zászlókat, műemlékeket rongáltak meg) voltak. Az igazi terrorhullám 1968-ban kezdődött, az ETA ekkor hajtotta végre első, halálos áldozattal járó „népítéletét”. Ezzel megkezdődtek a fegyveres terrorakciók, a kölcsönös leszámolások, eredménye a diktatúra bukásáig 119 halott. Az ETA legjelentősebb akciója a spanyol miniszterelnök, a diktátor kiszemelt utódának meggyilkolása volt 1973-ban, ami kétségkívül jelentősen hozzájárult a rendszer hanyatlásához. A diktatúra keményen visszavágott, hajtóvadászat kezdődött az ETA ellen, bírói eljárás nélkül bárkit le lehetett tartóztatni, elfogott tagjai közül sokakat halálra ítélték.²⁷ A félelem és elnyomás miatt ördögi kör indult be, ami a Franco-korszak végéig eltartott, de egészen máig érezteti a hatását.

Az 1950-es évektől egyébként enyhült az elnyomás, a baszk nyelv bizonyos lehetőségekhez jutott, a baszkok 1964-től minden évben megrendezték a „Haza Napját”, és ezt az illegális tömegdemonstrációt a diktatúra eltűrte. Az 1970-es évek elejére a nemzeti mozgalom szétörte az illegalitás kereteit.²⁸

A Franco-éra ugyanakkor gyors gazdasági növekedést és bevándorlást eredményezett, ami jelentősen megváltoztatta Baszkföld nemzeti-ségi összetételét: a 70-es évekre lakóinak már csak kétharmada volt ott született baszk. A madridi központosítás, a nagymértékű bevándorlás rányomta a bélyegét a nemzeti öntudatra. A baszk önazonosságnak alárendelődve, de mégis kialakult egyfajta látens hispán identitás, a baszkok többsége egyre inkább a spanyol állam keretein belül képzelte el a tartomány létezését.²⁹

2.2. *A baszk klubcsapatok*

Az országos megmérettetések a labdarúgásban 1938-tól kezdődtek újra, először a spanyol kupát írták ki, mégpedig megváltozott néven, Franco tiszteletére ugyanis Copa del Generalísimo elnevezést kapott. Új bajnokság a következő év ősztől kezdődött.

A Franco-korszak mintegy 35 éve alatt a spanyolországi futball baszk dominanciája véget ért. A központosítás és spanyolosítás a labdarúgásra

²⁷ Tihanyi 2003: 5–17. p.

²⁸ Klein 1996: 60–61. p., Mező 2000: 85–86. p., Tihanyi 2003: 5–9. p., Kasper 1997: 174–179. p.

²⁹ Kasper 1997: 170–174. p.

is kiterjedt, ennek következtében a fővárosi klubok ragadták magukhoz a kezdeményezést. Spanyolország első számú, kimagaslóan legeredményesebb klubjává a rendszer kegyeltje, a Real Madrid vált, a második számú sikercsapat pedig az Atlético Madrid lett. 1939-től a következő negyven év bajnokságaiból 25-ször madridi klub végzett a spanyol pontvadászat élén.

Az eredményesség szempontjából a baszk futball látványosan visszaesett, a Franco-korszakban a korábbinál jóval kevesebb babér termett a baszk csapatoknak, a spanyolosító nacionalista diktatúra nem sok esélyt adott a polgárháborús évek során széteső baszk labdarúgás sikeres és teljes rehabilitációjára.

A Franco-érában törölték a kommunikációból, a sportsajtóból a spanyoltól eltérő baszk vagy katalán futballról szóló gondolatokat. Ahogyan csak egy nemzet, egy nyelv, egy kultúra létezhetett a diktatúra évtizedeiben, ennek megfelelően csak egynemű futballja lehetett az országnak: a spanyol. A diktatúra évtizedei alatt a baszk klubok mérkőzéseiről rövid, tényszerű beszámolók születtek, születhettek csak a sajtóban, mentesen bármiféle politikai, nemzeti-nemzetiségi utalástól, a sajátos baszk stílus azonban néha így is megjelent a szövegekben: bátor, kemény, merész, erős, elszánt, energikus, és egyéb jelzők olvashatók a baszkok játékaról.³⁰

A baszk játékmód furcsa módon mégis nagy karriert futott be a diktátor regnálása idején. A francoizmus első éveiben ugyanis az állami propaganda új életre keltette a „*furia española*”-t, azaz a spanyol megszállottságot, amelyet az „Új Spanyolország” legfontosabb erényének tüntettek fel. Ez lett a „hivatalos” tulajdonsága a spanyol focinak is, amely részben a korábban a baszkok futballkultúráját leíró stílusjegyekből építkezett. Az 1940-es években a Bilbao csapatát az autentikus *furia* mintapéldájaként állították a többi klub elé.³¹

A diktatúra évtizedei alatt a repressziók visszahatásaként felerősödő baszk nemzeti érzés még inkább kötődött a labdarúgáshoz. Az országos bajnokságokban szereplő baszk klubok stadionjai voltak az egyedüli színhelyek, ahol a baszkok – ha bújtatott formában is, de – nyilvánosan kifejezhették nemzeti identitásukat úgy, hogy ezért nem kockáztattak büntetést, nem kerültek miatta börtönbe.

³⁰ Crolley – Hand 2006: 129. p.

³¹ Burns 2005: 150. p.

2.2.1. ATLÉTICO BILBAO

Az új rendszer szemében az Athletic Bilbao külföldi eredetű elnevezése eleve szállka volt, ezért angol nevétől megfosztották, a csapat Atlético Bilbao néven működhetett tovább. Franco parancsa nem csak a baszk csapatra vonatkozott, minden spanyolországi klub nevéből el kellett távolítani az angol szavakat. A tábornok emellett elvárta, hogy politikai tisztoztatást rendezzenek a „regionalista” csapatoknál. Bilbaóban a falangista igazgató nem is habozott: a baszk születésű játékosok akkor játszhattak, ha nem voltak szeptaristák.³²

A klub történetének talán legnagyobb teljesítménye, hogy viszonylag hamar sikerült újjászervezni a csapatot. A háború előtti nagycsapat tagjai szétszóródtak, új játékosokból kellett építkezni, tizenéves baszk tehetségekkel töltötték fel sikeresen a keretet. A klub taglétszáma is gyorsan emelkedni kezdett, 1941-re elérte a másfél ezret.³³

Az Atlético Bilbao többé már nem volt a spanyol labdarúgás élcsapata, de még mindig az élbolyban maradt, két bajnoki címet és kilenc kupagyőzelmet gyűjtött be a diktatúra évtizedei alatt, a bajnoki aranyak tekintében a két fővárosi alakulat mellett a katalán FC Barcelona is megelőzte.

2.2.2. REAL SOCIEDAD

Franco hatalomra kerülésével a San Sebastian-i klub nevét vissza kellett változtatni Real Sociedad-ra. A polgárháború után a másodosztályban folytatta a csapat, a 40-es éveket főleg ott töltötte, míg az 50-es években végig az első osztályban szerepelt. A 60-as években megint nem volt sok köszönet, a csapat kiesett az első ligából. 1968-ban sikerült a feljutás, ezután tartósan megkapaszkodott az élvonalban – egészen 2007-ig. A Franco-korszakban összesen 12 évet töltött a második ligában, és ingázásai során hétszer váltott osztályt, került fel vagy esett ki.

2.2.3. DEPORTIVO ALAVÉS

A polgárháború után a Deportivo Alavésből továbbra sem lett tartósan élvonalbeli csapat, sőt, a 40-es éveket többnyire a harmadik osztály-

³² Burns 2005: 151. p.

³³ www.athletic-club.net, The Club – History

ban töltötte. 1954-ben jutott fel másodszer az élvonalba, ám mindössze két szezon kellett a kieséséhez. A következő húsz évben felváltva a második- és a harmadik ligában szerepelt. Érdekesség, hogy a 60-as évek végének egyik szezonjában Puskás Ferenc edzősködött a csapatnál.³⁴

2.2.4. A NAVARRAI OSASUNA

Navarra erősen katolikus spanyol lakossága a polgárháborúban Franco mellé állt, ezt követően a tartomány elkerülte a Baszkföldet sújtó retorziókat, bár természetesen a baszkság bármilyen megnyilvánulása itt is tiltott dolognak számított.

A polgárháború után az Osasuna a második ligában folytatta, ahonnan néhány év múlva kiestek. A negyvenes évek végére a klub kilábal a hullámvölgyből, rövidesen felkerültek az élvonalba, de ott tartósan megragadnia nem sikerült, sőt, 1963-ban ismét húsz évre búcsút intettek az első osztálynak, ám az ingázásnak nem lett vége, a klub annyira visszaesett, hogy a következő évtizedben felváltva a másod- és a harmadik ligában játszott.³⁵

2.3. *A baszk válogatott*

A Franco-diktatúra időszaka több évtizedre lehetetlenné tette a baszk válogatott összehívását, egy újabb baszk-katalán mérkőzés megrendezése pedig kiváltképpen az álmok világába került. Utóbbira a diktatúra enyhüléséig, egészen 1971-ig kellett várni, akkor rögtön két meccset, oda és visszavágót is rendeztek. Érdekesség, hogy a bilbao-i találkozón tudta először legyőzni Katalónia a baszkokat, a 2–1-es győzelmet máig nem követte újabb katalán siker, a baszkok uralják a két állam nélküli spanyolországi nemzet válogatott szintű összecsapásait.

³⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/Deportivo_Alav%C3%A9s

³⁵ <http://www.osasuna.es/dev/historia/hitos/transformacion>

3. A demokrácia bő harminc éve

3.1. Politikai, társadalmi háttér

A Franco halála utáni spanyol demokratizálódáskor, a baszk politikai erők a politikai, gazdasági, kulturális és nyelvi tartalmú autonómiát és önálló nemzeti létük elismerését igényelték, a teljes függetlenséget csak az ETA követelte.

A megszülető új spanyol alkotmány a többi régióhoz, „autonóm közösséghez” képest a négy spanyolországi baszk provinciából hármat magában foglaló Baszkföldnek (*Euskadi*) egy fokkal kiterjedtebb autonómiát biztosított. A BNP törekvései ellenére Navarrát nem sikerült a baszk autonóm közösséghez kapcsolni. A baszkoknak nem tetszett az alkotmánynak a „spanyol nemzet felbonthatatlan egységét” hangsúlyozó szövege, ezért az arról megtartott népszavazáskor többségük el sem ment szavazni. 1979-es autonómia-státútumukból egyszerűen kihagyták a spanyol egységre vonatkozó utalást, így a „Guernica Törvény”-ről rendezett szavazáson már a szavazók 80%-a igennel voksolt.

Ettől fogva lehet az oktatásban, közigazgatásban használni az immár hivatalos baszk nyelvet, a baszkok szabadon használhatják jelképeiket, így zászlójukat is. Baszkföldnek 39 tételesen felsorolt tárgykörben kizárólagos a hatásköre, irányítja többek között az oktatást, ipart, környezetvédelmet, lakásépítést, de hozzátartozik a szociális ellátás, a területfejlesztés, az idegenforgalom, a sport, a helyi tömegkommunikáció is.

Baszkföld a többi régióhoz képest magas fokú pénzügyi függetlenséget élvez, az adók többségét önállóan szedhetik, és a bevétel alig tizenötöd részét kell átutalniuk Madridba a közös ügyek, a védelmi kiadások, a monarchia fenntartása, a posta és a külügy finanszírozására. A személyi jövedelemadó és a társasági nyereségadó mértéke eltérhet a spanyoltól. A baszk kormány 1996 óta maga szedheti be az úgynevezett különleges – alkoholra, dohánytermékekre, üzemanyagokra kivetett – adókat. A megkülönböztetett önállóság másik látványos eredménye a belső biztonságért felelős saját baszk rendőrség (a 7 ezer fős, piros sapkás *Ertzantza*) felállítása volt 1994-ben.

A stratégiai irányító funkciókat a központi állam megtartotta magának (honvédelem, külpolitika, társadalombiztosítás stb.), ezen kívül számos, alkotmányosan előírt ellenőrzési mechanizmussal is rendelkezik

a régióban, az állam és Baszkföld közötti hatásköri konfliktusok feloldására az Alkotmánybíróság jogosult.

Baszkföld három történelmi tartománya egyfajta konföderációt alkot, mindegyik 25 képviselőt küld a 75 fős parlamentbe. A baszk parlament alkotja meg a helyi törvényeket, ellenőrzi a baszk kormányt, megválasztja a kormány elnökét (*lendakari*), akit a király nevez ki. A végrehajtó és igazgatási feladatokat az e parlamentnek felelős ún. kormányzó tanács látja el. A régió fővárosa, *Vitoria Gazteiz* a parlament és a kormány székhelye, míg a baszk minisztériumok és a baszk egyetem fakultásai megoszlanak a három provincia fővárosa között (további kettő: *Bilbao*, *San Sebastian*).³⁶

Baszkföld politikai életét a mai napig elsősorban a nemzeti kérdés befolyásolja. A baszk nemzeti, nacionalista pártok a regionális választásokon eddig mindig megszerezték a szavazatok többségét, de minden egyéb párt is hangsúlyozza baszk jellegét. A nemzeti pártok között akadnak mérsékelt, autonomista és radikális, függetlenségre törekvő pártok is. Utóbbiak támogatottsága egyre szerényebb, a baszkok többsége ugyanis a spanyol állam keretein belül képzei el „országát” létezését, s túlnyomó többségük elveti a radikális, erőszakos eszközöket, egyre többen érzik úgy, hogy az ETA, a terrorizmus a baszkok nemzeti szégyene. Az autonómia kiépülése óta Baszkföld meghatározó pártja továbbra is a mérsékelt Baszk Nacionalista Párt (spanyol rövidítésben PNV).³⁷

A baszk nemzettudat erejét, a baszkok önállósági aspirációit jelzi, hogy az autonómia-státútumhoz kiegészítő rendelkezést fűztek, miszerint az autonómia elfogadása „nem jelenti a baszk nép lemondását azokról a jogokról, amelyek megilletnék őt történelme okán, s amelyek jogi szabályozás útján aktualizálhatók.” A régió parlamentje kinyilvánította a baszk nemzet önrendelkezési jogát, nem kizárva abból a függetlenséghez való jogot. A baszk nemzeti törekvések a történelmi jogra hivatkoznak, amely a spanyol államiságnál is régebbi, ezért szerintük azt semmilyen spanyol alkotmány nem korlátozhatja. Meggyőződésük szerint az idő nekik dolgozik, és előbb-utóbb szükségszerűen be kell következnie a baszk önállóságnak.³⁸

A semmilyen nyelvcsaládba sem tartozó baszk nyelv a modern nemzeti ébredés óta a baszk identitás szimbóluma. Franco beolvasztó

³⁶ Mező 2000: 88. p., Kasper 1997: 184–193. p.

³⁷ Ruiz Vieytez 2002: 120–121. p.

³⁸ Ruiz Vieytez 2002: 122. p., Mező 2000: 90. p.

politikája, a baszk nyelvet használók üldözése bizonyos nyelvi asszimilációt eredményezett, ehhez még a spanyolországi belső vándorlás is hozzájárult, a nyelvet beszélők száma sokáig folyamatosan csökkent. Ma Euskadi lakóinak mintegy 30%-a beszél baszkul, továbbá minden ötödik polgár érti a nyelvet, az autonóm közösség fele nem rendelkezik baszk nyelvismerettel. A baszkul beszélők körében rendkívül erős a nemzettudat, a baszk nemzet mégsem kizárólag a nyelvben él, a nyelvét vesztek baszk önazonossága is szilárdnak mondható.

Az autonóm közösségben hivatalos baszk nyelvet a baszkföldi identitás, a közösségi integráció alapvető elemének tartják, mindenkinek minden baszkföldi intézményben joga van, hogy baszk vagy spanyol anyanyelvén szólaljon meg. A baszk nyelv ismerete az összes tartományi, helyi intézménynél, a közigazgatásban, a közalkalmazotti szférában, de sok cégnél is kötelező.

Az elmúlt években a baszkföldi politika ismét az önállóság kérdése körül forog. 2005-ben a régió törvénytervezetet nyújtott be a spanyol parlamentnek, és Spanyolország föderalizálását javasolta Euskadi vonatkozásában. Baszkföld Madriddal megosztott szuverenitással rendelkezne, spanyol hatáskör jószerével mindössze a honvédelem maradna, az új alkotmány elismerné az önálló baszk nemzetet, Baszkföld elnyerné a külső önrendelkezés jogát, végső soron akár ki is léphetne, önálló állammá alakulhatna. A spanyol parlament elutasító döntése után a mérsekelt nacionalisták által vezetett baszk kormányzat az országrészt önrendelkezése ügyében tartandó népszavazást tervezett annak elismeréséről, hogy a területnek joga van „szabadon dönteni” jövőjéről, ami tartalmazza az elszakadás jogát is. A referendum megtartását a spanyol állam megghiúsította. A népszavazás sorsa nem lett volna egyértelmű, a népeség mintegy fele bővítené az autonómia hatásköreit, de csak bő harmaduk támogatja a föderalizálási tervet, és ötödük a függetlenséget. Bár talán nem túlzás, ha feltételezzük, hogy a baszkok jelentős része a hosszabb távon, békésen elért önállóság elképzelésének megnyerhető.

A közeljövőben a függetlenség elérése azonban úgyszólván lehetetlen, spanyol részről semmilyen hajlandóság sincs arra, hogy beleegyezzenek a baszk területek kiválásába, az EU léte is mérsékli a szecessziós aspirációkat.

A baszk kérdés kompromisszumos és tartós rendezését elősegítheti, hogy az ETA 2006-ban, története óta először tartós fegyverszünetet jelentett be, és hajlandónak mutatkozott tárgyalásokat kezdeni a spanyol

kormányval a több évtizedes fegyveres harc befejezéséről. A fordulat háttérben több ok is meghúzódik. Részben meggyengülése következménye, az utóbbi években a spanyol és francia hatóságok komoly csapást mértek az ETA-ra; a baszk társadalom egyre elutasítóbb a terrorral szemben, a baszkok körében szinte alig maradt valaki, aki támogatná a függetlenség kivívásának erőszakos útját; valamint szerepet játszik Baszkföld autonómiájának bővülése is, úgy tűnik, hogy békés úton is jelentősebb önrendelkezéshez juthatnak hozzá a baszkok.

A demokratikus Spanyolország szakított tehát a kasztíliai centralizmussal, és ötvözni próbálja az egységes spanyol nemzetállamot a különböző régiók, nemzetek belső önrendelkezésével. Ez az önálló nemzetudatú baszk (és katalán) autonóm közösség igényeit nem elégíti ki teljesen. Elsősorban Baszkföld, de Katalónia is folyamatosan autonómiája kiszélesítésére törekszik – nem is sikertelenül –, a baszkok a teljes függetlenségről sem mondtak le. Önálló nemzeti identitásuk, függetlenségi aspirációjuk a futballban is kifejezésre jut.

3.2. Baszk futballklubok

3.2.1. A DEMOKRATIKUS FORDULAT IDŐSZAKA

Franco-halála után a baszk futballcsapatok látványosan kiálltak az autonómia mellett. A három legfontosabb baszkföldi klub, az Athletic Bilbao, a Real Sociedad és a Deportivo Alavés 1975 után együtt emelte fel szavát a baszk nemzeti jelképek (főként a zászló, vagyis az ikurrina, amely a baszk önazonosság legfőbb szimbóluma) használatáért. 1976 végén a két első ligás baszk csapat, a Sociedad és a Bilbao meccsén a két csapatkapitány egy-egy ikurrinával vonult be a pályára. 1977-ben a Bilbao stadionjában már rendszeresen lobogtak a baszk zászlók.³⁹ Ebben az évben a Bilbao és az FC Barcelona meccsén a csapatkapitányok a baszk és a katalán zászlóval vonultak be. A katalán klubot a holland ikon, Johan Cruyff, a baszk csapatot a kapuslegenda, Iribar vezette, és mindketten csatlakoztak a politikai foglyok szabadon bocsátása mellett folytatott kampányhoz. A stadiont zsúfolásig megtöltő szurkolók Franco idején betiltott jelképeket, katalán és baszk zászlókat lengettek.⁴⁰

³⁹ Crolley – Hand 2006: 130. p.

⁴⁰ Burns 2005: 223. p.

A demokratizálódás éveiben, egészen pontosan 1977-ben a Bilbao az egész baszk labdarúgás történetének legfényesebb nemzetközi sikerét érte el, bejutott az UEFA-kupa döntőjébe.

3.2.2. A BASZK FUTBALL MÁSODIK ARANYKORA:

A 80-AS ÉVEK ELSŐ FELE

A Franco-korszak végén nagy jelentőségű szabálmódosításról döntöttek a spanyol labdarúgásban, amely a hatását igazán csak később, már a politikai, társadalmi fordulat után fejtette ki: 1972-től a spanyol bajnokságban két idegenlégiós léphetett csapatonként pályára. Ezzel kinyílt a Pandora-szelencéje, a külföldiek szerepeltetésének lehetőségei ettől kezdve egyre szélesedtek.

Kezdetben a saját nemzetiségű játékosokra építő baszk klubok egyike sem élt ezzel a lehetőséggel, s ezért természetesen lépéshátrányba kerültek a riválisokkal szemben, bár egy ideig ez még nem látszott meg a teljesítményükön, sőt. Az UEFA-meneteléssel a Bilbao már megmutatta, hogy továbbra is érdemes vele számolni, a 80-as évek első fele pedig újabb, még nagyszerűbb baszk sikereket hozott, ráadásul két baszk csapat is kiugró teljesítményre volt képes.

A diktatúrából felszabadulást követő években ismét a csúcsra jutott a baszk labdarúgás, felszínre törhetett az addig elfojtott nemzeti érzés, ami a futballban is fejlethetetlen időszakot eredményezett. A 80-as évek első fele a baszk futball nagy fellángolásáról szólt, az eredeti angol nevére visszaváltó Athletic Bilbao és a Real Sociedad megtörte a madridi és barcelonai hegemóniát, és ketten együtt egymás után négy bajnoki címen osztoztak.

Baszk csapatnak tehát negyedszázados böjt után sikerült ismét felkapaszkodni a csúcsra, és maga mögé utasítani a két óriásklubot, a Real Madridot és a Barcelonát. A 80-as évek eleje különösen a Real Sociedad történetében kiemelkedő periódus, egyértelműen a csapat aranykorszaka, hiszen sem előtte, sem utána nem sikerült bajnoki címet szereznie, ekkor azonban zsinórban kétszer is összejött a bravúr.

A Bilbao csapatát Xavier Clemente edző repítette a csúcsra, aki a baszk értékekre alapozva egy sziklakemény stílust alakított ki. Ez a játékmód sikerre vezetett, bár a pórul járt ellenfelek sokat és panaszkodva bírálták. A kritikusok közül kiemelkedett César Menotti, a Barcelona trénera, aki 1978-ban az argentin válogatottal világbajnokságot nyert. Hosszú és kemény vitába keveredett a baszk edzővel, és a kreatív

futballt védve elítélte a Bilbao defenzív, destruktív és durvaságra hajlamos játékát. A két klub viszonya elmérgesedett, a mindkét oldalon erőteljes nemzeti érzések miatt egyébként is kiélezett, magas hőfokú rivalizálásuk teljesen elfajult, ezt az 1983. szeptemberi barcelonai bajnoki összecsapásuk tragikusan példázza. A hírhedten kőkemény baszk védőjátékos, Goikoetxea hátulról elkaszálta a gólhelyzetbe kerülő ifjú támadózenit, Maradonát, akinek csúnyán eltört a bokája, és csak bonyolult műtéttel sikerült meggyógyítani, majdnem véget ért a karrierje. A mozdulatot sokan a spanyol futballtörténet egyik legbrutálisabb szabálytalanságának tartják, elkövetőjét a „bilbao-i mészáros” nevet kapta.⁴¹ De fél éves lábadozás után, 1984 elején Maradona visszatért, és hamarosan fényes bosszút állt a baszk csapaton, a Bilbao otthonában játszott bajnokin az ő két góljával győzött a katalán gárda.

A két edző által is háborúnak nevezett küzdelem nem ért véget, harmadik felvonás következett. Májusban ez a két csapat vívta a Király Kupa fináléját. A felek sértő sajtónyilatkozatokkal inzultálták egymást, a baszkok különösen Maradonát próbálták kizökkenteni az egyensúlyából. Ezt a taktikát a mérkőzésen is folytatták, játék helyett ütközet zajlott a pályán. Amikor a sok elszenvedett fault utáni ráadásként az egyik védő a középső ujját mutatta Maradonának, a támadó elvesztette az önuralmát és törlesztett. A játékvezető kiállította, a játékosok közötti tumultuózus vitából dulakodás, verekedés, majd szurkolók csatlakozásával tömegverekedés alakult ki, amit csak a rendőrök tudtak leállítani – mindezt az uralkodó, I. János Károly szeme láttára. A durváskodó futballban a baszkok jobbnak bizonyultak, 1–0-ra győztek, és elhódították a serleget.⁴² Néhány héttel később a Bilbao megvédte bajnoki címét, vagyis kétféle értelemben is duplázott.⁴³

3.2.3. A BASZK CSAPATOK A MEGVÁLTOZOTT FUTBALLKÖRNYEZETBEN

Annak következtében, hogy a külföldi játékosok szereplése elégyre kevesebb akadály hárult, a 80-as évek második felétől a baszk

⁴¹ Burns 1999: 254–256. p.

⁴² Az elbukott bajnokság és kupavereség, illetve botrány után Maradona elhagyta Barcelonát. Nápolyba igazolt, ahol a világ legjobb labdarúgója vált belőle.

⁴³ Duplázás, vagyis bajnoki cím és kupagyőzelem összesen 5 alkalommal sikerült a Bilbao-nak: 1930, 1931, 1943, 1956, 1984.

labdarúgásra nehéz évek köszöntöttek. Mindez a Bosman-szabály bevezetése óta fokozottan igaz. Az idegenlégiósok szereplése előtt ugyanis csaknem minden korlát ledőlt, azóta az Európai Unión belül uniós állampolgárságú labdarúgó bárhol játszhat. A 90-es évek végére már csak egyetlen megkötés maradt az idegenlégiósokra vonatkozóan: csak négy EU-n kívüli játékos lehetett egyszerre spanyol pályákon.

Mindez óriási hatást gyakorolt az ország labdarúgására. A Primera Division nívója az egyre több neves külföldi játékos miatt tovább emelkedett. A többi meghatározó futballnemzetnél történetekhez hasonlóan az ezredfordulóra a spanyol futball világa is teljesen átalakult. A vezető klubok profitorientált gazdasági társaságokként kezdtek működni, talán ez volt a foci történetének legnagyobb horderejű változása, nagyobb hatása volt még annál is, amikor a 20-as években az amatőrismust a profi futball váltotta fel.

Az új környezetben egyre nehezebb volt a baszk csapatoknak tartaniuk magukat a hagyományos filozófiájukhoz, miszerint csak baszk focistákat igazolnak, a külföldi játékosok spanyolországi beáramlása mindegyik baszk klubot választás elé kényszerítette. A Real Sociedad váltott is, 1989 nyarán hosszas vita után a klub úgy döntött, hogy a játékosok terén lemondanak a kizárólagos baszk karakterről, és leigazolták az első külföldi játékosukat. Nem baszk nemzetiségű spanyol állampolgár viszont továbbra sem játszhatott a csapatban, ezt a megkötést csak néhány éve oldotta fel a klub vezetése.⁴⁴ A Bilbao azonban máig hű maradt hagyományaihoz, még akkor is, ha így a versenytársak előnyre tettek szert, és a klub középcsapattá vált, elmaradtak a trófeák, és olykor a kiesés ellen kellett küzdenie. Mindezt nyilvánvalóan nem volt könnyű elfogadnia a szurkolóknak, de inkább az eredménytelenséget választották, mintsem csorbuljon a csapat érintetlen baszk identitása.

3.2.4. BEFELÉ RIVALIZÁLÁS, KIFELEÉ EGYSÉG, A BASZK NEMZET KÉPVISELETE

A Franco-éra végére a futball és a baszk nemzeti tudat klubszinten a korábbiaknál is szorosabban összefonódott. A baszkok esetében a futball, illetve a futballklubok identitásmegőrző szerepe vitathatatlan. A baszk fociklubok nem pusztán sportegyesületek, talán a katalán

⁴⁴ www.realsociedad.com, Historia cím, História del Club alcím.

FC Barcelonához képest is még igazabb, hogy többek egy szimpla labdarúgó klubnál.⁴⁵

A többes szám használata nem véletlen. A katalánoktól eltérően ugyanis nem is egy, hanem több csapat jelképezi a helyi, a baszk nemzetet, illetve Baszkföldet. A baszkság képviselőinek pluralitása a hagyományos, történelmi-területi szerkezetből, a baszk nemzeti önazonosságon belül is eltérő tartományi identitásokból adódik, az egyesületek egy-egy nemzetrészt, ősi baszk tartományt is reprezentálnak. Baszkföld három történelmi régióját régóta egy-egy csapat képviseli, az Athletic Bilbao, a Real Sociedad, valamint a Deportivo Alavés, mindhármuk kapcsán rendkívül erős a kapcsolat a futball és a baszk identitás között, közülük a két élvonalbeli klub, az Athletic Bilbao és a Real Sociedad a baszk nemzet egészének fő reprezentánsai.

A Franco-diktatúra következtében a korábban élesen versengő baszkföldi csapatok a külső nyomással szemben összefogtak, és azóta e klubok egyszerre rivalizálnak egymással befelé és kooperálnak egymással kifelé. Közöttük olykor ma is heves a versengés és a politikai megosztottság, de kifelé egységet mutatnak, a külvilággal szembeni egység minden helyi rivalizálásnál fontosabb. A külvilág felé a baszk nemzet egészét reprezentálják, és azt a képet alakították ki magukról, hogy mindegyikük a helyi, lokális kötődésen túl az egész baszkságot megtestesíti.⁴⁶

A baszkságot képviselő csapatok között az Athletic Bilbao az „első az egyenlők közül”, valószínű baszk nemzeti szimbólum. Baszkföldön úgy tartják, hogy a Bilbaónak minden baszk szurkol, azok is, akik szeretik a focit és azok is, akiket önmagában a futball hidegen hagy. A Bilbao csapata közügy, a nemzeti identitás fontos eleme.⁴⁷ Baszkföld meghatározó csapata annyira hű „hazájához” és nemzetéhez, hogy – mint láttuk – kizárólag a hét történelmi baszk tartományból származó baszk futbalisták játszhatnak benne. Ez a mai globalizálódó futball világában szinte párhát ritkító jelenség, a csak és kizárólag baszk játékost foglalkoztató hagyományai megőrzése miatt a klubot világszerte unikumnak tekintik. A csapat mindenkori vezetése büszkén hangsúlyozza is ezt aényt, elismerve, hogy filozófiájuk teljesen eltér a futballvilág mai gyakorlatától, de hagyományos értékeik védelmét, a csapat baszkságát mindennél

⁴⁵ A katalán klub jelszava: „több mint egy klub”.

⁴⁶ Walton 2001: 25. p., Crolley – Hand 2006: 130. p.

⁴⁷ Bahamonde 2000: 147. p.

fontosabbnak tartják.⁴⁸ Mindezt a klub jelképei, a csapat megjelenése is hűen tükrözi. A klub hivatalos himnusza természetesen baszk nyelven íródott, és a szöveg a baszkokat, illetve Baszkföldet dicsőíti. A csapat piros-fehér csíkos meze a baszk nemzeti lobogó három színéből kettőt visszaad.

Az Athletic Bilbao a katalán Barcelonához hasonlóan a mai napig nem hord reklámot a mezén. A klub nemzeti jelképnek számít, amely nem szolgálhat partikuláris gazdasági érdekeket. 2004-től az egyesületnél új idők kezdődtek, felkerült egy szponzor neve a szerelésre: a baszkföldi kormányzat adott félmillió eurót, és ezért az Euskadi feliratot viselik mezükön a játékosok, vagyis azóta Baszkföldet „reklámozzák”. Baszkságát a csapat ennél látványosabban már nem hangsúlyozhatja.

A Real Sociedad ebből a szempontból hasonló felfogást képvisel. A tartományi színeket visszaadó, kék-fehér csíkos mezük szintén nem reklámfelület, azon egyedül baszk provinciájuk neve, a Gipuzkoa felirat olvasható. A csapat erőteljes baszk identitása már csak azért sem lehet meglepő, mert Baszkföld három tartománya közül Gipuzkoa a „legbaszkabb” térség, itt él arányosan a legtöbb baszk anyanyelvű és identitású lakos. Mint említettük, játékos-politikájában a klub már nem ragaszkodott ennyire a baszk vonalhoz, engedve a korszellem nyomásának, e téren húsz éve váltott és nyitott.

A szeparatista baszk nacionalisták természetesen a baszkságukat hirdető futballklubok támogatói, szurkolói. Főként az Athletic szurkolótáborának nagy része erősen baszk identitású, akik mérsékeltén vagy radikális nacionalista nézeteket vallanak. Számukra – de akár általánosítható is a gondolat: a baszkok többsége számára – a spanyolosítás jelképeként, megtestesítőjének tartott Real Madrid az ősellenség. A királyi gárda, valamint a baszk ikon, a Bilbao találkozója a sporteseményen túlmutatóan mindig egyfajta spanyol-baszk összeütközés is. A fővárosban is hasonlóan érznek, a Real Madrid táborában erős a baszk elkülönülés-ellenesség. Általában mindig a szokásosnál több spanyol zászló fogy, ha baszk ellenfél játszik náluk. A baszk csapatokat mindig hangos füttyező, átkozódás fogadja a Bernabéu-ban. De kisebb baszk csapatokat is inzultusok érnek, ha alacsonyabb osztályú kasztíliai csapatokkal játszanak például egy kupameccsen.

⁴⁸ Shulman 2004: 70. p., Ball 2001: 72. p., www.athletic-club.net, „the Club” cím.

A baszk foci régen sokat emlegetett önálló stílusáról ma már egyre kevesebb szó esik, a spanyol futballkultúra része lett, a baszk játékosok és a szurkolók szenvedélyessége azonban máig változatlan.

A navarrai Osasunával együtt a spanyolországi első osztályban tartósan három baszk illetőségű csapat is vitézkedik az utóbbi évtizedekben, a baszkok, illetve futballklubjaik ebből a szempontból magasan felülreprezentáltak a spanyol élvonalban, ami elsősorban a baszk tartományok gazdasági fejlettségének, a stabil anyagi bázisnak, másodsorban pedig a labdarúgás kimagasló helyi népszerűségének köszönhető.

3.2.5. ATHLETIC BILBAO: SIKER NÉLKÜLI NEGYEDSZÁZAD

A 80-as évek közepétől az egyre több idegenlégióst befogadó spanyolországi futballpolitika következményeként érthető módon a Bilbao tartós hullámvölgybe került. Az egyébként kiváló utánpótlásnevelés már nem képes „kitermelni” az összetételében nemzetközivé váló rivális csapatok egyre magasabb nivóját elérő játékosokat. A legutóbbi bő negyedszázadban nem sok babér termett a klub számára, 1984 óta nem végeztek a tabella élén, az ezüstérem is mindössze egyszer jött össze, 1997/98-ban, abban az évben, amikor a klub centenáriumát ünnepelték (az első ligában játszó csapatok közül elsőként).⁴⁹ Nem volt könnyű elfogadni az eredmények elmaradását, mindenesetre manapság már az is nagy sikernek számít a klubnál, ha a csapat a tabella első felében végez.

A kupaszereplés terén is hasonló a helyzet, a demokratizálódást követő éveknek az 1984-es volt az egyetlen bilbao-i kupagyőzelme. Még kétszer eljutottak a fináléig, legutóbb 2009-ben. Ez a döntő nemzeti szempontból régen tapasztalt pikáns párosítást eredményezett: a baszk és a katalán nemzeti ikon, vagyis az Athletic Bilbao és az FC Barcelona csapott össze. A Barca elnöke, Joan Laporta ki is használta az alkalmat, amikor úgy fogalmazott, hogy tulajdonképpen két ország, illetve két országot reprezentáló csapat vívja a finálét. A két csapat szurkolótáborára saját nemzeti színeibe öltözött, a stadionban lengtek a baszk és katalán nemzeti lobogók (valamint egy „Good bye Spain” transzparens is). A mérkőzés előtt hagyományosan lejátszott spanyol himnuszt a több mint 70 ezer ember szinte egyöntetűen kifűtyülte, ebben mindkét tábor

⁴⁹ Összesen hétszer szereztek bajnoki ezüstérmet: 1932, 1933, 1941, 1947, 1952, 1970, 1998.

egy oldalon állt. A meccset élőben közvetítő spanyol köztvévé számított erre, és a himnusz idejére elvette a képet, hogy a tévénézők ne hallják a füttykoncertet. Az incidens nem maradt következmények nélkül. Az egyik spanyol nacionalista alapítvány panasszal fordult az állambiztonsági bírósághoz, mivel szerinte a nézők meggyalázták a füttyel a spanyol nemzet két jelképét, a himnuszt és a jelen lévő uralkodót, ami pedig börtönbüntetéssel sújtandó bűncselekmény. A bíróság azonban a füttyöt a szólásszabadság részeként értékelte.⁵⁰

3.2.6. REAL SOCIEDAD: NÉHÁNY BRAVÚROS ÉV

A Real Sociedad sem ért el túl sok világraszóló diadalt az elmúlt negyedszázadban, az aranykorszakot sosem tudta megközelíteni, és nem kerültek el a hullámvölgyek, bár korábbi múltjához képest voltképpen nem szerepelt rosszabbul. 1987-ben elhódították a spanyol kupát, a bajnokságban egyszer ezüst-, egyszer pedig bronzérmet szereztek. Ezt követően azonban 2007-ben, negyven év első osztályú szereplés után kiesett a ligából. Csak három év után sikerült visszajutnia, a 2010/11-es szezon újra az élvonalban kezdte meg.⁵¹

3.2.7. A DEPORTIVO ALAVÉS HŐSTETTE

Bő negyven év után, az Alavés 1998-ban jutott fel – harmadszor története során – az élvonalba, és rövidesen óriási nemzetközi sikert ért el a kiscsapat. Először is kivívta az UEFA-kupában indulás jogát, majd 2001-ben óriási meglepetésre bejutott az európai kupasorozat fináléjába.⁵² A csapat gerincét baszk játékosok adták, bár több külföldi is erősítette a keretet. Ez a hihetetlen siker mindazonáltal a szerencse szülte tündérmese, amiben nem játszott szerepet a csapat baszk mivolta – a futball azért is megunhatatlan játék, mert olykor csodák történnek a pályán. A csoda persze nem tartott sokáig, a csapat néhány évvel később kiesett az első osztályból, majd lejtmenetbe került, jelenleg már csak a harmadosztályban szerepel.

⁵⁰ <http://www.mno.hu/portal/651445>

⁵¹ www.realsociedad.com, Historia cím, História del Club alcím.

⁵² <http://www.terra.es/personal2/marueda/alaves/indexeng.htm>

3.2.8. OSASUNA: SIKERES NAVARRAI ÉVTIZEDEK

A demokratizálódás óta a navarrai autonóm közösség területén is zavartalanul ápolható a baszk identitás. A baszk nyelvűek által lakott zónában a tartomány „saját nyelvének” nyilvánított baszk nyelv is hivatalos nyelv, a regionális kormányzat hathatósan támogatja a baszk nyelvet és kultúrát.

Ebben a törekvésében Navarra számíthat a tartomány változatlanul legnépszerűbb és legpatinásabb futballklubjára, az Osasuna-ra is. A klub a demokratizálódás idején felkarolta a baszk nyelvi akadémia munkáját, azóta is a baszk kultúra, kulturális identitás támogatója. A csapat honlapján külön részek szólnak Navarráról, a tartomány történelméről, kultúrájáról.⁵³

Az Osasuna azonban politikai ügyekben nem exponálja magát. Ezt példázza a baszk válogatott 1979-ben játszott nevezetes mérkőzése, amikor a klub nem engedte meg az egyik játékosának, hogy játsszon az írek ellen. Indoklásuk szerint az Euskadi néven játszó csapat Baszkföld tartományt képviselte, a navarrai klub ezért félreérthető politikai állásfoglalásnak érezte, ha ők játékos adnának a keretbe.⁵⁴

A navarrai főváros csapatának szurkolói között nagyon sok a baszk identitású. A szélsőségesebb Osasuna-drukkerek egyben lelkes nacionalisták, az önálló baszk haza hívei, akik a Real Madrid szurkolóit a baszkföldi szélsőségesekhez hasonlóan szintén fasisztáknak tartják.

Ami a csapat történetét illeti a demokratizálódás után az utóbbi három évtized jobbára a sikerekről szól. 1980-ban szűk húsz év után az Osasuna feljutott az első ligába, és ezután másfél évtizedig megszakítás nélkül az élvonalban szerepelt. A 90-es évek első felében a csapat a fénykorát élte, az 1990/91-es szezonban elért negyedik hely csapatcsúcs. Ezt követően kudarcok következtek, hat évre kiesett az első osztályból. A 2000-es évek közepén új aranykor köszöntött be a csapatnál. 2005-ben fennállása óta először bekerült a spanyol kupa fináléjába. Egy évvel később a bajnokság negyedik helyén végzett, a rákövetkező szezonban az UEFA-kupa elődöntőjéig menetelt.⁵⁵

⁵³ www.osasuna.es

⁵⁴ Crolley – Hand 2006: 131. p.

⁵⁵ <http://www.osasuna.es/dev/historia/hitos/sanjuan>, <http://www.osasuna.es/dev/historia/hitos/champions>

A csapatnál ma is részben navarrai futballistákra alapozzák a mindenkori keretet, az első osztályú csapatok között a helyi játékosok aránya szempontjából az élbolyban vannak. A csapat teljesítménye azért is figyelemreméltó, mivel anyagi lehetőségei meglehetősen szerények, az élvonal harmadik legcsekélyebb költségvetéséből gazdálkodik.⁵⁶

3.3. A baszk válogatott

3.3.1. A VÁLOGATOTT ÚJJÁALKULÁSA

A baszk válogatott 1979-ben állt újra össze, ismét Euskadi néven. A csapat elősegítette a baszk egység megeremtődését a nemzeti ügyekben, a baszk nemzeti, politikai és kulturális újjászerveződés egyik fontos elemeként szolgált. A baszk *selección* az első néhány meccsével a baszk nyelv használatáért kampányolt, a jegybevételeket a baszk nyelvű iskolák (*ikastolas*) támogatására fordították (ilyen volt az 1979. augusztusi Írország, és a decemberi Bulgária elleni mérkőzés).⁵⁷ A sport és a kultúra ekkoriban szorosan összefonódott, a futball és a baszk nyelv egyaránt a baszk identitás védelmét, megerősítését célozta.

Az 1979 nyarán Bilbaóban Írország ellen játszott barátságos mérkőzés történelmi találkozó volt, hiszen egy szuverén állam ellen hazai környezetben először lépett pályára a baszk válogatott. A demokratikus fordulat még friss élmény volt, az új alkotmányt még csak egy éve fogadták el, várható volt, hogy a több évtizedes elfojtás után hevesen felszínre törő baszk nemzeti érzést, az indulatokat a mérkőzés még inkább felkavarja. Elképzelhetetlennek tűnt, hogy a meccs mindenféle politikai felhang nélkül, csendben lezajlik. Az sem lehet véletlen, hogy az északír kérdésben érdekelt ír anyaállamot sikerült megnyerni ellenfélnek, a közös érdek összehozta a történelme során oly sokáig elnyomott, önállóságát veszített két nemzetet.

Az országos spanyol sajtó tartózkodott a politikai kommentároktól, igyekezett jelentéktelennek feltüntetni a politikai vonatkozásokat, és szimpla sporteseményként tálalni a mérkőzést. A madridi El País szerint a mérkőzés politikai motivációi marginálisok voltak a szurkolók köré-

⁵⁶ Néhány éve magyar játékosa is van a csapatnak Vadócz Krisztián személyében.

⁵⁷ Gotzon 1998: 129. p. Crolley – Hand 2006: 130. p.

ben is. Ez a megállapítás azonban egyáltalán nem felelt meg a valóságnak, a meccset áthatották a politikai jelentőségű mozzanatok.

A nézőtérén transzparensnek követeltek amnesztiát és szabad hazatérést a diktatúra idején emigráló baszkoknak. A szurkolók politikai követelései a régi baszk jogokra, az autonómia teljes visszaállítására vonatkoztak, ennél messzebb nem mentek. Sok baszk számára a meccs csaknem 40 év szünet után nosztalgiát ébresztett a köztársasági évek függetlensége és a baszk futball akkori nagy korszaka iránt. A közönség a stadion történetének egyik legnagyobb ovációjában részesítette a kapust, José Angel Iribar-t, aki többek között azért lett a baszk futballtörténelem egyik legnépszerűbb alakja, mivel a diktatúra idején is hordta a tiltott baszk zászlót. A mérkőzés előtt nem játszották le a himnuszokat (sem a spanyolt, sem az írt), mivel attól tartottak, hogy a spanyolt a közönség ki fogja fütyülni. A baszk válogatott is gondoskodott a hangulat fokozásáról, szerelésük a baszk zászló színeit adta vissza. Ezen és a következő baszk válogatott meccseken a közönség az elért gólokat mindig „Euskadi, Euskadi” kiáltásokkal ünnepelte. A baszk *selección* mérkőzései a 80-as évek elejéig karneváli hangulatban zajlottak le, igazi baszk nemzeti ünnepekké váltak.⁵⁸

3.3.2. A VÁLOGATOTT TOVÁBBI MÉRKŐZÉSEI

Ezt követően a baszk válogatott számos mérkőzést játszott szuverén országok ellen. A demokratikus fordulat utáni korszak egyik legnagyobb fiaskóját Magyarország ellen szenvedték el, 1980-ban 5–1-re kaptak ki a magyar válogatottól. A nemzeti tizenegy változatos ellenfelekkel méri össze azóta is erejét, az ezredfordulót követő öt évben például játszott Ghána, Kamerun, Marokkó, Uruguay, Honduras, Macedónia és Franciaország csapata ellen, e hat mérkőzéséből hármat megnyert.⁵⁹

A demokratizálódás után meglepő módon a baszk és a katalán válogatott évtizedekig nem mérkőzött meg egymással, pedig most már elvben minden további nélkül meglehetett volna. 1971 után hosszú szünet, egészen pontosan 35 év elteltével, 2006-ban találkoztak újra, és a barcelonai Nou Camp stadionban 2–2-es döntetlent értek el. A két válogatott egy évvel később, 2007. december végén a tizenegyedik meccsét játszotta egymással, és 1–1 arányú döntetlen született. Mindkét mérkőzésnek

⁵⁸ Gotzon 1998, Crolley – Hand 2006: 131. p.

⁵⁹ <http://www.origo.hu/sport/focivilag/20061201valsagban.html>

erőteljes politikai felhangjai voltak – önálló nemzetközi státusuk megszerzése mellett demonstrált mindkét csapat. Ezeken a találkozókön az egyetlen katalán győzelem mellett a többi tíz meccsből hatszor a baszkok diadalmaskodtak és nagy döntetlen született.

3.3.3. A BASZK VÁLOGATOTT ÖSSZETÉTELE, BASZK JÁTÉKOSOK

A baszk válogatott hagyományosan nemcsak baszkföldi illetőségű játékosokból áll, a többi történelmi baszk tartomány baszk nemzetiségű futballistái is bekerülhetnek a nemzeti tizenegybe, a csapat tehát nem csak Baszkföld autonóm közösséget reprezentálja, hanem például a navarrai vagy a franciaországi baszkokat is, vagyis az egész baszk nemzetet. A baszk futballválogatott jelszava ezt hangsúlyozza is: „Egy nemzet, egy válogatott”. Példának okáért többször is játszott a baszk válogatottban az 1998-as francia világbajnok, sokszoros francia válogatott Bixente Lizarazu is.

3.3.4. A BASZK VÁLOGATOTT STÁTUSA

A regionális futballszövetségek jelentős szerepet töltenek be a spanyol futball szervezeti és strukturális felépítésében. Ráadásul nemcsak Baszkföldnek és Katalóniának, hanem az összes autonóm közösségnek ráadásul külön válogatottja lehet, amelyek a spanyol futballszövetség engedélyével, annak fennhatósága alatt működnek. A Nemzetközi Labdarúgó Szövetség, a FIFA nem veszi fel őket egyenjogú tagként, nem vehetnek részt államok közötti tornákon (pl. világbajnokság, Európa-bajnokság), tétmeccset tehát nem, egyedül barátságos mérkőzéseket játszhatnak.

A 80-as évek eleje óta azonban a baszk és vele párhuzamosan a katalán válogatott nemzetközi státusáról heves vita zajlik. A baszkok és katalánok ugyanis azóta arra törekednek, hogy olyan saját nemzeti csapatuk lehessen, amely a szuverén államok válogatottjaival azonos jogokat élvezne, e cél eléréséért külön szervezeteik tevékenykednek (Esait, illetve Catalunya Acció). Igényük nyilvánvalóan összefügg azzal a megközelítéssel, hogy külön, önálló nemzetnek tekintik magukat. Az 1982-es spanyolországi labdarúgó világbajnokság idején került fel először komolyabban a gondolat, hogy a baszk, illetve a katalán válogatott indulhasson nemzetközi versenyeken, az Európa- és a világbajnokságokon.⁶⁰

⁶⁰ Gotzon 1998.

Elvben erre a spanyol alkotmány alapján lehetőség is nyílna, ám számos politikai és adminisztratív oka van, hogy bármennyire is szeretnének, a baszkok máig nem indulhatnak nemzetközi futballeseményeken. A FIFA az egyedüli illetékes, hogy döntsön arról, mely nemzetek, államok indulhatnak nemzetközi versenyeken, előírása szerint Euskadi csak akkor pályázhatna a hivatalos státusért, ha önálló állam lenne, vagy ha a spanyol labdarúgó szövetség ezt jóváhagyná. Az Európai Labdarúgó Szövetség, az UEFA esetében még reménytelenebbnek tűnik a helyzet, 2001-ben a szervezet statútumát úgy módosították, hogy új tag már csak az ENSZ által elismert független, önálló állam lehet.⁶¹

A baszkok azonban makacs és kitartó emberek, és szívósan törekednek válogatottjuk nemzetközi státusának kivívására. Baszkföld a sportpolitika terén azóta különösen aktív, mióta 1988-ban elfogadták a baszk sporttörvényt. A Baszk Futball Szövetség még abban az évben megalakult, és 1992-ben kezdett el a gyakorlatban is működni. A baszk parlament azóta folyamatosan lobbizik a FIFA-nál és a spanyol kormánynál, hogy tegye lehetővé a baszk fociválogatott nemzetközi státusát. 2007-ben a baszkok a katalánokkal és a galíciaiakkal szövetkezve törvényjavaslatot nyújtottak be a külön válogatottak nemzetközi tornákon való indulásáról. A spanyol kormány és a parlament is visszautasította a javaslatot, a kormányon lévő szocialisták és az ellenzékben lévő néppárti képviselők egyaránt nemmel szavaztak.⁶² Egy évvel később Bilbao utcáin több ezres tömeg követelte, hogy a baszk válogatott tétmérközéseket is játszhasson.

Amennyiben a baszkok válogatottja megkapná a nemzetközi státust, akkor a baszk csapatoknak elvben ki kellene vonulniuk a spanyol bajnokságból, és saját pontvadászatot kellene indítaniuk. Ez minden bizonnyal rontaná a baszk labdarúgás színvonalát, hiszen labdarúgóik alacsonyabb nivójú bajnokságban mérettetnének meg. Gazdasági szempontból sem szolgálná a baszk futballt az önállóság, elitklubjaiknak például súlyos anyagi veszteséget jelentene, ha kikerülnének a világ egyik legnézettebb, legnagyobb gazdasági értékű bajnokságából. Ráadásul az EB- és VB-selejtezőkön többnyire elvérző válogatott várna a baszkokra, egy kétmillió népeségű ország nem szokott gyakran túljutni a selejtezőkön...

De talán nem is lenne szükséges a spanyol bajnokságból való kivonulás. Más labdajátékok esetében számos példa akad Európa-szerte arra,

⁶¹ Crolley – Hand 2006: 132. p.

⁶² <http://www.origo.hu/sport/focivilag/20070919-nem-jatszhat-tetmeccset-a-katalan-es-baszk-futballvalogatott.html>

hogy egy adott államból egy-egy csapat „áthallgat” a szomszédos ország erősebb bajnokságába (pl. jégkorong, kézilabda). Ez a modell talán a futballban is elképzelhető lehet olyan speciális helyzetben, mint amit a baszkok jelentének, főleg, ha Baszkföld egyébként a spanyol állam fennhatósága alatt maradna.

Záró gondolatok: mi várható Spanyolország világbajnoki címe után?

A következő évek nagy kérdése, hogy erősíti-e az állam iránti lojalitást, a spanyol kötődést a baszkokban a spanyol válogatott történetének első, régóta áhított világbajnoki győzelme, ami az EB-győzelem után két évvel a spanyol labdarúgást soha nem látott magasságokba emelte?

Bár a baszkoknak viszonylag csekély részük volt a válogatott meneteleésében, hiszen a kezdőcsapatba csak a fővárosban játszó baszk játékos fért be, mégis ez az eredmény az összes spanyolországi nemzet közös sikere. Nem úgy, mint az 1964-es spanyol EB-győzelem idején, amikor a Real Madridra építő csapat sikerét Franco kisajátította és a spanyolságot dicsőítette vele, a baszkokat ez az eredmény nem hozta közelebb érzelmileg a spanyolokhoz.

De mi várható most? A spanyolok és a baszkok között egyaránt halatlán népszerűségnek örvendő futballban elért világsikerek nyomán erősödhet a baszk polgárok hispán tudata, mérséklődhetnek a kiválást, az önállóságot szorgalmazó baszk törekvések mind a politika, mind a sportdiplomácia terén. A világ labdarúgásának trónján ülő Spanyolországról és annak futballjáról leválni jóval kevésbé vonzó perspektíva, mint valaha is volt, most nyilván kétszer is átgondolják, hogy mennyire ragaszkodnak ehhez a jövőképhez. Persze az évtizedes vágyak, igények nem fognak egyik pillanatról a másikra eltűnni. A Baszk Nemzeti Párt (PNV) egyik szenátora a világbajnoki cím megszerzése után megjegyezte: a spanyol válogatott diadalára a baszk vagy a katalán nemzeti tizenegy is képes lenne, ha végre hagynák a spanyolok, hogy önállóan indulhassanak.⁶³

Mindenesetre miután a több évtizedes stabil jólét és demokrácia párosa az autonómia kiteljesedésével karöltve tompította a függetlenség

⁶³ Inaki Anasagasti a szenátor. http://www.nol.hu/lap/vilag/20100713-egysegben_unnepeltek_a_spanyolok

iránti vágyat, a futballban elért közös sikerek felerősíthetik ezt a tendenciát, és hozzájárulhatnak az egy államon belüli spanyol-baszk megbékéléshez és harmonikus együttéléshez.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bahamonde, Ángel.: *El Real Madrid en la historia de España*. Taurus, Santillana, Madrid, 2002.
- Ball, Phil. Morbo: *The Story of Spanish Football*. London: WSC Books, 2003.
- Burns, Jimmy: *Beckham és Spanyolország*. Európa, Budapest, 2005.
- Burns, Jimmy: *Barca. A People's Passion*. Bloomsbury, London, 1999.
- Capistegui – Walton (eds): *Guerras danzadas. Fútbol e identidades locales y regionales en Europa*. EUNSA, Pamplona, 2001. Benne: Walton, J.: *Football and Identities: England and Spain.*, illetve MacAlevey, W.: *Football and local identity: The case of Athletic Club de Bilbao, 1911–1932*.
- Castillo, Juan Carlos: *Play Fresh, Play Local: The Case of Athletic de Bilbao*. In: *Sport in Society*, Vol 10, Issue 4, July 2007, 680–697. p.
- Conversi, Daniel: *The Basques, the Catalans and Spain*. London, Hurst & Company, 1997.
- Cortazar, García de – Vesga, González: *Spanyolország története*. Budapest, Osiris, 2001
- Crolley, Liz – Hand, David: *One Nation, one team, one image. Catalunya and the Basque Country in Spain*. In. *Football and European Identity*. Routledge, London, 2006, 119–134. p.
- Douglass, William A.: *Basque politics and nationalism on the eve of the millennium*. Reno: Basque Studies Program, University of Nevada, 1999.
- Etnikumok enciklopédiája*. Budapest, Kossuth, 1993.
- Fernandez-Armesto, Felipe: *Európa népei*. Budapest, Corvina, 1995.
- Getting to know the Basque Country*. Gobierno Vasco Presidencia, Boletíns 2001.
- Gotzon, Joseba: *Historia de la selección de Euskadi de fútbol*. Beitia, Bilbao, 1998.
- Kasper, Michael: *Baskische Geschichte*. Darmstadt, Primus Verlag, 1997.

- Klein András: A baszk nemzeti küzdelem a Franco-korszakban. *Pro Minoritate* 1996/2, 57–63. p.
- Llopis Goig, Ramón: Identity, nation-state and football in Spain. The evolution of nationalist feelings in Spanish Football. *Soccer & Society*, Vol. 9, Issue 1, 2008, 56–63. p.
- MacClancy, Jeremy: Nationalism at play: The Basques of Vizcaya and Athletic Bilbao. In MacClancy (ed.): *Sport, Identity and Ethnicity*. Oxford, Berg, 1996.
- Martialay, Félix.: *Amberes: Allí nació la furia española*. Real Federación Española de Fútbol, Madrid, 2000.
- Matinero – Smith (ed.): *Nationalism and the Nation in the Iberian Peninsula*. Oxford, Berg, 1996.
- Mező Ferenc: A politikai regionalizmus Spanyolországban. *Pro Minoritate* 2000/3–4, 83–97. p.
- Montana, Benjamin Tejerina: Language and Basque Nationalism. In: Matinero – Smith (ed.): *Nationalism and the Nation in the Iberian Peninsula*. Oxford, Berg, 1996, 221–237. p.
- Ruiz Vieytes, Eduardo Javier: A baszkok és a baszk nyelv jogi és politikai helyzete. *Pro Minoritate* 2002/1, 119–136. p.
- Shulman, Jonathan: The last genuine local team: Athletic Bilbao surviving in the Spanish League. In *Dialogues@ru*, Vol 3, Spring 2004, 57–71. p.
- Sipos Katalin: *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai*. Budapest, MTA ÁJI, 1993, 26–99. p.
- Tejerina, Benjamin: Protest cycle, political violence and social movement in the Basque Country. *Nations and Nationalism*. Vol 7, Part 1, January 2001, 39–57. p.
- Tihanyi Marietta: Az ETA baszk terrorszervezet története. *Felderítő Szemle* 2003. július, 5–17. p.
- Unzueta, Patxo: Fútbol y nacionalismo vasco. In Seguro, S. (ed.): *Fútbol y pasiones políticas*. Madrid: Editorial Debate, 1999.
- www.athletic-club.net (az Athletic Bilbao honlapja)
- www.osasuna.es
- www.realsociedad.com
- www.cfnavarre.es/euskara
- www.euskadi.net (Baszkföld Autonóm Közösség honlapja)

MAGYAR DIASZPÓRA

OSVÁT KRISZTINA – DR. OSVÁT SZABOLCS

Magyarok a Dél Keresztje alatt. Az ausztráliai magyarság jelene dióhéjban

1. Bevezető. Az ígéret földje?

Ausztrália nemzedékek számára jelentette és jelenti a mai napig a világ egyik legvonzóbb bevándorlási célországát. Sokakat vonzott az örök napsütés és jólét csábítása, a hagyományos osztálykötöttségektől mentes szabad világ ígérete. Sokan érkeztek egy új élet reményében, és sokan közülük csalódtak benne. Ausztrália nem utópia, a világ gondjai-bajai itt is érvényre jutnak, és sújtják az embereket. Azt azért el kell ismerni, különösen aktuális összevetésben, hogy a világ legtöbb országa szeretne osztozni az ausztrál problémákban, pontosabban azt szeretné, ha csupán annyi és olyan mértékű gondja lenne, mint az ausztráloknak. A bevándorlási statisztikák is azt támasztják alá, hogy a világ minden részéről érkezőkre sokkal erősebben hatnak a vonzerők, mint az árnyoldalak. Az európai bevándorlók száma többé-kevésbé stabil, a délkelet-ázsiaiaké és a világ többi részéről érkezőké viszont növekszik.¹ Pedig az ausztrálok már jó ideje nem csábítják kitalált aranyláz-mesékkel a telepeseket, hanem szigorú kvótákkal és szabályokkal igyekeznek kordában tartani a bevándorlást. A kérelmezési eljárás hosszú, bonyolult és költséges. A kérelmezőnek – a humanitárius kivételektől eltekintve – biztos anyagi hátteret, illetve értékelhető szakmai tudást és gyakorlatot kell felmutatnia. Az illegális bevándorlás, mely fél évszázada még nem is

¹ Kiadványok és könyvek jelennek meg az Ausztráliába bevándorolni szándékozók számára. Ezek egyik típuspéldája a sok kiadást megért: Elisabeth Roberts, Susan McIntosh: *Live and Work in Australia and New Zealand*. Vacation Work (Publisher), Oxford, <http://www.vacationwork.co.uk>

létezett az átlagemberek gondolkodásában, mára valóságos rögeszmévé nőtte ki magát. A döntő részben Sri Lanka-i és afgán csónakos menekültek kérdése hosszabb ideje a belpolitikai viták gyújtópontjában áll, és választási év lévén, a bevándorlási politika a választási kampánynak is fő témáját jelentette.

A tanulmány a magyar bevándorlók szemével pillant az ígéret földjére. A magyar diaszpóra jelenlegi helyzetére és problémáira helyezi a hangsúlyt. Meglepő módon az ausztráliai magyarokkal az ausztráliai magyarokon kívül alig foglalkozott valaki. A demokratikus átmenet idején és azt követően az ezredforduló tájáig érzékelhető az óhaza érdeklődése, talán fogalmazhatunk úgy, hogy hálás figyelme az Ausztráliából érkező jelzések, hírek és beszámolók iránt. Az új évezred első évtizedében mintha csökkent volna a lelkesedés. A kép nem egyértelműen rossz, és nem egyértelműen jó. A diaszpóra hangulatára azonban feltétlenül kedvezőtlenül hatott, és a teljes korszakot beárnyékolja a sydneyi főkonzulátus 2009. októberi bezárása. A magyar közösségben folyamatosan él a főkonzulátus újbóli megnyitása iránti remény. A főkonzulátus jelképes intézmény, elsősorban az ausztráliai magyarsággal való törődést fejezné ki. A tanulmány sem erre, sem a magyarság életében jelentkező feloldhatatlannak tűnő ellentmondásokra nem ígérhet megoldást, de a helyzet tárgyilagos értelmezésével igyekszik hozzájárulni a tisztánlátáshoz és a legcélszerűbb modus vivendi megtalálásához a távolba szakadt magyarság számára.

2. Magyar bevándorlók. Történeti áttekintés

Az ausztráliai magyar bevándorlás hű tükörképe az elmúlt másfél-két évszázad zivataros magyar történelmének. A bevándorlók kisebb-nagyobb csoportjai mindig valamilyen megpróbáltatás vagy üldöztetés elől kerestek menedéket, illetve új hazát Ausztráliában. Érdekes összefüggés, hogy az ausztráliai magyarság eredete és léte a magyar történelem ellentmondásos és negatív eseményeiben gyökerezik. Igaz ez a kivándorlók első kisebb csoportjaira a tizenkilencedik században, akik az 1831-es kolerajárvány és a járvány következtében támadt nyomor, vagy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása utáni politikai üldöztetés elől érkeztek hosszú hányattatás után Ausztráliába, de hozhatjuk példaként azokat a gazdasági menekülteket is, akik az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása idején a nyomasztó szegénységből vándoroltak ki a világ

másik végére. A 19. századi magyar bevándorlók zömében egyénileg, esetleg kisebb csoportokban jöttek, hogy menekültként vagy telepesként kezdjenek új életet a világ másik végén. Az időszak statisztikailag igazolható számadatai meghökkentően alacsonyak: az 1883 és 1910 közötti osztrák-magyar kivándorlási kimutatások szerint mindössze 88 magyar származású ember szállt hajóra Ausztrália felé. Az alacsony számok ellenére érdekes kultúrtörténeti emlékek maradtak fenn a magyarokról, főleg Victoriában. A bevándorlási adatokban rögzített első magyar egy Isaac Friedman (Friedman Izsák) nevű huszonhat éves kereskedő, aki feleségével és gyermekével érkezett 1833-ban.² A szabadságharc bukása után hosszú hányattatások árán Ausztráliába vetődött menekültek közül sokakat vonzottak a victoriái aranymezők, emlékművük máig megtalálható Bendigo városában. Egy másik magyar vonatkozású különlegesség az angliai kitérővel Budapestről érkezett Ernest Leviny aranyműves, aki az ugyancsak victoriái Castlemaine városában telepedett le, és házáat Budának nevezte el. Leszármazottai köztiszteletben álló castlemaine-i polgárokként éltek, a magyar eredet kuriózumként maradt fenn a család történetében. A Buda-házból mára múzeum lett, melyet lelkes lokálpatrioták tartanak fenn, és számos közösségi összejövetel helyszíne.³

A huszadik század megrázkódtatások sorát hozta Magyarországra, és ez megmutatkozott az Ausztráliába kivándorló magyarok számának fokozatos növekedésében, illetve a kivándorló magyarok – korábban soha nem vizsgált – összetételében. A trianoni békediktátum nem hozott azonnali számottevő változást a kivándorlásban, csupán kisebb magyar csoportok érkezéséről maradtak adatok az 1920-as évekből. A bevándorlási minisztérium statisztikai összesítéséből tudjuk, hogy 1933-ban 272 Magyarországon született egyén élt az országban. A második világháború idején a hátrányos megkülönböztetés, illetve üldöztetés elől menekülő, döntő részben zsidó származású magyarok sem érkeztek nagy számban Ausztráliába.

A magyarok bevándorlása a második világháborút követően, a kommunista rezsim térnyerésének időszakában az agresszív politikai

² Érdekesség csupán, de 1829-ből is maradt fenn egy magyar származásra utaló töredékes adat. A tasmániai Hobart városába szállított foglyok jegyzékében szerepel egy Raphael Harris nevű negyvenöt éves férfi, akit Angliában ítélték el zsebtörélopásért, és születési helyének Magyarországot jegyezték be.

³ History of immigration from Hungary – Immigration Museum, Melbourne Australia <http://museumvictoria.com.au/origins/history.aspx>

üldöztetés elől menekülőkkel érte el a tízezres nagyságrendet. Ugyancsak a kommunista diktatúra következménye az 1956-os felkelés levetését követően Ausztráliába érkező mintegy tizenötezer magyar „szabadságharcos”. Velük nagyjából megduplázódott az ausztráliai magyarok száma, és 1961-re meghaladta a harminc ezret. Ausztrália szerzte máig ez a magyarok bevándorlásának legismertebb hulláma, pedig a bevándorlás az ötvenhat utáni évtizedekben is folytatódott.⁴

Igaz, hogy a hatvanas évektől a magyarok bevándorlása már csak részben, méghozzá meglehetősen kis részben a magyarországi események következménye, és mind hangsúlyosabban előtérbe került és tömeges méreteket öltött a Magyarországgal szomszédos országok kisebbségi magyarságának ausztráliai megjelenése. Trianon, illetve a trianoni határokat lényegében megerősítő párizsi békeszerződés tehát a kommunista diktatúrák által kiváltott több évtizedes fáziskéséssel jelentkezett a magyar kivándorlás-történetben. A múlt század hatvanas és hetvenes éveiben különösen sok vajdasági magyar érkezett Ausztráliába.

Sokkal kevésbé kategorizálhatók, tekinthetők egységes csoportnak azok a magyarok – kicsit tágabban nézve: magyar származású és magyar gyökerű emberek – akik egy jobb élet reményében az utóbbi évtizedekben vándoroltak ki Ausztráliába, és telepedtek ott meg. Ők a bevándorlók legfrissebb és legheterogénebb csoportját alkotják. Sokan közülük anyagi sikereik ellenére csak átmenetinek tekintik az ausztráliai létet, és nem csupán visszavágyanak az óhazába, hanem konkrét terveket szőnek a visszatelepülésre.

A bevándorlók egymást követő hullámai viszonylag keveset változtatnak a magyarság országon belüli arányain. A legtöbben Sydneyben telepedtek le, ennél valamivel kevesebb a melbourne-i magyarok száma. Jóval kevesebb magyar él a három további milliós nagyvárosban: Adelaideben, Brisbane-ben és Perth-ben. A hetvenes évektől kezdve egyre több idősödő magyar költözött a Brisbane vonzáskörzetéhez tartozó Gold Coast-i üdülőhelyre, ahová az enyhe éghajlat miatt az ausztrálok is szívesen vonulnak vissza nyugdíjas éveikre. Ehhez képest a klasszikus vidéki térségekben alig található magyar származásúakat. A számok unalmas, de igen kifejező nyelvén úgy fest a kép, hogy a 2006-os népszámlálási adatok alapján 67 616 személy vallotta magát magyar származásúnak. Ez egy

⁴ Anna Ambrosy: *A Survey of the Hungarian Community in Victoria*. Dezsery (Kiadó), Adelaide 1990, History of Hungarian Immigration, 11–12.

fontos alapadat, melyet a 4. fejezet részletesebben vizsgál majd. Közülük a legtöbben Új-Dél-Wales állam⁵ területén éltek, szám szerint 23 577-en, ez a szám tartalmazza a sydneyi magyarságot is. A többi államban a megoszlás a következők szerint alakult: Victoria (Melbourne-nel) 21 727; Queensland (Brisbane-nel és a Gold Coasttal) 9 795; Dél-Ausztrália (Adelaide-del) 5 427; Nyugat-Ausztrália (Perth-szel) 4 230; a fővárosi terület (Canberrával) 1 652; Tasmánia 877; és Északi-Terület 331. A magyar származásúakra nem jellemző, hogy telepeket alkotnának. Egyedül Új-Dél-Wales-ben figyelhető meg, hogy a huszadik század hatvanas és hetvenes éveiben érkezett délvidéki magyarok Sydney egyik nyugati külvárosa, Blacktown környékén telepedtek le.

3. A magyarság szervezetei

Zaklatott történelmünk következményeit azonban akár kedvezően is lehet értékelni. A hányattatások felidézésének jól csengő lezárása az a tény, hogy Ausztráliában jelenleg közel hetvenezres magyar közösség él, mely életképes, és komoly erőfeszítések árán gazdagodik. Az ausztráliai magyarság egyesületekbe és klubokba szerveződése immáron sok évtizedes hagyomány, és a családok mellett ezek a közösségi formák biztosítják a magyar identitás megtartását a világnak ezen az óhazától nagyon távol eső részén. Fontos közösségi összetartó elem a magyar nyelv és a magyar kultúra, utóbbinak elengedhetetlen részét jelentik a népszokások, népdalok, néptáncok is. Nemzeti hagyományból táplálkozó sajátos magyar kulturális összetartó-megtartó elem a sport is, illetve annak szeretete és gyakorlása. Az alábbiakban ezt a túláradóan pozitív megközelítést szeretnénk árnyalni, és közelebb vinni a mindennapok valamivel ridegebb valóságához.

A történelmi egyházak papjai hozták létre az első szervezeteket, és az egyházközösségeket⁶ hamar követte a társadalmi, bajtársi, sport és ifjúsági szervezetek gomba módra szaporodó láncolata. A sokszínűség

⁵ Ausztrália az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonlóan szövetségi állam, az államszövetséget öt állam, két terület és a külön besorolásba tartozó fővárosi terület alkotja, melyek nagyfokú önállósággal rendelkeznek.

⁶ Az egyházi közösségek összetartó erejét jól példázza egy friss könyv: *Megvalósult álmok, a North Fitzroy-i magyar református gyülekezet története Antal Ferenc igehirdetéseinek tükrében*. Hungarian Life Publishing Co, Melbourne 2009.

zűrzavarában vált szükségessé, hogy azon államok fővárosaiban, ahol nagyobb létszámban éltek magyarok, létrejöjjenek a különféle szervezeteket egységbe tömörítő helyi állami szövetségek. Ezek a szövetségek rendezték a közös nemzeti ünnepélyeket,⁷ ellátták az egységes érdekképviselést, és – nem elhanyagolható szempontként – küzdöttek a Kárpát-medencében kialakult kemény majd puha diktatúra megdöntéséért.⁸ Így alakult meg 1955-ben három állami főváros: Sydney,⁹ Melbourne és Adelaide egyesületeit tömörítő szövetségek összefogásával az Ausztráliai Magyar Szövetség (AMSZ). Az AMSZ demokratikus úton jött létre, és demokratikusan működik. A vezetőséget háromévenként lecserélik, a leköszönő vezetés nem újraválasztható. Rotációs elv szerint az a tag-szövetség állítja ki a vezetőséget három éves időtartamra, amelyik vállalja a soron következő Ausztráliai Magyar Találkozó megrendezését.

Ennek a kezdeti összefogásnak köszönhető, hogy az egyes államok székvárosaiban létrejöttek az önerőből létesített intézmények: a magyar házak, központok és klubok. Cserkészotthonok, parkok és nyugdíjas-otthonok létesültek, Sydneyben a száz férőhelyes öregek otthona mellett negyven személyes ápolóotthon és tucatnyi egységből álló magyar falu, népművészeti kiállítás és könyvtár jött létre. A melbourne-i magyar központ¹⁰ pedig akár Budapesten is megállná a helyét impozáns méreteivel, kápolnájával, sportpályájával és ligetével. A nagyobb városokban van magyar temető, legalábbis magyar parcella, és sokféle állnak hősi emlékművek a szabadságharcok és a két világháború hőseinek és áldozatainak tiszteletére. A magyar nyelvű nyomtatott sajtó is megjelent már az ötvenes évek elején, és azóta folyamatosan jelenik meg egy színvonalas hetilap több ezer példányban, jelenleg tizenhat oldalon. Ez a Magyar Élet, amely hétről-hétre foglalkozik a magyar és a nemzetközi politikai

⁷ Ehhez kapcsolódó forrás a melbourne-i magyar központ szép kiadványa a közelmúltból: Hajdú, József – Kövess, Charles – Ámon, Ildikó (eds.): 1956–2006, *Hungarian Revolution Commemoration, Melbourne, Australia 2006. A chronicle of events*. Hungarian Revolution Commemoration Committee, Melbourne-i Magyar Központ, 2008.

⁸ Ld. Csapó Endre: Az ausztráliai magyar emigráció. In: *A világ magyarsága, Latin-Amerika, Dél-Afrika és Ausztrália*. Magyarok Világszövetsége Nyugati Régiója, Budapest 1998. 123–153.

⁹ A sydneyi szervezet történetét áttekinti Kardos Béla: Több, mint ötven éve működik az Új-dél-walesi Magyar Szövetség. A szövetség fennállásának ötvenedik évfordulójára készült elnöki beszámoló. *Magyar Élet* 2002. július 4.

¹⁰ Kövesdy Éva – Atyimás Erzsébet – Galambos Imola (szerk.): *A melbourne-i magyar központ 1997–2008*. Melbourne-i Magyar Központ, 2008.

élet napirendjén lévő legfontosabb kérdésekkel és a közösségi élet minden területével.¹¹ Számos más, kisebb jelentőségű magyar újság is jelent és jelenik meg országszerte, melyek jobbára a helyi eseményekre, egy adott szűkebb közösség életére összpontosítják a figyelmüket.

A rendszerváltás időszakában és közvetlenül azt követően felgyorsultak a magyarországi és a világ magyarságát érintő események. Az ausztráliai magyar diaszpóra lelkesen próbált lépést tartani az otthoni fejleményekkel, és igyekezett támogatásáról biztosítani a hosszú idő utáni első demokratikusan megválasztott magyar kormányt és annak nemzetpolitikai erőfeszítéseit. Az 1989 és 1994 közötti fél évtizedben félévente ülésezett az AMSZ, és tanácskozásaiba bevonta az új-zélandi diaszpórát is, tehát ausztráliai és új-zélandi tanácskozásokról beszélhetünk. Ezeknek a közösen rendezett tanácskozásoknak az egyik eredménye az Új-Zélandi Magyar Szövetségnek az AMSZ-hez való csatlakozása. 1990 óta a Tasmán-tenger két partját magyar szempontból egyesítő csúcsszervezet hivatalos elnevezése: Ausztráliai és Új-Zélandi Magyar Szövetség (AUZMSZ).¹² Az ausztráliai magyarok szervezeti és közösségi élete tehát jó fél évszázados hagyományokra tekint vissza.¹³ A történelmi távlat egyik velejárója és egyben szerencsétlen magyar átok, hogy éles megosztottság alakult ki egyes szervezetek között, és ennek olyan lehetetlen következményei vannak, hogy a legnagyobb taglétszámú sejtek nem tagjai az AUZMSZ-nek.

A magyarság szervezeti életének útvesztőjét járva megfigyelhető egy további különbségtétel is, melyet túlzás lenne megosztottságként vagy ellentétként értelmezni. A bevándorlástörténeti részben vázolt fáziskéséssel alakultak meg a kárpát-medencei magyarság egyesületei. A magyarságnak ebben a rétegében legtöbben a délvidékiek vannak, de a felvidékiek és az erdélyiek is alapítottak saját egyesületeket.

¹¹ Ehhez kapcsolódik Csapó Endre: *Ilyen a világ. Az Ausztráliai Magyarságban és a Magyar Életben 1961–1983 között megjelent vezércikkek*, Logos Kiadó, Tóthfalu 2002.

¹² A szövetségről és a kulturális találkozókról részletek: <http://www.magyaronline.net>

¹³ Kardos Béla: Magyar szervezeti élet Ausztráliában és Új-Zélandon. In: *A világ magyarsága, Történeti áttekintés és címtár, Latin-Amerika, Dél-Afrika és Ausztrália. Magyarok Világszövetsége Nyugati Régió*, Budapest 1998. 154–156.

4. A magyarlét nehézségei

Ausztrália az elmúlt évszázadban a bevándorlók egyik fő célországa volt. A huszadik század hatvanas éveitől más nagy angolszász befogadó államokhoz hasonlóan az ausztrálok is asszimilációs politikát folytattak olyan intézkedésekkel, amelyek a bevándorlóknak az uralkodó kulturális normákhoz való igazodását és idővel beolvadását szolgálták. Elsősorban a politikai stabilitásra hivatkozó érvekkel támasztották alá az anglo-konformitási követelményt. Az anglo-konformitás azt eredményezte, hogy a befogadó állam visszautasította az olyan letelepedni vágyók kérelmeit, akiket asszimilálhatatlannak vagy nehezen asszimilálhatónak tartott. Ausztrália esetében ez azt jelentette, hogy csak fehérbőrű bevándorlókat fogadott. A hetvenes évektől az immigrációs célországok fokozatosan feladták az asszimilációs politikát, és toleránsabb gyakorlatot honosítottak meg a bevándorlók kulturális identitására és szokásaira nézve. A megengedő hozzáállással rövidesen bebizonyosodott, hogy a markáns kulturális identitással és fejlett etnikai öntudattal rendelkező bevándorlók is képesek sikeresen integrálódni a befogadó ország intézményrendszerébe, elsajátítani a hivatalos nyelvet, és általában véve hasznos állampolgárokká válni. Az asszimilációs politika fokozatosan teret veszített, és egyre elfogadottabbá vált a bevándorlók ragaszkodása hagyományaikhoz. A bevándorlók ragaszkodása kultúrájukhoz, szokásaikhoz és nyelvükhöz, a korábbi asszimilációs trendekkel való szembenállásuk nem jelentette egyúttal azt, hogy ezek a csoportok a párhuzamos társadalom és intézményrendszer létrehozásának igényével álltak volna elő, egy szóval nem kezdtek el nemzeti kisebbségként viselkedni. Etnokulturális sajátosságaik megőrzéséhez a befogadó társadalom hivatalos intézményrendszerén belül ragaszkodtak, és érdekeik elsődlegesen ahhoz fűződtek, hogy a társadalom fő áramának elismert és egyenlő jogokat élvező polgárai legyenek.¹⁴ Ez az általános feltevérendszer szabta meg a magyarlét kereteit is.

Az előző fejezet röviden érzékeltette, hogy az ausztrál törvények ma már egyértelműen megengedik és elősegítik a nemzetiségekhez tartozó személyek közösségekbe szerveződését, nyelvük és kulturális hagyományaik ápolását. A modern kifejezéssel multikulturálisnak nevezett társadalomban a nemzetiségek kollektív jogokat is élveznek: szabadon hoz-

¹⁴ Salat Levente: Szempontok a multikulturalizmus fogalmának romániai értelmezéséhez; A multikulturalizmus fogalma a kisebbségi jogok liberális elméletében. *Magyar Kisebbség*, 2000/1. (19.)

hatnak létre és tarthatnak fenn iskolákat, egyházközségeket, öregotthonokat, klubokat és mindazt, ami a felsorolásban már szerepelt. Szabadon használhatják nyelvüket, nemzeti jelképeiket, és nevüket úgy anyakönyveztetetik és használhatják, ahogy szeretnék. Az állami költségvetésből fenntartott közszolgálati *Special Broadcasting Service* (SBS) és a közösségi rádiók révén a hét több napján hangzik el magyar nyelvű adás, sőt magyar tévéműsor is hetente legalább egyszer. A magyar nyelvű műsorok tekintetében ezzel együtt nagy előrelépést hozott a Duna Televízió műholdas adásának „megérkezése”.

Az ausztráliai magyarság társadalmi tagozódása azonban a kedvező keretek ellenére nagyon összetett, szerkezetét egyszerűsítve igyekszünk bemutatni. Szilárd kiindulópont, hogy rendelkezünk egy megbízható számadattal. A legutolsó, 2006-os népszámlálási adatok szerint mintegy 67 és fél ezren vallották magukat magyar származásúnak Ausztráliában. A magyar közösségek egyes vezetőinek becslése szerint a magyar gyökereűek száma nagyobb is lehet ennél, ha kibővítjük a kört azokkal a második vagy harmadik generációs „ausztrálokkal”, akik nem ápolják aktívan, vagy kifejezetten veszni hagyják felmenőik hagyományait. A becslés azonban nem fordítható le a számok nyelvére, nem állnak rendelkezésre hitelt érdemlő források a „rejtőzködő magyarokról”, ezért a hatvanhét és fél ezres számot tekintjük hivatalosnak.

Összevetésül érdemes kitérni a másfél évtizeddel korábbi népszámlálás tartalmában jelentősen eltérő adatára. Az 1991-es népszámlálás valamilyen több, mint 27 000 Magyarországon született egyént írt össze.¹⁵ Ez is konkrét szám, csak az ausztráliai magyarságot tekintve jóval kevésbé pontos, mert nem jelennek meg benne a délvidékiek, az erdélyiek és a felvidékiek, továbbá a második és harmadik generációs magyarok. Kunz Egon 38 000 körülire becsülte a magyarság összlétszámát,¹⁶ melyet mértékadónak tekinthetünk, de hangsúlyozzuk, hogy nem hivatalos adatot idézünk. Annak idején elhangzott 55 000-es becslés is, melyet szintén nem áll módunkban cáfolni. Inkább arról lehet szó, hogy a különböző becslések eltérő szempontok alapján születtek, és a „megengedőbb” feltételrendszer

¹⁵ További érdekesség és egyben a klasszikus hullámok előregedésére utal, hogy a magukat 2006-ban magyarnak vallók közül már csak 20 166-an születtek Magyarországon.

¹⁶ Kunz Egon: Magyarok a kilencvenes évek Ausztráliájában: számok és megoszlás. In: Uő. *Magyarok Ausztráliában*. A Magyarágkutató Könyvtára XXI. kötet, Teleki László Alapítvány, Budapest 1997, 167–168.

magasabb számokat eredményezett. A huszonhétézres konkrét és a harmincnolcezres vagy akár az ötvenötezres becstült adat azonban egyaránt visszaigazolja a növekvő tendenciát,¹⁷ és az a következtetés adódik belőlük, hogy a 2006-ban regisztrált hatvanhét és fél ezres szám ténylegesen megjeleníti a magyar származásúakat leszármazottaikkal együtt, és viszonylag kevés lehet a „rejtőzködők” száma.

Az biztos, de természetesen csak része az összképnek, hogy Magyarország európai uniós csatlakozása és a kettős állampolgárságot megengedő ausztrál törvényi könnyítés¹⁸ a magyar gyökerek újrafelfedezésének irányba hatott. Az évtized második felében jelentősen felfutott a felmenők jogán magyar állampolgárságért folyamodó ausztrálok száma. Nem kifejezetten magyar sajátosságról van szó, a velünk együtt uniós tagságot nyert országok esetében is hasonló tendencia figyelhető meg. Az „állampolgársági nosztalgia” nem elsősorban érzelmi alapon bontakozott ki, bár nincs okunk feltételezni, hogy a kérelmezők ne érdeklődnének Magyarország vagy a magyar kultúra iránt. A dolog lényegét azonban valószínűleg akkor ragadjuk meg helyesen, ha hozzátesszük, hogy uniós állampolgárként könnyebben és olcsóbban lehet tanulmányi ösztöndíjakhoz vagy munkalehetőséghez jutni az EU területén. A canberrai nagykövetség konzuli részlegén szerzett személyes tapasztalatból tudjuk, hogy a magyar útlevel különösen jó ajánlólevél hírében áll, és a kérelmezők nem csupán az angol anyanyelvű országokat veszik célba.

4.1. Előregedés

Az előző fejezetben ismertetett szerteágazó intézményi hálózat ellenére a magyarság súlyos gondokkal küzd. Első helyen említhető az előregedés, pontosabban egyre nagyobb problémát jelent a klubok és szövetségek tagságának és vezetőségének előregedése, ami végső soron

¹⁷ A magyar származásúak növekvő száma figyelemreméltó, mert ez nem feltétlenül támasztja alá az előregedési elméletet. Az előregedési tendencia azonban biztosan érvényes a klasszikus bevándorlási hullámok „kemény magjára”, akik a közösségi életet megszervezték, és a mai napig működtetik. A számok mögötti tartalmat az előregedés és a „felhígulás” kettős nyomása alatt lehet megérteni.

¹⁸ Az 1948-as ausztrál állampolgársági törvény 17. cikke szól a kettős (vagy többes) állampolgárságról. A 17. cikk 2002. április 4. óta hatályos legutóbbi módosítása értelmében Ausztrália korlátozás nélkül elfogadja állampolgárai kettős vagy többes állampolgárságát. Ennek megfelelően ausztrál állampolgárok szabadon szerkezthetik meg másik ország állampolgárságát.

működésüket veszélyezteti. A második vagy alkalmanként már harmadik generáció egyre lazább szálakkal kötődik a helyi magyar közösségi élethez, a koros nénik és bácsik gyakran valóban múltat idéző világa nem kelti fel az érdeklődését. Ez a tulajdonképpen generációs probléma összefügg azzal, hogy a fiatalabbak az elmúlt egy-két évtizedben nem keresik a kapcsolatot a „történelmi” intézményrendszerrel, és valóban csak elenyésző számban jelennek meg a klubtagság soraiban. A korosodó közösség tagjait ugyanakkor a nosztalgiazással együtt szoros érzelmi szálak fűzik Magyarországhoz, és hálásan fogadják a hazulról érkező törődést és figyelmet. Túlnyomóan konzervatív értékeket vallanak, és ez megnehezítette számukra az együttműködést a szocialista-liberális koalíciós kormányokkal. A fiatalok politikai értelemben is elütnek az öregektől. Számukra a magyar belpolitikai küzdőtér eseményei jó esetben az érdekesség erejével hatnak, de egy magyarországi választás vagy akár kormányváltás híre nem lendíti ki őket apolitikus közömbösségükből.

A közösségi élet problémáit feszegetve megkülönböztethető egy olyan csoport is, melynek tagjai idegenbe szakadt magyarként futottak be sikeres pályát az ausztrál üzleti életben, politikában, tudományokban és művészetekben. Magasan képzett emberekről van szó, akik közül kevesen és inkább csak alkalmanként vesznek részt a közösségi életben. A teljes képhez tartozik, hogy a sikeresek csoportjához sok zsidó származású magyar tartozik. Mértékadó becslések szerint a bevándorolt magyarságnak mintegy 15 százaléka lehetett zsidó származású. A korai bevándorlók csoportja, illetve a második világháborút megelőző és követő hullám döntő mértékben zsidó származásúakból állt, és ettől a három lökéstől eltekintve is viszonylag magas volt a magyar eredetű zsidók bevándorlása. A magyarság szervezeteihez való viszonyuk ambivalens. Megjelenik benne a kölcsönös távolságtartás a magyar szervezetek előregedő keresztény közösségeivel, ugyanakkor ezek a magyar zsidók megmaradtak a magyar emigráns-szféra részének, és gondosan ápolták a magyar nyelvet.¹⁹

Az egyszerűsített, de a lényegét jól mutató csoportosítás szükségessé tesz egy harmadik kategóriát²⁰ is. Ebbe azok a zömében jól képzett

¹⁹ Kunz Egon: Magyar zsidók Ausztráliában. In: Uő. i.m. 220–221.

²⁰ Az ausztráliai szórványmagyarság hármas csoportosítása kevésbé részletezett formában megtalálható a canberrai magyar nagykövetség 2010. évi beszámoló jelentésében, Az ausztráliai magyarság helyzete című fejezetben, a 9–10. oldalon, a dokumentum a nagykövetség adott évi tízes számú e-mail jelentése.

fiatalok tartoznak, akik a magasabb életszínvonal és a nyugodtabb élet reményében érkeztek az utóbbi két évtizedben. Sorsuk nem rokonítható a menekültnevezdékekével, történelmi mércével nézve jóval szerényebb kényszerítő erők hatottak rájuk, tapasztalataik másról szólnak, megfontolásaik másban gyökereznek. Számukra nem jelent vonzerőt a magyarság demonstratív megélése, értetlenül fogadják, és avíttnak érzik Magyarország mesterséges felépítését a világ egyik legtávolabbi pontján. A generációs ellentét itt is nyilvánvalóan fennáll, de jelentős különbség a második és harmadik generációs magyar származásúakhoz képest, hogy ők még a szó szoros értelmében magyarok, akik megélték a modern Magyarországot, reális képpel rendelkeznek róla, anyanyelvként beszélik a magyart, és ezért hosszabb távon fontos szerepet tölthetnek be az ausztráliai magyarság kulturális és akár szervezeti életének továbbvitelében.

4.2. *A nyelv elhalása*

Gondot okoz a nyelv és a hagyományok ápolása és megőrzése is. A nyugati világban élő szórványok esetében komoly nehézségekkel küzdő, esetenként megszűnőben lévő közösségekkel kell számolni, és ez alól minden szervezeti erőfeszítés ellenére az ausztráliai magyar közösségek se jelentenek kivételt. Fél évszázaddal ezelőtt az iskolai tanárok még helytelenítették az idegen nyelvek használatát. A világ sokat változott azóta, de a magyar nyelv megőrzéséért és oktatásáért a cserkészmozgalom és a vasárnapi iskolák tették a legtöbbet akkor is és ma is. A múlt század hetvenes éveinek derekától, a multikulturális megközelítés kibontakozásával került sor a magyar nyelv érettségi tárgyként való bevezetésére a nagyobb és jelentős magyarsággal rendelkező államokban.²¹ Évente egy-két tucatonál többen soha nem éltek a magyar érettségi lehetőségével. A nyolcvanas években felmerült egy egyetemi magyartanszék létrehozásának a gondolata, mely nem valósult meg.

A magyar nyelv használata jó esetben visszaszorul a családba, de a fiatalabb körében gyakran teljesen elhal. A nyelv ilyen mértékű háttérbe szorulását a magyar nyelvű oktatás támogatása és közösségi megszervezése sem tudja ellensúlyozni. El kell fogadni, hogy az ausztráliai magyarok, illetve magyar gyökerűek mind kisebb része beszél magyarul, és, hogy a meglévő nyelvtudás egyre kevésbé anyanyelvi szintű, mely a fia-

²¹ Victoria, Új-Dél-Wales és Dél-Ausztrália vezette be a magyar érettségit.

talabb nemzedékek esetében egyre inkább egy érdeklődésből elsajátított idegennyelv-ismeretre hasonlít. Ezen a téren hasznos lehetőséget jelentenek a több évtizedes múltra visszatekintő magyarországi ösztöndíjprogramok. A Kádár-rendszer idejében a diaszpóra magyarsága bizalmatlanul tekintett erre az eszközre, és politikai (át)nevelőtábort látott a nyelvi képzésben. Ezek az aggodalmak mára eloszlottak, de ezzel együtt évente mindössze néhány ausztráliai hallgató veszi igénybe az ösztöndíjakat.

A nyelvhez kapcsolódó történet a magyar könyvek hányatott sorsa. Felső szinten soha nem folyt magyar nyelvoktatás, ezért az egyetemek nem tartottak magyar könyveket. Más kérdés, hogy lett volna-e elég és megfelelő színvonalú magyar könyv és oktatási segédanyag, ha valahol létrehozták volna a magyartanszéket. A bevándorlók közül sokan rendelkeztek kisebb-nagyobb magyar tárgyú könyvtárral, melyeket minden jel szerint pusztulásra ítélt az idő. Az okok közül egy-két évtizede jobbra a másod- és harmadgenerációs nemzedék közömbösségét és alacsonyabb nyelvismereti szintjét szokták idézni, az új évszázad első évtizede azonban már magukra a könyvekre is komoly csapást mért. A könyv könyörtelenül kimegy a divatból, és a felnövekvő diaszpóra-generációk már a legtöbb ismeretüket elektronikus úton szerzik. A könyvek felett eljárt az idő, és marad helyettük a remény, hogy az elektronikus korszak kínálja másfajta ismeretszerzési lehetőségek a könyvekhez hasonlóan alkalmasnak bizonyulnak a magyarságtudat ápolására.²²

A szórványmagyarság identitásának megtartása a realitás talaján más eszközöket kíván,²³ még akkor is, ha tudjuk, hogy ezek az anyanyelvinél

²² Egy lábjegyzetes kitérőt megér a canberrai nagykövetség könyvtárának története. A könyvtár magát a hajdani canberrai magyar klub könyvei teszik ki, melyek a klub bezárását követően kerültek a nagykövetség gondozásába. A könyvtár állománya folyamatosan gyarapszik a diaszpóra tagjainak felajánlásai következtében. Ausztráliai viszonylatban mindenképpen bőséges és tartalmas gyűjteményről beszélhetünk. A probléma abban áll, hogy a könyvekre senkinek nincs szüksége. A felajánlások azért érkeznek, mert a könyvek gazdái már nem élnek, vagy annyira megöregedtek, hogy nincs már rájuk szükségük. Sem nekik, sem senkinek a családban. De a nagykövetségi könyvtárat se használja senki, mert egyszerűen nincs rá igény. Minden más magyarázat, mondjuk a canberrai magyar közösség csekély létszámára való utalás, csak a fejünk homokba dugása. A nagykövetség múltbeli értékét ment a könyvek befogadásával, de ezek jövőbeli hasznosulása még nem látható. A könyvtár jelenleg nem több egy kulturális anakronizmusnál.

²³ A nyugati magyarság nyelvi és kulturális problémáiról részletesen szól Pomogáts Béla: Két és fél millió magyar szórványban, *Kisebbségkutatás* 2002/11. (http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2002_02/cikk.php?id=1139)

jóval lazább kötődést válthatnak csak ki Magyarország iránt. A huszadik század végén egy ideig divatban volt, hogy a magyar kultúra jeles személyiségei felkeresték a nyugati szórványközösségeket, de ezek a látogatások az utóbbi időszakban nagyon megritkultak. Az Ausztráliában élő magyarok és magyar származásúak Magyarország iránti érdeklődését az ottani magyar egyházak is táplálják.²⁴ Ezt az érdeklődést ezen kívül jelenleg a kultúra, a néptánc és népzene támogatásán keresztül lehet leghatékonyabban fenntartani. Így lehet elősegíteni azt, hogy közülük sokan a magyar nyelv mélyebb ismerete nélkül váljanak magyarrá, vagy maradjanak meg magyarnak, illetve a magyarság szerepet kapjon identitásuk kialakításában. A színvonalas vagy akár amatőr szinten színvonalas műsorokkal, koncertekkel és néptáncbemutatókkal nem csupán az identitás erősíthető, hanem a magyar hagyományok és a magyar kultúra is népszerűsíthető egy arra igen fogékony és sokszínű közegben. Ezáltal szerencsésen illeszthető a magyarságtudat az Ausztrália lényegét jelentő multikulturális társadalomba.

5. Összegzés. A magyarságtudat megőrzésének útja

Ellentmondásos történetet csak ellentmondásos következtetésekkel lehet tisztességesen lezárni. Az ausztráliai magyarok jó másfél évszázados története és közel hetvenezres száma bizakodásra ad okot, dinamikusan és fokozatosan erősödő közösség benyomását kelti. A multikulturális társadalom fokozatos kibontakozásával három-négy évtizede adottak a feltételek a magyar identitás megőrzésére és erősítésére. A magyarok az óhaza hullámzó figyelme és támogatása mellett éltek a lehetőségekkel, szervezetekbe tömörültek, ápolták és ápolják nyelvüket és hagyományukat. A multikulturális társadalom olvasztótégelye azonban nehézségeket is rejt. Az Ausztráliában született második vagy harmadik generáció már egyre inkább ausztrál és egyre kevésbé magyar. Természetes, hogy így van, mert Ausztrália a hazájuk, és angolul kell megtalálniuk a helyüket az életben. Nem veszítették azonban még el a magyar identitásukat, kötődésüket szüleik és nagyszüleik hagyományaihoz. Ezt az alapvetően érzelmi-kulturális érdeklődést lehet és kell megragadni a jelenben

²⁴ Református 8, római-katolikus 6, magyar baptista gyülekezet 1 településen működik. *(szerk. megj.)*

és a lehetőségekhez mérten támogatni annak kibontakozását. Ezt a feladatot kellene felismernie és továbbvinnie a hazai intézményrendszernek, és a lehetőségekhez mérten erre kellene pénzt és energiát áldozni. Nagyra törő elvárások helyett reális megközelítésre van szükség. Természetesnek kell tekinteni, és el kell fogadni, hogy a magyar származásúak egyre nagyobb része már csak idegen nyelvként vagy egyáltalán nem beszéli a magyar nyelvet. Az is eredmény, ha a népzene vagy a népi tánc hozza össze a kivándorlók leszármazottait, és nem feltétlenül baj, ha angol nyelven élnek meg maradék magyarságukat. Addig jó, ameddig meg akarják élni. Ausztrália a világ legtöbb országával összevetve irigylésre méltó helyzetben van: erős gazdaság, biztonságos és gyarapodó ország, sokszínű társadalom. A multikulturalizmus Ausztráliában kiteljesedett, az ottani magyarság reális célja pedig nem lehet más, mint a hozzá való alkalmazkodás és a benne való megmaradás. Az esély adott...

IRODALOM

- Ambrosy, Anna: *New Lease on Life, Hungarian Immigrants in Victoria, Assimilation in Australia*. Dezsery Ethnic Publications, Adelaide 1984
- Ambrosy, Anna: *A Survey of the Hungarian Community in Victoria*. Dezsery (Kiadó), Adelaide 1990
- Csapó Endre: *Ilyen a világ. Az Ausztráliai Magyarságban és a Magyar Életben 1961–1983 között megjelent vezércikkek*. Logos Kiadó, Tóthfalu 2002
- Hajdú, József – Kövess, Charles – Ámon, Ildikó (eds.): *1956–2006, Hungarian Revolution Commemoration, Melbourne, Australia 2006. A chronicle of events*. Hungarian Revolution Commemoration Committee, Melbourne-i Magyar Központ, 2008.
- Hajduk Márta (szerk.): *Magyar világháló, a világban élő magyarok ezredvégi üzenetei*. Omis Kiadó, 2001.
- Kardos Béla: Magyar szervezeti élet Ausztráliában és Új-Zélandon 154–156. p. In: *A világ magyarsága, Történeti áttekintés és címtár, Latin-Amerika, Dél-Afrika és Ausztrália*. Magyarok Világszövetsége Nyugati Régió, Budapest 1998.
- Kövesdy Éva – Atyimás Erzsébet – Galambos Imola (szerk.): *A melbourne-i magyar központ 1997–2008*. Melbourne-i Magyar Központ, 2008.

Kunz Egon: *Magyarok Ausztráliában*. A Magyarságkutatás Könyvtára XXI. kötet, Teleki László Alapítvány, Budapest 1997.

Majláth György – Majláth-Ábray Ágnes: *A Magyar Ház Szövetkezet naplója, Ötven év története 1955–2005*. Magyar Ház Szövetkezet, Sydney 2005.

Dr. Tanka László: *Magyarok a nagyvilágban. Képes életrajzgyűjtemény a világba szétszéledt magyarok és magyar származásúak pályafutásáról*. Médiamix Kiadó, Budapest – New York, 2009.

RECENZÍÓ

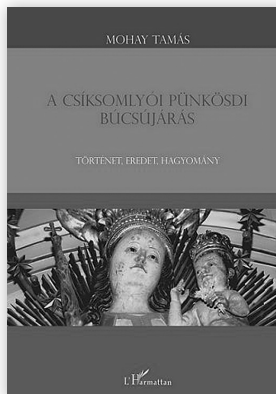
TÁNCZOS VILMOS

Kitalált hagyomány?

Mohay Tamás *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás* című könyvéről*

Mohay Tamás *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás* című könyvéről teljes joggal mondhatjuk el, hogy nemcsak nagyszabású, hanem úttörő jelentőségű tudományos vállalkozás. A búcsújárás magyar néprajzi kutatásában előzmény nélküli olyan értelemben, hogy ez az első olyan szakmunka, amely méltó terjedelemben és sokirányú szempontok szerint összefoglalja egy búcsújáróhely történetét, feldolgozza és kritikailag értékeli a vonatkozó forrásokat. Részjelenségekről ugyanis már eddig is születtek kitűnő tanulmányok, olyanok is, amelyek egy-egy kegyhely recens búcsújáró gyakorlatát mutatták be, de átfogó tudományos munka mindezidáig még egyetlen magyar kegyhelyről sem készült.

A könyv megjelenését több évtizedig tartó terepmunka, levéltári és könyvtári kutatás előzte meg. Mohay Tamás, a budapesti ELTE oktatója, 1985 óta intenzív módon a rendszerváltás óta foglalkozik ezzel a témával. Miután néprajzi szakfolyóiratokban és konferenciakötetekben sorra jelentette meg kutatási részeredményeit¹, az alapos forrásfeltárás

* Mohay Tamás: *A csíksomlyói csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*. Nyitott KönyvL'Harmattan, Budapest, 2009. p. 380.

¹ Téziserveződés a csíksomlyói pünkösdi búcsún. *Néprajzi Értesítő* LXXVIII. 1996. 29–58.; Hagyomány és hagyományteremtés a csíksomlyói búcsún.

és a következetesen végzett helyszíni terepmunka eredményeként mára elérkezett oda, hogy a csíksomlyói búcsújárásra vonatkozó szintézisét elkészíthesse.

Mivel időben változó, évről-évre más és más arcot mutató rituális eseményről van szó, a történetiség szempontjainak érvényesítése egy ilyen alap kutatás esetében kézenfekvő módszertani követelmény. A könyv ennek megfelelően az 1949 előtti, „hagyományos” búcsújárást mutatja be, vagyis azt a búcsús gyakorlatot, amikor a csíksomlyói kegyhely vonzáskörzete jobbra még csak a Székelyföld katolikus részeire és a moldvai csángóságra korlátozódott. A kommunista és a „jelenkori” posztkommunista korszakban kialakult modern kori búcsújárás rituálékról a szerző egy másik könyvet fog összeállítani, amely szerves folytatása lesz a jelen munkának. A kutatási tárgy illetően szétválasztása teljes mértékben indokolt, ugyanis a technikai civilizáció térhódítása és a 20. századi történelmi-politikai változások oly mértékben változtatták meg a búcsú lezajlását és a szokáselemek jelentéseit, hogy a második világháború utáni búcsújárásokat valóban célszerű külön elméleti-módszertani keretben vizsgálni. Ebben a második kötetben kerül majd sor a búcsújárás 1949 utáni formáinak értelmezésére: a tér- és időstruktúrák modern kori átszerveződésének vizsgálatára, a búcsújárás vezető egyéniségeit, specialistáit érintő legújabb kori változások bemutatására, a paraliturgikus elemek visszaszorulási folyamatainak megvilágítására, a búcsúhoz kapcsolódó, egyre szaporodó profán programok, jelenségek feltárására, az elektronikus médiumok hatásának kutatására és nem utolsósorban a mai búcsús gyakorlat identitásképző funkcióinak átfogó elemzésére.

In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. II. Veszprém–Debrecen, 1997. 130–148.; Egy ünnep alapjai. A csíksomlyói búcsú új megvilágításban. *Tabula* III. 2000. 2. 230–256.; Kájoni Jánostól Márton Áronig. Kétszázötven év a csíksomlyói püNKöSDi búcsújárás alakulástörténetéből. In: Pócs Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. Budapest, L'Harmattan, 2004. 221–245.; Moldvai magyarok püNKöSDkor Csíksomlyón. In: *Csodaszarvas*. Östörténet, vallás és néphagyomány. I. Budapest, Molnár Kiadó, 2005. 173–186.; Egy ünnep alapjai: a csíksomlyói püNKöSDi búcsú új megvilágításban. *Keresztény Magvető* (Kolozsvár) CXI. 2005. 2. 107–134.; Vonzáskör változásban: búcsújárás Csíksomlyóra. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2006*. Csíkszereda, 2007. 273–324.; Bukaresti magyarok a csíksomlyói búcsúban. *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum. Sepsiszentgyörgy, 2007. 677–696. A csíksomlyói búcsú eredettörténete. In: SzemerKényi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007. 404–421.

A Mohay Tamás által következetesen érvényesített történeti szemlélet nemcsak a búcsújárás hagyományos és modern formáinak szétválasztásában érhető tetten, hanem abban is, hogy a rendelkezésre álló, olykor meglehetősen szűkös források alapján igyekszik korról-korra nyomon követni a búcsújárás hagyományainak történeti alakulását. Már elvégzett megbízható alap kutatásokra csak ritkán támaszkodhatott: a legtöbb korszak és a legtöbb jelenségcsoport esetében forrásfeltárára és -elemzésre, sőt olykor erős forráskritikára volt szükség, tehát a könyv jelentős része fontos alap kutatások eredményét adja közre.

A könyv hat nagy, egymástól világosan elhatárolható és belsőleg is jól tagolt fejezetből áll. A bevezető a kutatás tematikus határait jelöli ki és tisztázza a legfontosabb *elméleti fogalmakat* (pl. szent hely, búcsújáróhely, a búcsú mint rituális dráma, Mária-tisztelet, népi vallásosság stb.). Az első nagy fejezet azokat az *intézményes kereteket* és a hozzájuk kapcsolódó kultúrtörténeti hatásokat mutatja be, amelyek századok óta körülveszik a búcsújárást, közvetlenül vagy közvetve behatárolják a búcsújárási gyakorlatot, meghatározva a búcsújárás történeti formáinak alakulását. A szerző ebben a fejezetben felvázolja az erdélyi katolikusok, majd szűkebben a csíki ferences kolostor történetét, történetileg ismerteti a művelődés intézményeit (a csíksomlyói ferences iskola, iskolai színjátszás, ferences könyvtár, nyomda, orgona stb.), kitér a csíksomlyói plébánia jelentőségére stb. A könyv 2. fejezete a búcsúra vonatkozó *történeti források* számbavétele és kritikai értékelése: olyan eredeti, alapos forrásfeltáráson alapuló tömör összefoglalás, amely előzmény nélküli a magyar búcsújáró hagyományok kutatásában és amelyet a legkülönbözőbb szakterületek kutatói forgathatnak nagy haszonnal. A szerző előbb a búcsúra vonatkozó egyházi (mindenekelőtt ferences) levéltári forrásokat veszi számba, majd egy terjedelmes, alaposan szerkesztett részfejezetben sort kerít a 19. század közepe óta folyamatosan megjelenő sajtóanyag szakszerű ismertetésére és a forrástípus értékelésére. Ezután kerül sor a csíksomlyói búcsújárás néprajzi szakirodalmának mint forrástípusnak a bemutatására. A régi csíksomlyói búcsúk vizuális reprezentációival (metszetek, fényképek, néprajzi filmek stb.) külön alfejezet foglalkozik, ugyanígy Mohay Tamás úgy véli, hogy a kegyhelyhez kapcsolódó képanyag „a maga nemében elsőrangú forrása történeti vonatkozásoknak is” (103.) A történeti vizuális reprezentációk néprajzi-antropológiai jelentőségének illetően felismerése talán nem új a magyar néprajzi kutatásokban, de az a következetes mód, ahogyan a könyv lapjain ezt a forrást a kutató

újra és újra megszólaltatja, már egészen újszerű tudományos gyakorlat. Itt jegyezzük meg, hogy a könyv mellékletében található gazdag fényképanyag (116 fénykép) különösen értékes, hiszen jobbára a nagyközönség előtt eddig ismeretlen felvételeket tartalmaz. Egy modern kutatói szemléletben nemcsak a búcsú történeti vizuális reprezentációi, hanem a búcsú rituális tárgyai is felértékelődnek, és ugyanilyen megfontolásból külön alfejezetet kapnak. Ez teljesen indokolt, hiszen a búcsú számos történetileg változó fontos rituális gyakorlata kapcsolódik a csodatevő Mária-szoborhoz, a labarumhoz, a búcsúághoz, a templomi zászlókhöz, a keresztekhez, a csengettyűkhöz stb.

A búcsújárás történeti formáinak áttekintése az *Eredettörténet* című, 3. fejezettel kezdődik, amely a témakörben már korábban is közölt tudományos publikációk egybeszerkesztett és jelentősen bővített változata. A fejezetben megfogalmazott tézis már a korábbi kisebb publikációk révén is széles visszhangot váltott ki a csíksomlyói búcsúval foglalkozó szakemberek, a klérus, sőt a tágabb közönség körében is.² A budapesti kutató ugyanis az írott történeti források alapján arra a következtetésre jutott, hogy mivel a csíksomlyói pütkösdí búcsú *eredetmítosza* először csak a 18. század végén bukkan fel a rendelkezésre álló forrásokban, vagyis az 1567-es ún. „nagyerdei csatának” a korabeli történeti dokumentumokban nincs nyoma, következésképpen a búcsú általánosan ismert eredettörténete nem egyéb mint katolikus egyházi értelmiségiek által irányított tudatos mítoszképzés, azaz olyan kulturális jelenség, amit az antropológiai irodalomban „szerkesztett hagyomány”, „hagyományalkotás” („invention of tradition”) és más hasonló műszavakkal neveznek meg. Mohay Tamás a búcsú eredetmítoszáinak keletkezését az 1770-es évekre teszi, és a mítosz keletkezésében döntő jelentőséget tulajdonít Loseiner Leonárd csíksomlyói ferences történész kéziratos történeti munkáinak, valamint az ugyancsak nagy műveltségű, csíkrákosi származású Cserey Farkas bécsi udvari tanácsos *Geographia Mariana Regni Hungariae* címmel idézett, 1780-ból keltezett, azóta elveszett „könyvének”. Ez utóbbi munkáról, amely a nagyerdei csata első magyar nyelvű leírá-

² Különösen az erdélyi unitárius egyházi értelmiség fogadta élénk érdeklődéssel Mohay Tamás újszerű tudományos eredményeit. A búcsú eredetmítoszáinak keletkezését leíró tanulmányát, amely eredetileg egy budapesti néprajzi szakfolyóiratban jelent meg (Egy ünnep alapjai. A csíksomlyói búcsú új megvilágításban. *Tabula* III. 2. 230–256.), néhány év múlva a kolozsvári unitárius folyóirat is újraközölte (*Keresztény Magvető* CXI. 2005. 2. 107–134.).

sát is tartalmazza, jó valószínűséggel állítható, hogy voltaképpen nem is az akkortájt Bécsben élő Cserey Farkas, hanem az ő szilágykrasznai birtokán tevékenykedő ferences udvari káplán, P. Katona György munkája. Mohay Tamás ezt követően gondos oknyomozó szemlélettel szól a 18. század végén megteremtődött mítosz további terjedéséről, arról, hogy a le nem zajlott „nagyerdei csata” története, hogyan vált hivatkozási alappá a romantika századában.

A könyv 4. fejezete a búcsú *alakulástörténetét* tekinti át a kezdetektől 1949-ig igen sokszínű forrásanyag alapján, a könyv utolsó két nagy fejezete pedig a csíksomlyói nagy *rituális dráma módszeres leírását* tartalmazza. A *Résztevők* című 5. fejezet összefoglalja a búcsújáráshely *vonzáskörzetére és résztvevőire* vonatkozó történeti adatokat, különös tekintettel a búcsús csoportok lélekszámának alakulására. Ezt a kutatói alapállást az a felismerés indokolja, hogy a hagyományos világban a búcsús csoportok szerveződésének alapját mindig a lokalitás jelenti. A *Szervezés és idő* című 6. fejezet a búcsú hagyományos *szertartásrendjének* alakulását tekinti át történeti korszakok szerint.

A csíksomlyói búcsú hagyományos formáira vonatkozó történeti rekonstrukció során Mohay Tamás mindenekelőtt *írott forrásokra alapoz*. Ezek a források azonban minél messzebb megyünk vissza az időben, annál gyérebbek és annál kevésbé adnak elég részletes, néprajzilag is értékelhető képet a búcsújárás történeti formáiról. Az a kutatói igyekezte, hogy minden lehetséges forrást felkutasson, rendkívül tiszteletre méltó és – az objektív lehetőségekhez mérten igen eredményes is (a sajáttermékek néprajzi forrásértékének felhasználása például a könyvben mintaszerű alaposággal történik), de be kell látnunk, hogy bizonyos szakáselemek leírása, sőt akár említése is teljesen hiányzik az írásbeliségből, tehát a búcsújárás történeti formáiról alkotott képünk kizárólag írásbeli források figyelembe vétele mellett nem lehet teljes. Például a Kis-Somlyó hegyén zajló napkultuszról, vagy a búcsú templombeli vigíliáinak (templomalvás) mikéntjéről, a forgalomban lévő ima- és népénekhagyományról, a búcsú hiedelemvilágáról és különféle mágikus rituáléiról, a megessett gyógyulásokról és egyéb „kisközösségi csodákról”, az egyes falvak búcsús útjairól stb. ezek az írott források általában nem tudósítanak.

Mohay Tamás tehát kizárólag a „szakmailag biztos”, a tudományosan is értékelhető forrásokat vizsgálja. Teljes figyelmét a forrásként felfogott magasműveltség, azaz az írásbeliségben élő „nagyhagyomány” kutatására és értékelésére fordítja, és a búcsújáró gyakorlat népi elemeit, az

ún. „kishagyományt”³ is leginkább a magasműveltség lenyomatának, azaz egy folklorizációs folyamat végermékének tekinti. Igényes kutatóként sehol nem csábul „ingoványos” talajra: azokról a néprajzi jelenségekről, amelyek létezhetnek ugyan, de amelyekre vonatkozóan nincsenek értékelhető írott történeti adatai (pl. napkultusz, Mária-tisztelet ősi formái, különféle paraliturgikus búcsús gyakorlatok stb.), inkább nem beszél, és igen helyesen határozottan elhatárolódik attól a lehetőségtől, hogy újabb, „klasszikus” néprajzi módszerekkel gyűjtött adatokat a múltba vetítsen vissza vagy hogy későbbi adatok birtokában hipotetikusan „feltöltse” az egyes történeti korok búcsújárási gyakorlatára vonatkozó hiányzó/hiányos néprajzi ismeretek adatbázisát.

A búcsúnak azonban számos olyan történeti vonatkozása is van, amelyet források híján bizonyára sohasem sikerül majd megnyugtató módon megvilágítani. Az önmagával szemben rendkívül szigorú és a tudományos módszertanhoz ragaszkodó Mohay Tamás sem állítja azt, hogy amit írott történeti forrásokkal igazolni, leírni lehetetlen, az egyáltalán nem is létezik. Ez természetes, hiszen a meg nem ismerhető iránti érdeklődés a legszigorúbb szakmai módszertanok szerint is jogosult, különösen akkor, ha olyan nagy fontosságú „forráshiányos” tudományos kérdésről van szó, mint a somlyói pünkösdi búcsú eredete. Helyénvaló és szükséges tehát számba venni azokat a búcsú eredetére vonatkozó történeti adatokat, körülményeket, amelyek továbbra sincsenek kellőképpen megvilágítva:

1. Csíksomlyó már a középkorban Mária-kegyhely volt, erről tanúskodik IV. Jenő pápa 1444-ben kelt búcsú kiváltságot adó levele, amelyben arról esik szó, hogy Csíksomlyóra nem szűnik meg „összefolyni”, „összeseregleni” (latinul: „confluere esse”) a nép. A dokumentum szerint a kegyhely ekkori búcsús ünnepe Sarlós Boldogasszony napján, júl. 2-án volt, mint ahogy ma is ez a kegytemplom „valódi” templombúcsújának napja. A búcsúról tudósító első értékelhető források azonban csak a 17. század közepéről, jezsuitáktól származnak, de ezek a források már egyértelműen *pünkösdi* búcsújárásról tudósítanak. Tehát a csíki búcsús ünnep valamiért épp a 16. századi vallási viszályok idején került át pünkösdszombatjára. A csíksomlyói pünkösdi búcsú *történelmi emlékbúcsú* jellege tehát nem a 18. század végén alakult ki, hiszen a 17.

³ A „nagyhagyomány” és „kishagyomány” Robert Redfield amerikai szociálantrópologus kategóriái, előbbi a műveltek írott kultúráját, utóbbi az iskolázatlanok orális hagyományos kultúráját jelenti.

század első felében már évről-évre bizonyíthatóan pütkösi búcsút tartottak ezen a kegyhelyen, amelynek a kor vallásos mentalitásának megfelelően igenis lehetett *fogadalmi* jellege. Más megfogalmazásban: nem az ún. „kitalált hagyomány” 18. század végi megszerkesztői” voltak azok, akik a történelmi emlékezés rituális gyakorlatát kialakították, hiszen ez már jóval korábban is létezett. Egy 1649-es jezsuita jelentésben *expressis verbis* arról esik szó, hogy a székelyek „minden évben Pütköskor összegyűlnek Szűz Máriának a székely hegyek között lévő kegyhelyén” (137. old.). Jellemző, hogy ebben az évben egy épp arra járó jezsuitát, aki a pütkösi búcsún nagy tömeg előtt szónokolt, a nép ott akart tartani, mert „nagy lenne a lelki aratása körükben”.

A csíksomlyói pütkösi búcsú tehát mindenképpen a történelmi emlékbúcsúk tipológiai csoportjába sorolható. E búcsúk jellemző sajátossága, hogy *a búcsú napjának genetikai összefüggése van azzal a történelmi eseménnyel, amellyel az illető emlékbúcsút kapcsolatba hozzák.*

2. További tény az is, hogy *a reformáció terjedése* a 16. század második felében valamilyen oknál fogva valóban *megállt a Székelyföld közepén*, és a keleti székelység áttérítésére végül is nem került sor. Ennek valódi okait, körülményeit nem ismerjük (pl. mi volt ebben a szerepe katolikus főúri családoknak?), de hogy a régi hit, jogszokások, társadalmi berendezkedési formák stb. sikeres megtartása a keleti székelység körében egy barokk kori fogadalmi emlékbúcsú megtartásához vezethetett, igenis elképzelhető.

3. Az 1566–1568 táján tetőződő erdélyi vallási feszültségek alapos vizsgálata egyháztörténészek, de leginkább történészek feladata. A csíksomlyói búcsújárás eredetéről szólva, mindenképpen *szükség lenne a korszak valóság, társadalmi és politikai viszonyainak elemzésére.* Ha az eredettörténet mítoszának írásos létezése viszonylag későbből – Mohay Tamás szerint csak a 18. század végétől – datálható is, de ebből még nem következik az, hogy magának a csíksomlyói búcsújárásnak ne lenne tényleges köze a 16. század középső harmadához. Még ha csak hipotetikus is, de fel kellene tételeznünk, hogy a somlyói pütkösi búcsú eredete idáig nyúlik vissza, következőképpen az alapos történelmi korrajz elengedhetetlen.

De már a rendelkezésre álló adatok is azt sejtetik, hogy többről is szó van itt, mint pusztá hipotézisről. Tudvalevő például, hogy az unitárius fejedelemnek és közvetlen környezetének hatására ezidőtájt katolicizmus ellenes országgyűlési határozatok is születtek (például 1566 végén), amelyek épp 1567 táján természetesen vezettek vallási

feszültségekhez, amelyeket épp az 1568-as tordai országgyűlés vallás-szabadságot kimondó törvénye volt hivatott rendezni. Ebben az időben a feszült vallási és társadalmi helyzet (pl. adóbehajtások) *lehetővé tett egy összeütközést* a katolikus székelység és a városi polgárság támogatását élvező antitrinitárius fejedelem, illetve a fejedelem megbízottjai, például az ennek „képében” eljáró udvarhelyi főkapitány között.

4. Mohay Tamás kitűnő könyve körültekintően és részletező alapos-sággal mutatja be a megesett vagy meg nem esett 1567-es hargitai csatára vonatkozó „szerkesztett szöveg-hagyomány” 18. század végi keletkezési körülményeit és a szövegkorpusz alakulását. Megtudjuk belőle, hogy a „kitalált hagyomány” ekkori megszövegezői (Losteiner Leonárd, Cserey Farkas, P. Katona György stb.) kapcsolatban álltak egymással, egyetlen szellemi környezetet alkottak, és együtt formálták ezt a szöveg-hagyományt. Kérdés azonban, hogy milyen források, milyen akkor érvényben lévő írott és orális hagyomány alapján dolgoztak. Pílanatnyilag ugyanis nem ismerjük a „mítoszt” kétszer is megfogalmazó ferences rendtörténész Losteiner nagy, latin nyelvű kéziratok munkáinak (*Chronologia...*, *Propago Vitis...*) forrásait, sőt magukat a munkákat is csak későbbi ismertetésekből idézi Mohay Tamás. A gyulafehérvári érseki levéltár jobbára latin nyelvű 16–17. századi forrásait is alaposan át kellene vizsgálni, ahhoz hogy a csíksomlyói búcsú eredetének kérdésében világosabban lássunk. Mohay Tamás könyvének megjelenése óta például Darvas-Kozma József csíkszeredai esperes történész több olyan forrást is talált, amelyek arra utalnak, hogy ez a „mítosz” nem a 18. század végi „kitalált” hagyomány, hanem jóval korábban is létezett, sőt valószínű, hogy mögötte valóban megtört történelmi események állanak.⁴ Eszerint 1567-ben a Kis-Somlyó-hegyi pütkösdi pálos (sic!)⁵ búcsúra

⁴ A csíkszeredai plébániahivatal kiadásában megjelent, eredeti forrásdokumentumokra is támaszkodó kis füzet adatai: Darvas-Kozma József: *Czenstochowa Csíksomlyó. 1484–1567*. Csíkszereda, 2010. 14.

⁵ A Kis-Somlyó hegyén már a ferencesek 1442-ben történt megtelepedése előtt is pálos remeték éltek, akik a kápolnák őrei is voltak. A pálos templomok pütkösdi szombatjára szóló búcsús kiváltságait a 15–18. század folyamán több pápa is megerősítette. Mohay Tamás a pütkösdi teológiailag nem indokolt csíksomlyói Mária-búcsút feltételesen a pütkösdi hajnali napvárással, a ferences diákok tavaszünnepeivel stb. hozza összefüggésbe, de ezek a magyarázatkísérletek nem bizonyíthatók, és semmiképpen nem lehetne velük indokolni egy a katolikus székelység egészére és a moldvai csángóságra kiterjedő, több évszázadra visszamenő búcsús gyakorlatot.

jött hívek, értesülvén Telegdi Mihály udvarhelyi székely főkapitány és királybíró támadó szándékáról, hogy a bajnak elejét vegyék, a Hargitára siettek, és miután a Lónyugtató helyen diadalmaskodtak, zöldágakkal⁶ tértek vissza Csíksomlyóra, majd a győzelem helyén keresztet állítottak. A kolozsvári jezsuiták 1581-es csíki missziós útjuk után háztörténetükben már megörökítették ezt az eseményt, ebből másolta ki már 1727-ben (!) Péterffy Domokos ferences misszionárius,⁷ majd később 1780-ban a *Geographia Marianna* című könyvében Cserei Farkas is. Sokatmondó az is, hogy Báthory István 1572. aug. 17-én arra utasítja Kornis Farkas és Geréb János udvarhelyszéki királybírókat, hogy „minthogy az országnak köztörvénye van arról, hogy ki ki azt a vallást követhesse, amelyen lelkiismerete inkább nyugszik”, ezért „a római vallást követők háborgatását, papjaik vallásos szertartásaikban való akadályoztatását szüntessék meg, s őket ezen szabadságukban tartsák meg és védelmezzék.” Amikor 1735-ben Oláhfalut (ma: Szentegyháza) és Kápolnásfalut, ezt a két Csík és Udvarhely között fekvő települést egyházilag az udvarhelyi espreességhez csatolják, a csíki papság azzal érvelve tiltakozik az elcsatolás ellen, hogy a csíkiak ezeket a falvakat is saját vérükkel és véres fegyverekkel védtek meg, amit a hagyományok és az évkönyvek is bizonyítanak: „*proprio sanguine et armis cruentatis defensum reddiderant ab hinc Olafalviensium et nostri prodecessores voluerunt /:uti traditiones et analis testantur:/ totum Parochiam Olafalviensem/ licet in politicis exceptum:/ in negotio spirituali a Sacra Sede Csikiensi dependere, ab ea dirigi et illi inviolabiliter incorporatum et ad perpetuum manere, nisi Olafalvienses armis Csikiensium defensi fuissent...*”⁸

Amikor az eredetmítosz 18. század végi terebélyesedéséről beszélünk, azt is meg kell kérdeznünk, hogy vajon *nem állt-e valamilyen létező néphagyomány az egyházi értelmiség által „szerkesztett” eredetmítosz mögött?* Ezt bizonyítani természetesen lehetetlen. Az viszont kétségtelen, hogy a kidolgozott történet számos olyan mondai toposzt (pl. a fejedelmet felbujtó ármánykodó udvari pap; a bevárt ellenségre döntött fák, a bennszorultak levágása), középkorias vallásos képzetet (csatára buzdító, tündöklő

⁶ A zöldágra mint győzelmi jelképre vonatkozó korabeli adatokat bőven találunk például Georg Kraus 17. századi erdélyi szász történetíró *Erdélyi krónika. 1608–1655.* című munkájában is. (Magyarra fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: Vogel Sándor. Budapest, Ómagyar Baráti Társaság Kiadói Részlege, 1994.)

⁷ Benedek Fidél: *Csíksomlyó. Tanulmányok.* Kolozsvár, Szent Bonaventura – Új sorozat 22. 2000. 251. és 232., 512. jegyzet.

⁸ Mindhárom adat forrása: Darvas Kozma J. i. m. 9–12.

palástú ferences; ima Máriánál a győzelemért; csata előtti földre borulás; hálaadás a templomban) és rituális közösségi viselkedési formát (csatába vonuló nők kibontott és leeresztett haja, a győztesek viruló zöld ággal való visszatérése) tartalmaz, amelyeket egyházi értelmiségi ember a maga kútfejből nem találhatott ki, ellenben népi körökben ilyen képzetek igenis terjedhettek. Feltűnő, hogy az ismert 18. századi szövegváltozatok jelentős mértékben és lényeges elemekben különböznek egymástól. Csak egyet érteni lehet Mohay Tamással, amikor nem annyira a változatok *különbözőségéről*, mint inkább *fejlődéséről* beszél, de erről a „fejlődésről” egészen biztosat csak az eredeti forrásszövegek részletesebb szövegelemzése után lehetne mondani. Úgy tűnik, mintha a szerzők nem egymást (vagy nemcsak egymást) másolták volna, hanem mintha valamiféle mögöttes szöveghagyomány ismert elemeiből szerkesztették volna meg a nagyerdei csata történetét. Az eredetmítoszhoz kapcsolódó mondahagyománynak eszerint lehetett valamiféle alapja, amint ezt korábban már mások is (pl. a csatában magában kételkedő Rugonfalvi Kiss István és Fodor Sándor is) feltételezték.

Mohay Tamás kitűnő könyve alapos, szakszerű és részletes forrásfeltárással pontosan mutatja be a 16. századi mitikus eseményről szóló történet alakulását az 1770-es évektől kezdve a romantika koráig. Abban azonban továbbra is joggal kételkedünk, hogy ez a „legendatörténet” csak ekkor, a 18. század végén keletkezett volna, mint ahogy abban is, hogy a mitizálódott történetnek ne lett volna történelmi alapja. Ma még nem tudni, hogy a reformáció megtorpanására mi módon került sor a Székelyföld közepén, de lehetséges, hogy ebben a katolikus székelység ellenállásának is része volt. A csíksomlyói pütkösdi búcsú pedig századok óta ennek az ellenállásnak, a hithez való ragaszkodásnak fogadalmi emlékünnepe.

LŐRINCZ D. JÓZSEF

Identitáspolitikai: racionalizálás, nosztalgia, nevetlenség

Egry Gábor *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta* című könyvéről

Recenzió írását nem szokás magyarázkodásokkal kezdeni. Normális körülmények között mindenki mindentről írhat, ha úgy van kedve. Most azonban, tekintettel a „magyar-magyar” viszony kényes voltára, a szöveg megírásának „igazolását” bölcsebbnek tartjuk. Egy ideig legalábbis a recenzens szerint jobb, ha egy „hatuma” (határon túli magyar) nem nyilvánít véleményt, és főleg nem értékeli a magyarországi politikai életet. Még távol állunk attól, hogy kialakult volna egy olyan közös politikai tér, amelyben mindannyian egyformán részt vehetünk. Vannak azonban kérdések, amelyek ezen önként vállalt korlátozás alól feloldanak: a. ha a hatumák magyarországi belpolitikai csatározások témájává válnak, és úgy beszélnek rólunk, hogy a véleményünket identitásunkról, értekeinkről, érdekeinkről nem kérik ki; b. ha nem politikai, hanem szakmai szövegről van szó. Egry Gábor könyve, témája folytán, mindkét

feltételnek megfelel.¹ Ráadásul, a kötet nem csak feltérképezi a magyarországi identitáspolitikát, hanem, a „tudományos pártatlanságról” néha lemondva, többé-kevésbé diszkrétan állást is foglal.

A kötetben bemutatott identitáspolitikai állásfoglalások, stratégiák kizárólag a (magyar) nemzetre (vagy csak etnikumra) vonatkoznak. Úgy tűnik, Magyarországon sem az ottani kisebbségek, sem – például – a társadalmi nemek kérdése nem került a politikai élet főáramába, és így, mint identitáspolitikai jelenség, nem releváns. A kötet fő problémája: hogyan határozzák meg a magyar nemzetet a különböző magyarországi identitáspolitikai elképzelések? Hogyan próbálják meghatározni a nemzeti közösséget, annak határait? Ezáltal befogadva, illetve kiutasítva egyeseket. Emiatt miért érzik egyesek sajátjuknak a magyar nemzetet, mások meg nem – annak ellenére, hogy „jogosultak” a „nemzettagságra”? Mik a rendszerváltás utáni eltérő identitáspolitikák történelmi gyökerei? A magyarországi helyzet sajátossága (például Romániával ellentétben), hogy a múlt rendszerben az 1980-as évekig a nemzeti kérdés nem jelent meg a nyilvánosságban. A rendszerváltás után viszont mint az egyik legfontosabb politikai téma fogalmazódott meg.

A kötetnek két kiindulópontja van: az egyik, hogy a magyar politikai élet a jobb és a bal élesen elkülönült pólusai körül szerveződik meg.² Ennek megfelelően két típusú identitáspolitikával találkozunk. A jobboldal mintegy „természetesen” használja a nemzeti retorikát, a baloldal azonban kénytelen ambivalens módon viszonyulni a kérdéshez. Egyrészt, mert – főként 1956 után – a nemzeti eszmék hangoztatása a rendszer legitimitását ásta alá. Másrészt, mert a rendszerváltás egyik kulcskérdése, amely az 1980-as években a különböző ellenzéki erőket egy platformra helyezte, éppen a – pontosabban meg nem határozott – nemzeti eszme és ezzel szorosan összekapcsolódva a határon túli magyar kisebbségek helyzete. Mára a helyzet árnyaltabbá vált, az akkori frontvonalak átalakultak. De a nemzetfelfogások konfliktusa megmaradt. Húsz év elteltével, a múlt „feltárása” a feleket nem közelítette. A külön-

¹ Egry Gábor: *Orthonosság és idegenség. Identitápolitika és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta*. Budapest, Napvilág, 2010.

² Tekintettel arra, hogy a kötet két jól körvonalazott, markáns felfogást akar szembeállítani, az árnyalatok nem jelennek meg. Emiatt a recenzió sem tér ki rájuk. Ráadásul, eredetileg volt egy harmadik, liberális pólus is, de az a szerző szerint – bár néha megemlíti – mára gyakorlatilag betagoledott a baloldalba, jóformán nincsenek sajátos jegyei.

böző politikai-eszmei irányzatok gyökereiket, egy 45 éves szakadékot átugorva, egyre inkább a múltban keresik, és próbálják több-kevesebb sikerrel a jelen politikai helyzetéhez igazítani. Tekintettel arra, hogy az 1945 előtti időszakban ez a dichotómia kevésbé volt fontos, a mai irányzatok szereplői, kimondva vagy nem, az akkori szellemi (és csak másodlagosan politikai) élet rurális-urbánus ellentétében keresik önmagukat, illetve ezt alkalmazzák (többé-kevésbé hitelesen) a jelen helyzetre.³

A másik kiindulópont, hogy a nemzetről nem csak a politikusok, hanem a tudósok is beszélnek. A nemzet érvényes, hiteles megfogalmazása a szerző szerint tulajdonképpen az utóbbiakra hárul. Ennek megfelelően, amelyik pólus nemzetképe jobban közelít a mai tudományos állásponthez, annak van igaza. Ezzel két probléma van: a. meg kell vizsgálnunk a kötet által érvényesnek talált nemzetfelfogást; b. meg kell néznünk, hogy milyen szerepet is játszik, játszhat a „tudományos”, „szakmai” „igazság” a politikában. Ugyanis a politika viszonya a „tudományhoz”, ugyanúgy, mint az erkölchöz, igen vitatott.

A történelem újraformázását, és ennek alapján egy új kollektív emlékezet kialakítását, mint láttuk, maga a rendszerváltás követelte meg. A kötet bemutatja a legfontosabb történelmi csomópontokat, intézményeket, embereket, akik köré kikristályosodott az 1989 utáni identitáspolitikai. A huszadik század magyar történelméből az aktuális emlékezetpolitika három időpont köré csoportosul: 1956, Trianon és 1945 (a kötet sorrendje szerint). Eredetileg a legfontosabb időpont 1956 volt. Az események közelsége lehetővé tette, hogy mindkét nagy politikai tömb maga igazolását keresse az eseményekben. Ez – tekintettel a két egymást kizáró politikai tömbre – két, egymást kizáró értelmezést eredményezett. Míg a jobboldal egy kommunistaellenes forradalomként állította be, a baloldal, a kezdeti ambivalencia után, egyes résztvevők baloldaliságára helyezte a hangsúlyt. A kérdéskörben a megosztó figurák éppen a vezető személyiségek. Egyrészt Kádár, aki az elején népszerűtlen volt, a hatvanas évektől azonban rendkívül népszerűvé vált és a társadalom jelentős része számára máig is az maradt. Másrészt Nagy Imre, aki az utóbbi időben megjelent dokumentumok alapján fokozatosan eltűnt a jobboldalról, és a baloldal egyik emblematikus, vállalható egyéniségévé vált. Az 1956-os forradalom megítélésében a jobboldal eredeti dominanciája megszűnt, a kutatások egyre fontosabb baloldali elemeket tárnak fel.

³ Ezt a kötet nem említi.

A mai emlékezetpolitikai harc tétje azonban nem a történelmi személyiségek pártatlan bemutatása, hanem az, hogy megmondják: ma, illetve a mából nézve ki (volt) a jó és ki a rossz. A jobboldali megfogalmazás szerint, ki az antikommunista, illetve a posztkommunista.⁴ Kívülről nézve az egész olyan, mintha 1956 nem is forradalom, hanem polgárháború lett volna.

A legkésőbb kiemelt időpont Trianon, amely – mivel a kisebbségi magyarokat is bekapcsolta – egyfajta, a nemzet egységét jelző időpont lett. Kiemelése éppen a békeszerződés következményeinek a tagadása akart lenni. Az 1956-os forradalomhoz hasonlóan, egységesítő helyett megosztó lett, a jobb- és baloldali nemzetfelfogás harcának egyik kiemelt terepe. A szerző szerint szimbolikus ereje a hétköznapi emberek számára egyre csökken. A harmadik, és talán a legkomplexebb jelentéseket tartalmazó időpont 1945. Ugyanis 1945 megítéléséhez a magyarországi közélet a két világháború közötti politikai élet megítélését is hozzákapcsolta. Ez pedig magában foglalja nem csak a Horthy-rendszer politikai megítélését, hanem a határrevíziókat, illetve a zsidóüldözést is.

Az emlékezetpolitikához hozzátartozik bizonyos nagyak tartott személyiségek tisztelete. Az előbbieik alapján feltételezhető, hogy nincs a 20. századi magyar történelemnek olyan személyisége, amelynek az értékelésében mindkét oldal megegyezne. Nagy Imre, illetve Károlyi Mihály a baloldali panteonban kaptak helyet. A jobboldal Teleki Pált és Wass Albertet akarta ugyanoda beemelni.⁵ Mindkét oldal kísérletei heves vitákat kavarnak. A baloldal számára a kulcsszavak a modernizáció, a polgárosodás, a haladás, a demokrácia, a tolerancia, és Nagy Imrét, illetve Károlyit ezek megtestesítőiként mutatják be. Szerintük Teleki Pál és Wass Albert nem felelnek meg ezeknek az értékeknek.⁶ A jobboldal számára a legfőbb érték a nemzet (és esetleg ennek modernizálása). Illetve azok a kiemelkedő államférfiak, akik nehéz helyzetekben helytálltak, illetve jó döntéseket hoztak. Mindez szerintük Károlyi Mihályról egész biztos nem mondható el.

⁴ A baloldalnak – úgy tűnik – még nehézségei vannak az akkori „jó” és „rossz” fiúk meghatározásával.

⁵ Egrý Gábor szerint Bibó István elsősorban a liberálisok „ősatyjának” számít. Ezzel kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy mennyiben emlékezett az 1989 utáni magyarországi liberális párt politikája, tevékenysége Bibó István eszméire. A kérdést csak aláhúzza, hogy tudomásom szerint a párt Károlyi Mihály szobránál szokott koszorúzni, a Bibóéknál nem.

⁶ Rádásul, Wass Albert írói érényeit is lekcisinylik.

Összefoglalva elmondható, hogy a szerző szerint a jobboldal egy etnikai eredetű, meghatározottságú, organikus nemzetfelfogásból indul ki. Ez az identitás elsősorban az erős érzelmekre, akár indulatokra alapoz. A nemzethez tartozás adott, időben változatlan és változtathatatlan, nem az illető egyén akaratának függvénye. A 20. század történelme számára egy „kizökkent” történelem, hiszen néhány tragédia megtörte az organikus nemzeti fejlődés folyamatát.⁷ Két törésvonalat tart kiemelkedő fontosságúnak: Trianont és a kommunizmus. Ennek megfelelően, a nemzethez kötődés legfontosabb kritériuma az, hogy ezekhez ki hogyan viszonyul. A politikai palettán tehát a legfontosabb törésvonalak a nemzeti/nemzetietlen, illetve a kommunista/antikommunista. Ezzel ellentétben a baloldal nemzetfelfogása az állampolgárság eszméjén alapul. Eszerint a nemzeti identitás egy (nemzet)állami konstrukció, a rációra, az érdekekre alapoz. Ennek megfelelően a nemzeti identitás választható, az egyén akaratának függvényében időben változhat. A 20. század történelme nem tragédiák sorozata, hanem a demokrácia és a nacionalizmus harca, és ennek eredményeként a demokratikus rendszer fokozatos kiteljesedése (a köztársaságok sorozata). A demokrácia legfőbb ellensége eszerint a nacionalizmus. Ennek sikerült ugyan időnként megtörni a demokratikus fejlődést, de a baloldalnak mindig sikerült felvenni az elveszett fonalat. Innen származik a két politikai pólus viszonya a státustörvényhez, illetve a kettős állampolgárság kérdéséhez. A jobboldal „puha” felfogása az állampolgárságról a nemzet „kemény” meghatározásán alapul, míg a baloldalon ez fordítva van.

Kívülről nézve úgy tűnik, hogy ezen diszkurzív csatározás közepette mind a „kommunizmus”, mind a „nacionalizmus” vádjai időnként igen túlzóak, és nem valamilyen „valóság” leírását célozzák, hanem az ellenfél címkézését. Az eredmény a pontatlan, indulatos érvelés (a baloldalon is!). A magyarországi közéletben, de akár személyes beszélgetésekben is igen elterjedt fasisztázás, kommunisztázás közepette nem lehet tudni, hogy ezeknek a sztereotípiáknak mi közük van a hétköznapi, nem csak rajtuk keresztül tapasztalható valósághoz. Mellesleg, mivel sikerült teljesen szétszakítani a 20. századi magyar történelmet, most főhet a feje azoknak a politikusoknak (illetve kommunikációs szakembereknek),

⁷ Ez hasonlít Bibó történelemfelfogására. A különbség az, hogy a félresiklás nem a demokrácia, hanem a nemzet feltételezett ideális történelméhez képest valósult meg. És ennek a félresiklásnak is megvannak a „túlfelezült lényeglátói” és a „hamis realistái”.

akik szeretnének valamilyen tágabb nemzeti egységet létrehozni (akár csak Pannonnföldön is).

A szerző szerint a 20. századi magyar történelem feldolgozása nem csak Magyarországon gond, hanem akkor is, ha valamilyen formában be akarjuk vonni a határon túli magyarokat. Hiszen 1918 után a magyar állampolgároknak és ezeknek a közösségeknek nem voltak közös tapasztalataik (leszámítva az 1940–44 közötti időszakot). Tulajdonképpen nincs is közös történelem. A baloldal ezt belátja, és történelemkonstrukciója a mai határokra szorítkozik. A jobboldal ezt nem fogadja el, és a tényleges közös történelem hiányát azzal oldja fel, hogy Trianont egy kataklizmaként mutatja be, amit hosszas szenvedés után valamilyen megváltás követ. Ezzel a baloldal szerint az a gond, hogy (bármilyen, de a mi esetünkben nemzeti) közösségek szervezésének a legfontosabb elvei közé tartozik a részvétel és a felelősségvállalás. Az eltérő történelem során az eltérő közösségeknek mások voltak a tapasztalataik és más intézményeket dolgoztak ki. És – tetszik vagy nem – más keretek között vettek részt közösségeik szervezésében, és más felelősségeket is vállaltak.⁸

Ha meg akarjuk nézni, hogy a különböző magyar közösségekben mennyiben lelhető fel a nemzeti összetartozás a mindennapi életben, akkor meg kell néznünk, hogy miként dolgozzák fel a személyes találkozásokat a hétköznapi emberek. Úgy tűnik, hogy ilyen esetekben nem a nagy nemzeti összeborulásoknak vagyunk tanúi. Sok a panasz, a sérelem. Az azonosság helyett a különbözőségek válnak fontossá. Érdekes, hogy hasonló panaszokat a két világháború közötti időszakban, illetve az 1940–44 közötti években is bőven lehetett hallani. A szerző szerint ez azzal magyarázható, hogy a nemzeti egység retorikája nem fedi a valóságot, a hatumákat ma is idegeneknek érzik. A valóság valószínűleg egyszerűbb: konfliktusok mindig vannak, közösségen belüli vagy külső emberekkel egyaránt. Feldolgozásuk magyarázatok keresését is jelenti. Az egyik ilyen magyarázat az illető vitapartner idegenségére, vagy másáára vonatkozhat. Számátalan ilyen esetet tudnának mesélni a széke-lyek, illetve a Székelyföldre betelepedett nagyváradi, gyimesi, kolozsvári vagy marosvásárhelyi emberek is. Vagy a szentgyörgyiek a csíkiakról, stb. Visszatérve a könyv gondolatmenetére, a szerző szerint mindez azt is bizonyítja, hogy a nemzet egységét jogi szabályozással nem lehet lét-

⁸ Persze, azt érdekes lenne megnézni, hogy a mindennapi életben ki milyen „nemzeti” felelősséget vállal.

rehozni. Vagyis, a státustörvény képtelen áthidalni mind a mindennapi találkozások, intézményesen szervezett interakciók hiányában, mind az informális találkozások során létrejött (más és más jellegű) szakadékokat.

A nemzetépités része a terek nemzetiesítése is. A jobboldali beszéd-mód szerint minden olyan tér, amelyben magyarok laknak, egyben „nemzeti tér” is. A nemzetet kétfajta határ szabja szét. Egyrészt a belső határok (pl. jobb és bal között), amelyeket fel kell számolni. Másrészt az országhatárok, amelyeket – spirituálisan ugyan, de – le kell bontani. Létre kell hozni egy gazdaságilag, kulturálisan, politikailag egységes Kárpát-medencét. Az integráció központja Magyarország. A baloldal ellenvetése egyrészt a demográfiai realitásokra hivatkozik. Másrészt arra, hogy a nemzeti retorika a kisebbségi közösségeket változatlanok tartja, illetve ilyeneknek akarja tartani, hiszen nemzeti mivoltukat éppen statikus jellegükben látja. Ez viszont akadály (lehet) akár a hatuma közösségek fejlődésének, modernizációjának is.

Ha a jobboldalt a jog nem tudja segíteni nemzetépitési gyakorlatában, akkor felvetődik annak a lehetősége, hogy erre bizonyos intézményeket használjanak fel. Az intézmények zöme azonban nem a magyar államé, hanem a határon túli magyar közösségeké: politikai, oktatási és kulturális intézmények, egyházak, médiumok, stb. A könyv röviden kitér az ún. integratív megoldási kísérletekre: intézményekre, mint pl. a Márton Áron Kollégium⁹, vagy a Duna televízió (de ezt nézettségben megelőzik a kereskedelmi adók), vagy jogi megoldásokra, mint a státustörvény.

Az utóbbit, illetve a kettős állampolgárság törvényét a szerző valamivel részletesebben is tárgyalja. A törvény célja szerinte az volt, hogy az anyaország és a hatumák között valamilyen adminisztratív kapcsot hozzon létre. Előfeltevése viszont az volt, hogy a kisebbségek magyarságukat csak Magyarországon élhetik meg, otthoni közösségükben azonban nem. Következésképpen pedig az, hogy a hatumákat be akarja kapcsolni a magyarországi társadalomépitési folyamatokba. Úgy, hogy közben nem tisztázza az illető közösségek felelősségvállalásának terét, tartalmát és kereteit. Ez konkrétan a lehetséges szociális támogatásokra vonatkozik, illetve a a szavazati jogra.¹⁰ Továbbá, hogy nem egyénként, hanem közösségként akarja őket bekapcsolni. De megjelentek

⁹ Ez a szerző szerint ahelyett, hogy integrálná a hatumákat, kimondott céljainak ellentmondva elkülöníti őket.

¹⁰ Ez az az eset, amikor a politika igyekszik felülírni az elementáris jóézés szabályait. Hiszen egyértelmű, hogy azonos jogokhoz azonos kötelezettségek járulnak.

köztesmegoldások is. Például: a „szétfejlődés” eredményeként létrejött egy „mozaiknemzet”, amire a megoldás az ún. „szerződéses nemzet” koncepciója. Más megoldások a gazdasági egységre vonatkoztak, illetve valamilyen politikai egyeztetőtanács létrehozatalára (MÁÉRT).

A szerző szerint a jobboldal kulcsszava a „nemzet”, amely egy organikus egység, az egyéni és csoportidentitás lényegi eleme. A nemzeti érdek állandó, amely a tagok akaratától független, átalakítani nem lehet, csak megismerni, és a felismerés után követni köteleesség. A közösséghez tartozás elsősorban adottság, küldetés, csak másodsorban részvétel függvénye, hiszen alapja az érzelmi azonosulás. Az igazi megoldás azonban a szerző szerint nem az erre alapuló, magyarországi központú integráció, hanem a kisebbségi közösségek autonómiája, vagyis az, hogy ellenőrzést gyakorolnak saját intézményeik fölött, és ez lehetővé tenné számukra akár azok identitáspolitikai felhasználását is. Ami viszont a magyarországi identitáspolitikát illeti, számára a „köztársaságon” alapuló állampolgári nemzet fogalma a megoldás. Ennek kulcsfogalma a részvétel, ennek pedig az egyenlőtlenségek leküzdése a feltétele. A köztársaságon belül a közösség határait a racionálisan megfogalmazott közügyek, a közügyekben való részvétel adják. Ezt intézményesen az állampolgárság juttatja kifejezésre, és ez dönti el azt is, hogy ki illetékes részt venni a döntéshozatalban. Tekintettel arra, hogy a hatumákat kevesebb közös érdek fűzi Magyarországhoz, nem folytatnak magyarországi életvitelt, nem lehetnek teljes értékű tagjai a „köztársaságnak”. Csak akkor lehetnek állampolgárok, ha megfelelnek a fenti kritériumoknak, vagyis Magyarországra költöznek. Továbbá, a magyar „köztársaság” csak egyéni integrációjukat tudja elfogadni, csoportosan nem integrálhatja őket. Nem csak azért, nem akarja, hanem mert nem is tudja. A magyarországi és a határon túli magyarok közötti különbségek, a különbségek érzete, az otthonosság és az idegenség tapasztalatai még a kettős állampolgárság odaítélésével is megmaradnak. Sem jogi, sem más intézkedésekkel nem oldhatók fel.

Elvégre nekem sincs jogom beleszólni abba, hogy a testvérem mire költi a pénzét, vagy hogy a lakását hogyan rendezi be.

Megjegyzések

A megjegyzések egy olyan olvasó részéről érkeznek, aki a mindennapi életben úgymond magyar környezetben él, de rendszeres, gyakorlatilag állandó kapcsolatban van egy másik kultúrával. Egyszerűen azért, mert egy másik államban él. Ez azért fontos, mert közvetlenül látja, tapasztalja, hogy „mások” hogyan kezelik az identitáspolitikai kérdéseket.

1. A nemzet meghatározása, mint politikai harc téje

Kívülről nézve Magyarország már azért is meglepő, mert a környéken, vagy akár egész Európában nincs olyan ország, amelyben a nemzetfelfogások ennyire kizárólagosak lennének. A megfogalmazások nem arról szólnak, hogy „is-is”, hanem „vagy-vagy”. A környező országokban (de távolabb is) megtalálták azt a közös pontot, amiről nincs vita, mert magától értetődő. Annak ellenére, hogy mindenkinek vannak sérelmei, a „nemzet”, a határai, a „nemzetpolitika”, nem közéleti téma. Senki sem vitázik azon, hogy a moldáviaiak románok. Még azon sem, hogy zavarunk, vagy nem, a mindennapi életben – sokan nyíltan kimondják, hogy igen. És ha igen, attól még a román nemzet tagjainak számítanak. Ez már azért is kényelmes, és ha úgy tetszik „praktikus”, mert könnyebben lehet látni, hogy mik az *igazi*, a mindennapi életben, akár távlatilag is fontos problémák, vitatémák. A „nemzeti” témák állandó újrátárgyalásával viszont el lehet kerülni azokat a kérdéseket, megoldásokat, amelyek egy ellenzék vagy egy kormány vezetési képességeire jelentenének kihívást.

A viták azért is meglepőek, mert a mindennapok tapasztalata azt mutatja, hogy mindenkinek van egy „magyar” meghatározása, vagy legalábbis tudja (ha nem is tudatosan), hogy „magyarként” hogyan kell viselkednie, ha más magyarokkal, illetve, ha idegenekkel találkozik. Világosak számára az ezzel kapcsolatos szerepek, tudások, stb. A „m-a-gy-ar” hang-, illetve betűsornak mindenki számára van értelme, ráadásul ez egy inkább befogadó, mint kirekesztő értelem. Nem tudom, hogy erre vonatkozóan volt-e kutatás, de első benyomásra úgy tűnik, hogy ez a hétköznapi, meg nem kérdőjelezett identitás még a baloldali szavazókra is érvényes. A baloldali meghatározással pedig feltételezhetően legfeljebb a baloldali értelmiség radikálisabb tagjai azonosulnak.

A téma aktualitása valószínűleg azzal magyarázható, hogy a nemzet meghatározását – más országoktól eltérően – Magyarországon az

aktuálpolitikai harc tétjévé tették, ezennel megszüntetni akarván magától értetődőségét. Erre a kötet is utal, amikor Kántor Zoltánra hivatkozva kimondja, hogy egy nemzet meghatározása nem tudományos, hanem aktuálpolitikai harc tétje – már ha egyáltalán vita tárgyává válik. A baloldal azért szeretné kizárni a hatumákat az aktuális nemzetkepcsióából, mert attól fél, hogy velük egy etnikai-érzelmi nemzettudat erősödik. Ezzel kapcsolatban két probléma vetődik fel.

A baloldali koncepcióban a tudományosság racionalitást, és egyben érzelemmentességet jelent. A kötetből leszűrhető baloldali modernitás-kép velejárója a racionalitás, a tudományosság, a szakértelem. A kérdések a következők: milyen tudományos gyakorlatra alapoz a baloldal, illetve, hogy a „tudományos” szakértelem hogyan kapcsolódhat a politikához.

Általában a magyarországi „mainstream” társadalomtudományok egyik legfontosabb tétele, hogy a tudománynak felül kell írnia a mindennapi élet tapasztalatait, azt, amit a hétköznapi emberek „józan észnek” neveznek. A tudományos ismeretek értéke, a szakértői tudás értelme éppen abban rejlik, hogy megmutatják: a világot más törvények, szabályok uralják, mint ahogy azt eredetileg a „dilettáns” politikai döntéshozók, vagy bárki más, feltételezte volna. Ettől válik a társadalomtudós és szakismerete „hasznossá”, megkerülhetetlenné. Ez sokszor odavezet, hogy a tudós kutatási célként nem csak azt tűzi ki magának, hogy valami „újat” mondjon a társadalomról. Hanem azt is, hogy egy diszkurzív mezőt rajzoljon, amelyben csak neki van igaza (ő az „okos”). Mások (a hétköznapi emberek, a politikusok, azok akik kizárólag a tapasztalatra alapoznak) pedig mindig tévednek (ők az „ostobák”). Mivel a baloldal kizárólag önmagát, a „szocializmust” tartja „tudományosnak” (Magyarországon a „liberalizmust” is), a politikusok és a közírók a „baloldal/jobboldal”, racionális/irracionális (emocionális), tisztességes/tisztességtelen ellentétpár mellé bevették a szakszerű/dilettáns, az „okos/ostoba” ellentétpárt is. Az utóbbi megkülönböztetésnek nagy hagyománya van a marxizmusban. Azt azonban esetek, döntések egész sorával lehetne bizonyítani, hogy az önmaguknak fenntartott „okos” jelző nem mindig helytálló. Az pedig külön gond, hogy a megkülönböztetést a szavazók is átvették, és előszeretettel nevezik „ostobának” azokat, akiknek más a véleménye, vagy esetleg azokra, akiket véleményformálóik kitagadnak a baloldali nemzetfelfogásból.

A másik kérdés az, hogy mennyiben kell mindig „tudományos”-nak lennie egy politikai döntésnek. A tapasztalat azt mutatja, hogy a körül-

tekintő, bölcs politizálás nem lehet mindig „tudományos” a szó előbb bemutatott értelmében. Éppen a körülmények ismerete, a józanész, az önmérséklet különbözteti meg a jó politikust a (bukott) doktrinertől. Egy körütekintő politikus sohasem fogja radikálisan átfogalmazni azt, ami mindenki számára egyértelmű, magától értetődő. Így például, ha radikálisan megváltoztatja a nemzet fogalmának a jelentését, figyelmen kívül hagyva annak hétköznapi értelmét, akkor igen kevés a valószínűsége annak, hogy csak erre alapozva képes lesz a lakosság egészét „megtéríteni”. Kérdés, hogy egy ilyen politikai projekt mennyiben nevezhető „ésszerűnek”, „praktikusnak”.

A harmadik kérdés a baloldali felfogás racionalitására vonatkozik. Ennek alapja, hogy a nemzetnek valamilyen közös érdeken kell alapulnia. A jobboldali felfogással ellentétben ez racionálisan, érzelemmentesen, „tudományosan” megfogalmazható. Rá alapozva kijelölhető az az út, amin el lehet érni a „praktikus”, „ésszerű” célokat. Ezzel ellentétben a jobboldal csak érzelmi politizálásra lenne képes. Ez pedig kétszeres veszélyforrás. Egyrészt, a felfokozott indulatokat nem lehet megfelelő mederben tartani, könnyen kihasználhatják őket a (természetesen jobboldali) szélsőségek – hiszen csak ők szoktak indulatosak lenni. Másrészt, képtelen racionálisan, szakszerűen kormányozni, emiatt könnyelmű, felelőtlen. Ezt sajnos politikai gyűlések, publicisztikák, politikusi felszólalások egész sora cáfolja. A baloldal az elmúlt 20 évben nem volt indulatmentes.

A negyedik kérdés az érdekekre alapozó közösségépítésre vonatkozik. Ez ugyanis a rövidtávú, elsősorban materiális érdekeket helyezi előtérbe. Erre időben stabil identitású közösséget (szavazótábort, „nemzetet”) nem lehet építeni. Hosszú távon értékekre kellene alapozni.

2. A nemzet mint konstrukció és rekonstrukció

A szerző szerint a jobboldal nemzetfelfogása, éppen mert magától értetődőnek állítja be magát, nem kielégítő a tudományos elemzés számára. Hiszen a fogalom maga új, kb. 200 éves. És ha nem örök, akkor nem lehet magától értetődő. A szakirodalom ugyanis „bemutatta”, hogy a nemzet nem egy természetes, organikus egység, hanem felülről elképzelt és megkonstruált. Eszerint pedig a tudományos kutatás tárgya kimondottan a nemzet dekonstrukciója kell legyen, hiszen minden más eljárás a mesterségesen megkonstruált (ráadásul, a baloldal szerint az

einyomás eszközeként használt) „nemzet” reprodukcióját jelenti. Ennek a kutatási irányvonalnak pedig a feljebb már bemutatott baloldali nemzetfogalom felelne meg leginkább.

Ami az irányzat racionalitását illeti, az a gond, hogy a racionalitás hangoztatása nagyon sokszor egy ideológiai vita keretében jelenik meg. Ha én azt mondom magamról, hogy „tudományosan”, „racionálisan” érvelek, akkor a vitapartneremről azt fogom mondani, hogy tudománytalan, szakszerűtlen, indulatos, előítéletes. Mindez nem gond, ha egy körültekintő elemzés keretében történik. A magyarországi politikai vitákra azonban ez nem jellemző. Ezért van sokszor az embernek az a (fentebb már említett) érzése, hogy a konkrét problémákat nem megvitatják, hanem elhallgatják.

Ami az irányzat tudományosságát illeti, két probléma is felvetődik. Egyrészt, egy dekonstrukcióra alapozó nemzetépítés önellentmondás. Márpedig a baloldali nemzetkonceptió kimondottan építő jellegű. Sőt, sokkal inkább önkényes, mint az általa támadott jobboldali, hiszen egy sor magától értetődő jelenséget cáfol, minden alapot újra akar tárgyalni és építeni. A kizárólag racionális, érdekekre alapozó újraépítés, mint cél, nem áll távol a radikális baloldali hagyományoktól, és tiszteletreméltó is lehetne, ha fel tudna mutatni egyetlen olyan területet, ahol ezt sikerült erőszak nélkül, hosszú távon érvényesen megvalósítani.

Másrészt, magát a dekonstrukciós kutatási gyakorlatot is érik támadások. Ennek a legjobb példája Rogers Brubaker és társainak a munkája a kolozsvári magyarok társadalmáról.¹¹ A könyv kiindulópontja, hogy az elitek nyilvános etnikai-politikai konfliktusai nem, vagy ritkán, vagy másképpen tükröződnek a hétköznapi emberek mindennapi életében. A nyilvánosságot sokszor uraló témákat a hétköznapiakban nem, vagy alig említik. Nem, vagy ritkán mozgósíthatók etnopolitikai célok érdekében.

Brubaker két szemlélettel vitázik: a konstruktivizmus és a „csoportizmus” („groupism”). Az első nem téves ugyan, de annyira sikeressé vált, hogy ma már csak rutinszerű, sablonos kijelentésekre képes. Közhelyeket sorol fel (az identitást megépített, összetett, instabil, esetleges, vitatott, egyeztetett, stb.), de mindezt már ritkán bizonyítják be konkrét elemzésekkel. Arra meg végképp nem veszik a fáradságot, hogy bemu-

¹¹ Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton – Oxford: Princeton University Press.

tassák, hogyan épülnek meg ezek az identitások – hiszen azt azért nem lehet mondani, nem „léteznek”, mert „megépítettek”. A „csoportizmus” viszont azt feltételezi, hogy a csoportok belsőleg koherens, kifele pedig erős határokkal rendelkező egységek. Ezzel az a gond, hogy a csoportokat úgy kezeli, mintha a mindennapi gyakorlattól függetlenül léteznének, az ember akarától viszonylag függetlenül. A „csoportizmus” összemossa a csoportokat azokkal a szervezetekkel, etnopolitikai vállalkozókkal, akik úgymond a nevükben beszélnek. És végül, nem vizsgálja meg, hogyan „működik” az etnicitás a mindennapi életben.

Szerinte egyszerre kell vizsgálni a „felülről” épített, illetve a „lent”, a hétköznapi emberek vágyaiban, szükségleteiben, érdekeiben, értékeiben megfogalmazódó identitást. De hogyan lehet ezt vizsgálni? Brubaker a módszerét „analitikus szétbontásnak” („analytical disaggregation”) nevezi. Eszerint az etnikum működését nem az egyéni vagy csoportos racionális cselekvés, hanem viszonyok, folyamatok eredményeként fogja fel. Nem „magyarokat”, identitásokat, sztereotípiákat, mítoszokat, stb. (amiket kutatni szoktak) vizsgál, hanem azt, ahogy a követelések, témák, megjelennek a mindennapi életben, a tapasztalatokban, és ahogy azokat a hálózatok, intézmények, interakciók meghatározzák. Így képesek leszünk folyamatokat és viszonyokat, nem pedig „lényegi elemeket” vizsgálni. Így azt is látjuk, hogy hogyan artikulál bizonyos témákat a kormányzati racionalitás („governmentality”), másrészt pedig azt, hogy a mindennapi gyakorlat milyen kontextusokban, mihez kezd ezekkel. Az így kutatott etnicitás úgy jelenik meg, mint egyike annak a sok értelmezési keretnek, amellyel a világot tapasztaljuk, értelmezzük. Hogy az etnikai elemek szerepe hitelesen kirajzolódjon, nem etnikai jellegű kontextusokat (is) kell vizsgálni, és megnézni, hogy azokban az etnikai tényező játszik-e valamilyen szerepet, és ha igen, akkor milyet. Vagyis, az eljárás nem „dekonstruál”, hanem „rekonstruálja” az illető közösség működését. Nem abból indul ki, hogy az illető közösség csak egy látzat, és a létét tudományosan dekonstruálni kell, hanem azt nézi meg, hogy „hogyan” van.

Itt most nem helye, sem ideje annak, hogy Brubaker elméleti-módszertani felfogása alapján a könyv, illetve a magyarországi baloldal elképzeléseit bíráljuk. Egyrészt, mert evidens dolgokat mondanánk, másrészt, mert ezt nem is tartjuk feladatunknak. Néhány elemre azonban utalni fogunk a továbbiakban.

3. *A nemzethez tartozás, mint tudás*

A baloldal racionalista nemzetfelfogása szerint egy nemzethez tartozni azt is jelenti, hogy annak tagjai megfelelő történelmi és földrajzi ismeretekkel rendelkeznek. Az erre vonatkozó kutatások azonban lesújtó képet nyújtanak. Érdekes módon – a racionalista felfogással magyarázhatóan – a szerző szerint a nacionalizmus térnyerése a történelemre vonatkozó ismeretek hiányának köszönhető, hiszen a tudatlanság talaján burjánzanak az alaptalan legendák, hiedelmek (mintha Voltaire-t olvasnánk). A felmérések szerint a magyar társadalom legnagyobb része (2003-ban 70%, 2008-ban 60%) alig tudott valamit a trianoni békeszerződésről. A Nagy-Magyarországra vonatkozó ismeretek hasonló minőségűek. Egy sor régió, település kikopott az emberek emlékezetéből. A Magyarország területére vonatkozó ismeretek pontatlanok, sokan még arra sem emlékeznek, hogy Máramaros, Dél-Erdély, a Bánság és Szlovákia egyes részei szintén Magyarországhoz tartoztak. Összefoglalva: az emberek többsége a történelmi időkhöz, földrajzi terekhez elsősorban érzelmileg kapcsolódik, tényszerű ismereteik igen hiányosak.

Ezzel tudomásom szerint a magyarok nincsenek egyedül. Minden bizonnyal hasonló eredményekre vezetne egy ilyen kutatás minden Kelet-Európai országban. És valószínűleg néhány nyugati országban is érnének meglepetések. Ráadásul, az emberek mentális térképe nem kapcsolódik ugyanolyan intenzitással egy kontinens, egy ország, régió, város, falu minden eleméhez, hanem bizonyos elemek szükségszerűen kiugranak, kiemelkedő fontosságra tesznek szert. Készültek kutatások székely kisvárosok mentális térképéről, amely kimutatták, hogy bizonyos – a kutató által fontosnak tartott – elemek a lakosok számára mintha nem léteztek volna. Hasonló módon jártak azok, akik úgy próbáltak idegen gépkocsivezetőket kalauzolni, hogy maguknak nem volt jogosítványuk. Ez még nem jelenti azt, hogy az illető emberek nem ismerték a saját szülővárosukat.

Brubakerre visszatérve: ezek a kutatások tulajdonképpen azt kutatják, hogy a tankönyvek alapján a hétköznapi emberek mit nem tudnak, és nem azt, hogy mit tudnak. Nem csoda, hogy ilyenkor a kutató egója jelentősen megnövekszik.

4. A nemzethez tartozás, mint személyes tapasztalat, élmény

A szerző szerint a státus-, illetve a kettős állampolgárság törvénye azt is feltételezi, hogy a hatumák a magyarságukat csak Magyarországon élhetik meg, otthon nem. És az állampolgársággal együtt nem csak közös „otthont”, hanem közös történelmet is ajánl a kisebbségieknek. De mivel a 20. század tényszerű, tárgyilagos története erre nem képes, a jobboldal ezt az időszakot egy szenvedéstörténetként értelmezi át. Ez lenne az a tapasztalat, élmény, amely a Kárpát-medencei magyarságot össze tudná kötni. Így Tökés László szerint Trianon után a történelem a magyarság hanyatlásáról szól, viszont a szenvedés nem csak lemondást, hanem nemzeti szolidaritást is kikényszeríthet – és ez biztosíthatja a nemzet számára a megváltást.

Ezzel ellentétben a baloldal, illetve a liberálisok megkérdőjelezik azt, ami a szerző szerint is megkérdőjelezhető: az egységes nemzeti létet. Erre vonatkozóan nem csak történelmi, illetve reálpolitikai érvek vannak. A nemzeti önzonosság ugyanis feltételezi az idők során összegyűlt közös tapasztalatokat, élményeket, és az erre alapozott szolidaritást. Ezen alapul az ún. „magyar” lét jelentése. A felmérések, a hétköznapi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy mind a hivatalokban, mind a mindennapi érintkezésben a magyarországiak és a hatumák azonossága helyett a különbözőségek, sokszor a konfliktusok kerülnek előtérbe. Ezeket az átfogó szenvedéstörténet nem tudja feloldani. Még a legjobb esetben is egy lekezelő, elnéző, patronáló bánásmódot vált ki. A jobboldal Magyarország-központú nemzeti integrációja is tulajdonképpen ezt jelenti. Míg a jobboldal szerint magyarnak lenni mindenhol, bármilyen körülmények között ugyanazt jelenti, a baloldal szerint ez interakciók függvénye, és éppen a mindennapi tapasztalatokon alapuló jelentések különbözőségére helyezi a hangsúlyt.

Két megjegyzés kívánkozik ide. Ha a nemzethez tartozás a közös interakciók függvénye, akkor Magyarországon sincs egységes nemzet Baranyától Szabolcsig, vagy akár Franciaországban Martinique-től Perpignanig. Ennek így semmi értelme, hiszen így minden lehetséges nemzetfogalmat úgy „dekonstruálunk”, hogy az eltűnik. A problémát viszont nem úgy kell megoldani, hogy kijelentjük: nincs, az egész egy káprázat műve. Kétségtelen, hogy ha a baloldal nem szenvedett/szenved Trianon miatt, akkor a jobboldal ezt az érzést elég nehezen tudja rájuk kényszeríteni. Az is kétségtelen, hogy – mondjuk – Trianont másképpen tapasztalták meg azok, akik Kassán maradtak, azok, akik Debrecenben maradtak,

és azok, akik végig Párizsban maradtak. Ugyanígy, 1956-ot másképpen élték meg a budapestiek, a domaszékiek (Csongrád megye), vagy a bozsokiak (Vas megye). De a kiváltó esemény, amire mind hivatkoztak, ugyanaz volt, még akkor is, ha élmények, tapasztalataik mások voltak. Gondolom, egyik település lakója sem tekinthető „másképpen magyaroknak”. Továbbá, a hagyományos értelemben vett tapasztalatok, élmények kétségtelenül erősen helyhez, körülményekhez kötöttek. De kommunikálhatóak. Korábban is azok voltak, és manapság egyre inkább. A magyarországi baloldal a „globalizációt”, a nemzetközi kitekintést, tájékozottságot magának sajátítja ki, míg a jobboldalt korlátoznak, provinciálisnak, kevésbé, vagy rosszul informálnak tartja. A valóság azonban az, hogy ha a magyarországi baloldaliak élményként élhetik meg a hamburgi baloldaliak tüntetését, akkor a marosvásárhelyi vagy ottawai jobboldaliak (vagy bármilyen oldaliak, sőt, a bukaresti románok) is erősebb érzelmi intenzitással, szimpátiával, megdöbbenéssel vagy haraggal figyelhették azt, ami 1956-ban, vagy akár 2006 őszén történt Budapesten. És sima civilként is szolidaritást vállalhatok azokkal a stuttgarti polgárokkal, akiket a rendőrség megvert, mert a város évszázados fáíért tüntettek.¹² A tájékozottság, a határokon átnyúló együttérzés, szimpátia, szolidaritás nem a baloldal kizárólagos erénye. Az élmények, a kötődések nem csak a baloldalon „globalizálódhatnak”. Az nem lehet, hogy az internacionalista tapasztalatok esetében a baloldali élményt autentikusnak fogadjuk el, míg a nacionalista esetében nem.

Másrészt, különbségek persze vannak, és ezeknek mindenki tudatában van. Mint Brubaker már említett könyvében is bemutatja, a magyar közösséghez tartozást Kolozsváron például rendszeresebben gyakorolják – nem azért, mert „nagyobb”, vagy „jobb” magyarok, hanem azért, mert az illető városban magyarnak lenni ott egy erős megkülönböztető „marker”, míg románként lenni ugyanott, vagy magyarnak lenni Debrecenben, nem az. A különbségekből eredő konfliktusok pedig megszokott, normális velejárói a mindennapi életnek. Nem csak a Szatmár¹³ látogató szegediek, vagy a Pécsre látogató gyergyóiak panasza-

¹² Ld. Slackman, Michael: „Crowds Fault Police Actions in Stuttgart”, in The New York Times, <http://www.nytimes.com/2010/10/02/world/europe/02germany.html> (letöltve 2010. október 2-án).

¹³ A számítógép magyarországi helyesírás-ellenzője éppen jelzi, hogy a „Szatmár” szó nem magyarul van. Az biztos, hogy nem román szó. Akkor vajon milyen nyelven van?

kodnak, hanem a Székelyföldön letelepedő marosvásárhelyiek, nagyváradiak, vagy a Kolozsvárra járó székely diákok is. Továbbá, számtalan román értelmiségi megvetéssel beszél a romániai hétköznapi viszonyokról, az egyre inkább elterjedő civilizátlanságról, amely lassan a mindennapi érintkezések normájává válik. Ettől még románok maradnak.

5. A politikai megváltás kérdése

Mint említettük, a kötet szerint a jobboldal nemzetfelfogásának egyik fontos eleme a Trianon utáni szenvedés. A szenvedés azonban nem értelmetlen, hiszen az kényszeríti ki a nemzeti szolidaritást, ez pedig biztosítja a megváltást. Egy baloldali megközelítést érthető módon irritál egy ilyen teológiai gyökerű elmélet. Viszont el kell mondanunk, hogy a történelemnek ez a megváltáshoz kötött megközelítése nem is olyan ritka, ráadásul megtalálható nem csak a jobboldalon, hanem a baloldalon és a liberálisoknál is. Jellemző példa erre az a hit, hogy a piacgazdaság nem valósítható meg, csak a demokrácia keretei között (ami egyértelműen nem igaz). Vagy az az 1989 utáni remény, hogy a piacgazdaság, a liberális demokrácia, az euroatlanti integráció automatikusan minden problémát megold (vagy legalábbis ez minden probléma megoldásának alapfeltétele).

A megváltás a politikában általában úgy jelenik meg, mint a szabadságból való megszabadulás, amelynek feltétele a lelki transzformáció, a jobbá válás. Ehhez önkritikát kell gyakorolni, meg kell szabadulni a korábbi tévhitektől, le kell mondani bizonyos korábbi gyakorlatokról (pl. erőszak), és régi énünket levetve mintegy újjá kell születnünk. A megváltás eszerint a kiválasztott nép (nemzet) újrafogalmazása, a határainak az átértelmezése, és ennek alapján radikális lemondás egy korábbi identitáspolitikáról. Ez pedig megfelel a kötetben leírt baloldali identitáspolitikai gyakorlatnak.

A jobboldali, Trianon-központú identitáspolitikai javaslat tulajdonképpen nem is egy megváltást, hanem egy trauma krónikussá tétele. Arisztotelész szerint ahhoz, hogy valaki érett emberré (szpoudaios) váljon, bizonyos tapasztalatokon, sőt, traumákon át kell esnie (Nikomakhoszi Etika). Ugyanis a kapott sebek utáni begyógyítási gyakorlat fontos szerepet játszik önünk fejlődésében, kiépítésében. De ez nem jelenti azt, hogy a sebeket rendszeresen, rituálisan feltépjük. Ellenkezőleg, ez egy igen veszélyes gyakorlat lehet.

Összefoglalva, a kötet csak látszólag a jobboldali identitáspolitikai elleni támadás. Tulajdonképpen célja egy – a jobboldali nemzetépítésre válaszoló – új baloldali identitáspolitikai megfogalmazása az elmúlt húsz év tapasztalatai alapján. Ami zavaró: a baloldal úgy akar megújulni, hogy reflexszerűen használ olyan korábbi toposzokat, amelyekről eddig is bizonyosodott, hogy nem vezetnek sikerre. Ezek közé tartozik a politikai közösség radikális újrafogalmazása, a hétköznapi tapasztalatok elvetése a „racionalitás”, a „tudományosság”, a „szakszerűség” nevében, és az ebből fakadó („intellektuális”) pökhendiség, a kollektív bűnösség felemlgetése és a mértéktelen fasisztázás.¹⁴ A radikális megoldásokkal nem csak az a gond, hogy úgy szabják újra a nemzeti (és bizonyos fokig a politikai) közösség határait, hogy abból bizonyos csoportok kimaradnak. Vagy, hogy a közéletben olyan tartalmatlan és értelmetlen vitákat termelnek, amelyek megnehezítik, vagy akár lehetetlenné teszik a pragmatikus kormányzást. Hanem az is, hogy a politikai, illetve a közéleti szféra civilizálatlansága, a szereplők neveletlensége lassan átítatja a hétköznapi emberek életét is.

Visszaemlékezéseiben Szvjatoszlav Richter a következő történettel érzékelteti, hogy Herbert von Karajant miért nem tartotta emberileg vonzó egyéniségnek:

Egészében véve Karajan nem viselkedett valami kellemesen. Egy nap beszélgetés közben azt találtam mondani: *Ich bin ein Deutscher* (Én német vagyok). Mire ő: *Also, ich bin ein Chineser!* (Na, akkor én meg kínai!).¹⁵

A – részben – a könyv alapjául szolgáló filmben¹⁶ halljuk Richter kommentárját is: „Ez hogy tetszik?” („How do you like that?”).¹⁷

¹⁴ Kétségtelen, hogy a jobboldalon is megtalálható a párja, a „kommunistázás”. Ezt csak azért érdemes komolyan venni, mert a magyarországi politikai beszédmód eldurvulását jelzi. Az is mutatja, hogy a kijelentések tartalmilag nem fednek semmit, hogy amikor az SZDSZ elnökségéért Demszky Gábor és Fodor Gábor harcolt, akkor az előbbi az utóbbi hívei rendszeresen lediktátorozták.

¹⁵ Monsaingeon, Bruno (2003): Richter. Írások, beszélgetések, Budapest: Holnap Kiadó, 163.

¹⁶ Richter, the Enigma, rendezte Bruno Monsaingeon, NVC Arts, 1998.

¹⁷ Richter édesapja német, édesanyja orosz volt. Köztudomásúlag Karajan felmenői görögök és szlovénok voltak. Mindez persze csak ebben a kontextusban rendelkezik valamennyi relevanciával.

SZÁMUNK SZERZŐI

GYÓRI SZABÓ RÓBERT, politológus
Széchenyi István Egyetem,
Győr

LÓRINCZ D. JÓZSEF, politológus
Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Kolozsvár

MARTIN MEVIUS, történész
University of Amsterdam,
Amsterdam

OSVÁT KRISZTINA
Külgügyminisztérium,
Budapest

DR. OSVÁT SZABOLCS
Külgügyminisztérium,
Budapest

PALKÓ KATALIN, közgazdász
PTE Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola,
Pécs

TÁNCZOS VILMOS, néprajzkutató
Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Kolozsvár

VESZELIN DIMITROV, történész
London School of Economics and Political Sciences,
London

Pro Minoritate

2010/ŐSZ

ROMÁNIAI MAGYAR KÖZÖSSÉG – ETNIKAI TÁRSADALOM (2.)

Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatahoz II. Empirikus támpontok: az etnikai egyenlőtlenségek alakulása az 1977-es, 1992-es és 2002-es népszámlálások alapján

Bíró Albert: A Romániába irányuló magyar tőke kivitelről röviden

Miklós Zsuzsanna: „Az erdélyiség újraszemantizálása” Kísérlet egy interetnikus magyar–román regionalizmus-koncepció kidolgozására

NEMZETÁLLAMOK ÉS KISEBBSÉGEK A POSZT-SZOVJET TÉRSÉGBEN

Kisgyőri Roland: Ciprus az etnikai konfliktusok keresztútjében

Magdó János: Kisebbségek helyzete Görögországban

Hoppa Enikő: Többnyelvűség Timauban, egy olaszországi német nyelvszigeten

SZEMLE

Novák Csaba Zoltán: A vesztes oldalon

Kisadorjáni Szilágyi Domokos: Büntetlenül büntetve, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

Böloni Domokos: Ne gyűlölj, s ne felejts!

Harai Pál: A börtönévek papi emlékei, Medgyes, 2010.

Barkó Gábor: Liberalizmus és nemzet

Lőrincz Csaba: A mérték, Egybegyűjtött írások tőle és róla, Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, Méry Ratio, Budapest, 2010.

**Új sorozat • XV. évfolyam
2010/1–2. (55–56.) szám**

**Államreform, alkotmányreform,
közigazgatás**

Bevezető sorok az alkotmányreform vitája elé

VITAINDÍTÓ

Ioan Stanomir et al.: A romániai politikai és alkotmányos rendszert elemző államfői bizottság jelentése – a jogállam megerősítése érdekében

FÓRUM

Czika Tihamér: A Stanomir-jelentés kisebbségjogi vonatkozásai

Fórika Éva: Az „európaizáció”, mint a román alkotmány módosításának egyik oka és indoka

Illyés Gergely: Nemzetközi kitekintés egy alkotmány preambulium megalkotásához

Márton Árpád: Alkotmánymódosítás – magyar szemmel nézve

Varga Attila: Egy elfeledett és félretett Jelentés

Véress Emőd: Közigazgatás, államreform, alkotmányreform

* * *

Gabriel Andreescu: A civil értékek elidegenítése a diszkrecionális alkotmányos jogokkal való visszaélés útján

Bakk Miklós: Politikai közösség és identitás az alkotmányban

Lucian Bojin: Észrevételek a végrehajtó hatalom szervezeti felépítéséről

Valentin Constantin: Románia alkotmánya a joguralom (rule of law) nézőpontjából

MŰHELY

Antonela Capelle-Pogăcean – Nadège Ragaru: Miben „etnikaiak” az „etnikai pártok”? Az MJSZ és az RMDSZ mozgáspályája (2)

2010/3

TANULMÁNYOK

„ÚJ” KELETI SZOMSZÉDUNK: UKRAJNA

Tóth Mihály: Nemzetiségi politika és a nemzeti kisebbségek jogvédelme
Ukrajnában

Galicza György: Ukrajna regionális politikájának egyes aspektusai

Karácsonyi Dávid: A város-vidék „szakadék” dimenziói Ukrajnában

Illés Pál Attila: Lengyel-ukrán kapcsolatok a rendszerváltozás után

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Tholoniát, L.: A nyílt koordinációs rendszer pályafutása (Dézsi Tímea)

Golebiowska, E.: Etnikai és vallási tolerancia Lengyelországban

(Juhász Gergely Ákos)

Vinet, G.: A NATO, a „Szövetséges haderő” és Koszovó, tíz év múltán

(Kakasy Judit)

Richter, S. – Halbach, U.: Veszélyes példa? Koszovó függetlenségének

politikai hatása a dél-kelet-európai államok és a FÁK etnikai konfliktusaira (Dézsi Tímea)

Pei, M.: Ázsia felemelkedése (Dézsi Tímea)

Rosen, N.: Egy siíták által dominált tekintélyuralmi rendszer fölemelkedése Irakban (Kakasy Judit)

Merkel-Hess, K. – Wasserstrom, J. N.: Vándorló ország: Kína városiasodása

(Dézsi Tímea)

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Sienerth, S.: Irodalomtörténet alulnézetben: egy kettős megfigyelés rituáléja (Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Lemberg, H.: A cseh és a szlovák öntudat „szláv” retorikája

(Komáromi Sándor)

Rüthers, M.: A „keleti zsidó” arculat vizuális öröksége

(Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGI POLITIKA

Orhun, Ö.: A muszlimok kirekesztése és megkülönböztetése

(Dézsi Tímea)

Isensee, J. – Hecker, W. – Massarrat, M. – Nelhiebel, K.: Érvek és ellenérvek a minaret-témában (Komáromi Sándor)

Leiken, R. S.: Veszélyforrás Európa szívében (Dézsi Tímea)

Whitt, S.: Az intézmények és az etnikai bizalom kapcsolata: a boszniai példa (Dézsi Tímea)

Dahlstedt, M.: A mozgósítás politikája: a mobilizáció technikai Svédország többnemzetiség külvárosaiban (Juhász Gergely Ákos)

KISEBBSÉGI JOG

Bauder, H.: Az állampolgárság mint tőke: a bevándorló munkaerő megkülönböztetése (Dézsi Tímea)

Kasli, Z. – Parla, A.: Legalitás és illegitimitás határán, és az állami szuverenitás újjáteremtése avagy: a vízumpolitika változásainak hatásai a törökországi bolgár bevándorlók esetében (Juhász Gergely Ákos)

Martin, S. F.: Türelmjáték: az USA bevándorlási reformja (Dézsi Tímea)

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Stihs, I.: „Fejünkre omlott a berlini fal!” 1989 történései és erőszak a korábbi, többnemzetiség szocialista államszövetségekből (Juhász Gergely Ákos)

Luther, D.: Pozsony – Pressburg – Prešporok avagy egy könyv az egykori Bratislaváról (Kovács Anna)

Romanowski, A.: Gyulaféhevár szomorúsága (Zoltán András)

Kobrin, M. V.: Fehérorosz nemzeti mozgalom Közép-Litvániában 1920 októbere és 1922 márciusa között (Zoltán András)

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUDAIKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

LEVELEZÉS

BÍRÁLAT

GRÜLL TIBOR – A „FRISSENSÜLT KIRÁLY”

SIMONOVITS ANDRÁS – MILYEN NYUGDÍJRENDSZERT?

FEHÉR DÁVID – RELÁCIÓESZTÉTIKA ÉS DEEJAYING

PROBLÉMA

BOLGÁR DÁNIEL – TRAUMATIKUS TÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNETI ELBESZÉLÉS

ROSTÁS TIBOR – A TUDÓS (SZÍAMI) MACSKÁJA

ALKOTMÁNYJOGI TEADÉLUTÁN

MIKLÓSI ZOLTÁN, TÓTH GÁBOR ATTILA, SZIGETI TAMÁS ÉS VISSY BEATRIX

SZEMLE

BAGI ZSOLT, BOBORY DÓRA, F. ROMHÁNYI BEATRIX, KÁLLAY GÉZA, KOVÁCS ILONA,

KÖBLI JÓZSEF, KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, LUDASSY MÁRIA, PAPP ÁBRIS,

SERESS ÁKOS, SIK DOMONKOS, SZABÓ PÉTER, TAKÁCS TIBOR

MI A PÁLYA?

KISS CSILLA TONY JUDTRÓL

BIBLIOGRÁFIA

M E G J E L E N I K

2010. NYÁR

N E G Y E D É V E N T E

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BIBLIKISZVA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BÍRÁLAT

CZAKÓ ÁGNES KOLOSI TAMÁS ÉS SZELÉNYI IVÁN KÖZÖS KÖNYVÉRŐL

SZÁNTÓ ZOLTÁN ÉS SYI BARABÁSI ALBERT-LÁSZLÓRÓL

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR ORTUTAY GYULA NAPLÓIRÓL

SZIGETI TAMÁS ÉS VISSY BEATRIX KOMMENTÁLJA AZ ALKOTMÁNY KOMMENTÁRJÁT

VINCZE JÁNOS PAUL KRUGMAN LIBERÁLIS LELKIISMERETÉRŐL

PROBLÉMA

EVOLUCIONIZMUS AZ IRODALOMELMÉLETBEN ÉS A KÖZGAZDASÁGTANBAN

HORVÁTH MÁRTA - ÚJ INTERDISZCIPLINARITÁS

MIHÁLYI PÉTER - MERRE VAN AZ ELŐRE?

SZÖVEGEK ÉS FORDÍTÁSOK

JEAN-PAUL SARTRE MAGYARUL

SZEMLE

BOROS GÁBOR, TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, SASFI CSABA, RADVÁNYI ORSOLYA,

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN, PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA,

L. VARGA PÉTER RECENZIOI

MI A PÁLYA?

WALDEMAR KULIGOWSKI - SÓTÉT ALTEREGŐ

BIBLIOGRÁFIA

FONTOS KÖNYVEK

M E G J E L E N I K

2010. ŐSZ

N E G Y E D É V E N T E

FORDULAT 8

TÁRSADALOMELMÉLETI FOLYÓIRAT

FEJLŐDŐK ÉS A WTO
VILÁGOK ÉS KAPITALIZMUSOK
„KRITIKAI” RECENZÍÓK

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka

1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Írók Boltja

1067 Budapest, Andrásy út 45.

Pont Könyvkereskedés

1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Atlantisz Könyvsziget

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt

1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyváruház

1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt

6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt

3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt

7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés

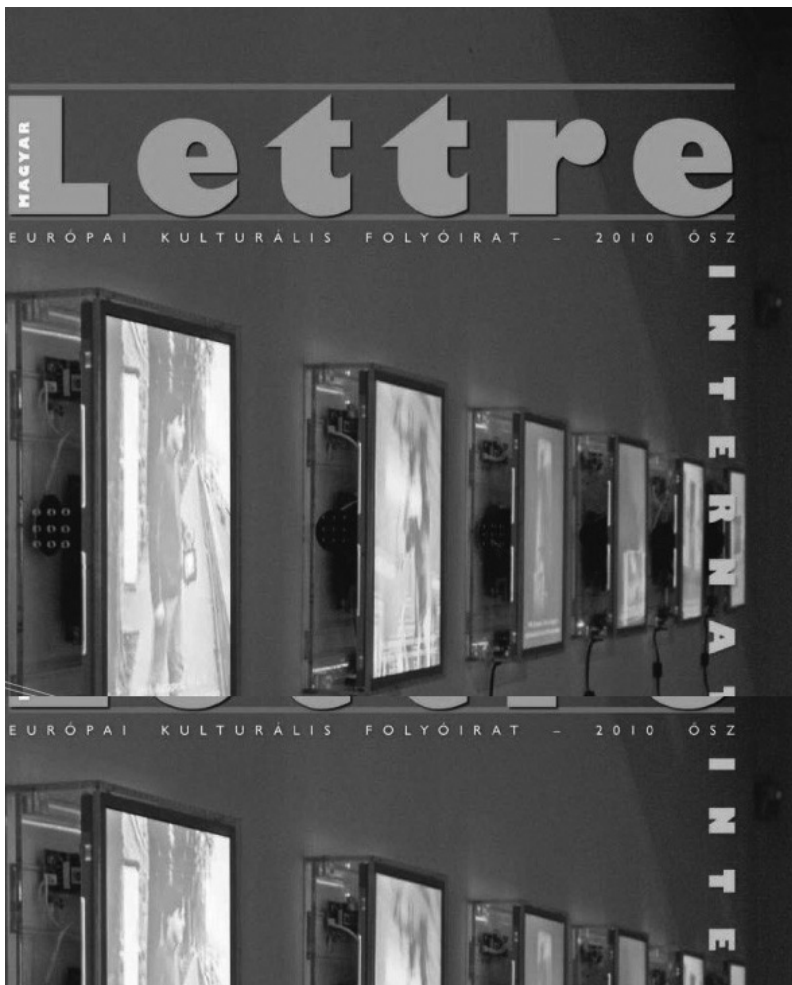
9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház

9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

regio@chello.hu

Egy szám ára: 1200 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3650 Ft

Megjelenik: évente négyszer.

ISSN 0865-557X

REGIO

A review of Studies on Minorities, Politics and Society

Volume 21, 2010, No. 2

MARTIN MEVIUS	
Reappraising Communism and Nationalism	3
VESELIN DIMITROV	
In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984–1985	32
PALKÓ KATALIN	
Regional Identity in Catalonia	55
GYÓRI SZABÓ RÓBERT	
The Basque Identity and the Football	78
OSVÁT KRISZTINA – OSVÁT SZABOLCS	
Ethnic Hungarians in Australia	113

REVIEWS
